

УНИВЕРСИТЕТСКАЯ
БИБЛИОТЕКА
и. бр. 54058

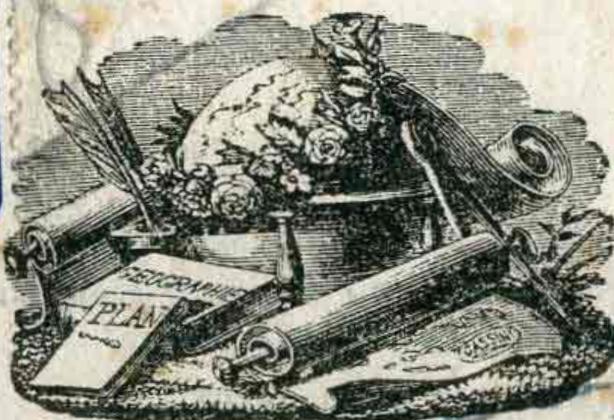
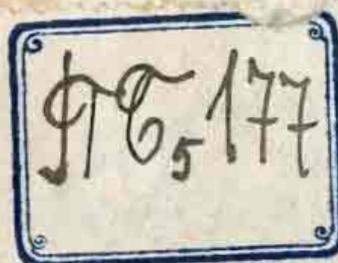
РУКОВОДСТВО

къ

АРИФМЕТИКИ

ЗА

КНЯЖЕСКО-СЕРБСКЕ ШКОЛЕ.

196

СОСТАВЛЕН И ПРИЧИСЛЕН

ГЕОРГІЙ Л. ЗОРИЋ,
ВОСПІТАТЕЛЬ КНЯЖЕВИЋА СЕРБСКИЙ.

ЧАСТЬ ПРВА

У БЪОГРАДУ,

У Княжеско-Србской Книгопечатной

1837.

Допуштасе, да се може печатати, съ тимъ примѣчаніемъ,
да се, после печатаня, шесть екземплара ове книиге на распо-
ложеніе ценсуре даду.

У Пожаревцу 21. Декемвра 1852.

КНЯЖЕСКА КАНЦЕЛЛАРІЯ.

СОДРЖАНИЕ

ПРВЕ ЧАСТИ.

• ПРВОНАЧАЛНА ПОНЯТІЯ . § 1 — 5.

О Т Д Ъ Л Е Н І Е I.

О ЦЪЛИМА ЧИСЛАМА

ГЛАВА I. О начину писати и изговарати числа, и о раздѣленію чисала по числу	
знакова	§ 6 — 8.
— 2. Сложеніе цѣли чисала .	§ 9 — 13.
— 3. Отятіе — —	§ 14 — 18.
— 4. Проба сложенія и отятія	§ 19 — 20.
— 5. Умноженіе цѣли чисала	§ 21 — 29.
— 6. Дѣленіе — —	§ 30 — 34.
— 7. Проба умноженія и дѣленія	§ 35 — 36.

О Т Д Ъ Л Е Н I Е II.

О ИМЕНОВАНИМЪ ЧИСЛАМА.

ГЛАВА 1. Предварителна обясненія.

Таблица мѣра, дужине,
вѣса, монете и пр. . . . § 37 — 38.

- 2. Раздробленіе и обраћанѣ
именовани чисала. Проба
раздробленія, и проба о-
браћаня § 39 — 42.
- 3. Собраніе и отятіе имено-
вани чисала § 43 — 44.
- 4. Умноженіе и дѣленіе и-
меновани чисала § 45 — 48.

РУКОВОДСТВО къ АРИӨМЕТИКИ.

ПРВОНАЧАЛНА ПОНЯТИЯ.

§. 1. ОПРЕДЪЛЕНИЕ АРИӨМЕТИКЕ.

Ариөметика или Численица есть наука, коя учи насть рачунати.

§. 2. ОПРЕДЪЛЕНИЕ ЕДИНИЦЕ.

Свака стварь поособъ узета есть единица. На примѣръ: єданъ аршинъ, есть единица одъ аршина; єдно перо, есть единица одъ пера; єдна кућа, есть единица одъ куће.

§. 3. ОПРЕДЪЛЕНИЕ ЧИСЛА.

Совокупленіе нѣколико єднородны единица зовесе число. На пр. два аршина, есть

число одъ аршина; три пера, есть число одъ пера; десетъ кућа, есть число одъ кућа.

§. 4. Раздѣленіе числа на проста и именована.

Число, ако се безъ названія вида или рода изговара, називасе просто (отвлеченно); на пр. петъ, десетъ, сто и т. д. єсу проста числа; ако ли се пакъ съ названіемъ вида или рода изражава, зовесе именовано; на пр. два аршина, петъ гроша, десетъ ока — єсу именована числа.

§. 5. Раздѣленіе чисала на цела и дробна.

Свака стварь има части; тако на примѣръ фунта може быти раздробљна на двѣ, четири и т. д. равне части, и ове части зову се половина, четверть и прч. Одъ овогъ раздробљнія произлази новый родъ чисала, коя се назива дробна числа, или ти просто дробъ; единица пакъ, коя ніє раздробљна, и содржава у себи све свое части, зовесе цела, а целе единице составляю цело число.

И тако изъ вишереченогъ явствує, да

числа бываю двоякогъ рода: приста и именованы, и да како єдна, тако и друга могу быти цела и дробна.

ОТДѢЛЕНИЕ I.

О

ЦЕЛИМА ЧИСЛА.

ГЛАВА I.

О НАЧИНУ ПИСАТИ И ИЗГОВАРАТИ ЧИСЛА. — НУМЕРАЦІЯ.

§. 6. Начинъ писати числа.

Ариөметика има десетъ знака, коима се свако число може написати, и сва Ариөметичка изчисленија савршивати, т. е. рачунати. Знаци ови зовузе цифре, и пишусе овако:

0 1 2 3 4 5

нула, єданъ, два, три, четири, петъ,

6 7 8 9

шестъ, седамъ, осамъ, деветъ,

Првый знакъ, т. е. нула сама по себи не-

има никаквогъ значенія; сви прочи имаю свое известно значеніе.

Садъ да разсмотримо, каквимъ се начиномъ пишу числа већа одъ деветъ, на примѣръ **число десетъ (единица)**.

Число десетъ состои изъ једногъ десетка, и зато оно може такођеръ быти изображено цифромъ **1**; но будући да се и једна единица пише са томъ истомъ цифромъ, зато даље къ њој морамо додати нулу. Чрезъ овай додатакъ получавамо две цифре, изъ кои прва **1** занимава второ место, бројећи одъ десне руке къ левој, и зато означава једну единицу второгъ реда, или једанъ десетакъ; а нула (**0**), неимајући никаквогъ значенія, показује, да у даномъ числу заключавасе само једанъ десетакъ, а единице нейма.

Число двадесетъ кадъ бы тели изобразити, вали написати овако: **20**, јеръ у њему содржавају се два десетка, а единице нейма. Число тридесетъ и два, состоје изъ **3** десетка и **2** единице, пишесе овакимъ начиномъ: **32**. Подобнимъ начиномъ, т. є. са двема цифрама можемо изобразити свако число до стотине. Памтити само треба, да на пр-

вомъ месту, броені одъ десне руке къ левой, стое единице, на второмъ десетицѣ.

За написати число сто употреблявасе такођеръ цифра 1, и къ ньой додасе две нуле: дакле изображавасе овако: 100. Изъ овога се види, да на трећемъ месту стое стотине.

Подобнимъ начиномъ изображаваюсе сва числа, состояћа само изъ стотина. Садъ да видимо способъ, како се изображаваю числа, состояћа изъ стотина, десетица и единица.

Некъ је одъ потребе изобразити са цифрама число: двеста седамъ. Ово число состои изъ две стотине и седамъ единица, а десетица нейма; и тако надлежи поставити цифру 2 на трећемъ месту, и цифру 7 на првомъ, а на второмъ цифру 0, за показати, да у даномъ числу десетица нейма; зато дакле вишеречено число мора се изобразити овако: 207.

Јошъ некъ буде одъ потребе изобразити число триста четрдесетъ. Оно состои изъ три стотине и четири десетка; зато дакле надлежи поставити на трећемъ месту цифру 3, на второмъ 4, а на первомъ 0, за показати, да у даномъ числу нейма единица; и тако дано число мора быти изражено следујоћимъ начиномъ: 340.

Овде опетъ вали приметити, да на првомъ месту, све бројни одъ десне руке къ левой, стое единице, на второмъ десетице, на трећемъ стотине. Изъ овогъ явствує, да свако число до десетъ можемо написати са једномъ, десетъ и до стотине са двема, а сто и до иляде съ трима цифрама.

Знајоји дакле како се изображавају числа до иляде, треба примѣтити, да за иляду морамо узети четири цифре; и тако на четвртомъ месту стое единице одъ иляда: дакле једна иляда пишесе овако: 1000; на петомъ месту стое десетице одъ иляда: дакле тридесетъ и две иляде изображавамо овако: 32.000; на шестомъ месту стое стотине одъ иляда: дакле шестъ стотина шесдесетъ и шестъ иляда морамо овако написати: 666.000; на седмомъ месту стое единице одъ милиона: дакле петъ милиона пишесе овако: 5,000.000. Наравно да на осмомъ месту стое опетъ десетице, а на деветомъ стотине одъ милиона. И тако число: Две стотине педесетъ милиона, сто шесдесетъ и петъ иляда и сто, изображавасе овако — 250,165.100.

Изъ вишеноказаны примера видисе, да свака цифра (осимъ нуле) има двоструко значе-

ніс: једно неизменяваће, а друго изменяваће заједно съ пременомъ места нъногъ.

§. 7. Изговарање чисала.

Знајући начинъ изображавати чисала цифрама, још є лакше нъи изговарати. На примеръ; число кое є написано слѣдуюћимъ начиномъ: **23**, заключава у себи 2 десетка и 3 јединице, зато, џръ на место десетица постављена є цифра 2, а на место јединица цифра 3; и тако горенаписано число изговарасе: двадесетъ и три.

Цифре: 300, означавају число триста равно зато, џръ цифра 3 стои на трећемъ месту, на второмъ и првомъ месту стоје нуле: дакле нејма ни десетица, ни јединица.

Ако є за изговарање задано велико число, то удобногъ ради обгледа оно може се разделити на отделеніја одъ десне руке къ левой, полагајући у свако отделеніје по три цифре; последње отделеніје може имати једну само, или две цифре. Некъ буде дано за изговорити число:

2140721

Разделивши га одъ десне руке къ левой точкама или запятама, полагајући у свакомъ отделенію по три цифре, имаћемо:

2,140.721

кое се изговара — два милюна, сто четрдесетъ иляда, седамъ стотина двадесетъ и єданъ.

§. 8. Разделеніе чисала по числу знаковъ.

Число, ако є изображено ѕномъ цифромъ, зовесе єдночлено, ако двема цифрама двоєчлено, ако є трима цифрама троєчлено и т. д.; а часть Ариѳметике, у којої се излажу правила изображавати и изговарати числа, називасе **Нумерација**.

ГЛАВА II.
СОБРАНИЕ ЦЕЛЫ ЧИСАЛА.

§. 9. Предварителна обясненія.

Знаюћи начинъ изображавати числа цифрама, можемо приступити къ различнимъ дѣйствамъ ариѳметическимъ.

Прво и наилакше ариѳметическо дѣйство есть совокупленіе два или выше чисала у ѕно. Дѣйство ово називасе Собраніе. Некъ буде, на примѣръ, купљено две књиге; за ѕну плаћено є 5, а за другу 3 цванцигера;

пътасе: колико е плаћено за обадве књиге? Очевидно е, да къ 5 цванцигамъ морамо додати јошъ 3 цванцигера. И тако 5 и 1 6, јошъ 1 - 7, и јошъ 1 биће 8; дакле 8 цванц. плаћено е за обадве књиге.

Числа, коя собирамо, називаосе собираема; а число, кое одъ собранія произходи, зовесе сумма.

За означити, да два или выше чисала имаю быти собрана, употреблявасе особитый знакъ: +, кои се зове плусъ (выше); и тако изражение 5 + 3 означава, да къ 5 валя додати 3.

Слѣдуюћа таблица, кадъ се научи наизустъ, дає намъ способъ налазити таки сумму свѣо једночлены чисала.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
9	10	11	12	13	14	15	16	17	18

Првый редъ съ леве руке и горныи єсу со-
бираєма числа, а сумме стое спрама нъи.

§. 10. Собраніе двоєчлены чисала са
єдночленима.

У таблицы собранія показане су сумме єд-
ночлены чисала; садъ надлежи знати: каквимъ
начиномъ находесе сумме, произходеће одъ
собранія двоєчлены чисала са єдночленима.
Некъ се има собрати 25 и 9.

Число 25 состои изъ 2 десетка и 5 є-
диница; собравши 5 единица и 9 единица до-
быямо 14 единица, или 1 десетакъ и 4 єди-
нице; собравши овай 1 десетакъ съ двама де-
сеткама, получавамо 3 десетка и 4 єдинице,
или число 34.

На даски или на артіи оваки задатцы рѣ-
шавајуose такимъ истимъ начиномъ; надлежи
само написати числа, одно подъ другимъ, та-
ко да єдинице стое подъ єдиницама, и после
поступати, као што є показано. Дѣйство ово
представляјуе у овакомъ виду:

$$\begin{array}{r} 25 \\ + 9 \\ \hline 34 \end{array}$$

§. 11. Собраніе двоєчлены чисала са двоєчленима.

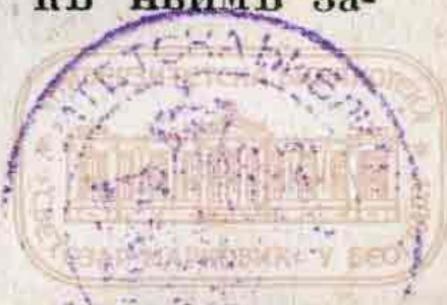
Собраніе двоєчлены чисала са двоєчленима производисе такимъ истимъ начиномъ. Некъ е одъ потребе собрати **34** и **19**.

Число **34** состои изъ 3 десетка и 4 единице, а **19** изъ 1 десетка и 9 единица; 4 единице и 9 единица составляю **13** единица, или **1** десетакъ и **3** единице, а **3** десетка и **1** десетакъ **4** десетка; давши къ овимъ **1** десетакъ и **3** единице, получићемо **5** десетка и **3** единице, или число **53**.

За рѣшити овай задатакъ на даски, надлежи найпре написати собираема числа тако, да бы единице стояле подъ единицама, а десетице подъ десетицама:

$$\begin{array}{r} 34 \\ 19 \\ \hline 53 \end{array}$$

и после тога поступати слѣдуюћимъ начиномъ: 4 единице и 9 единица составляю **13** единица, или **1** десетакъ и **3** единице; 3 единице вали подписать подъ единицама, а **1** десетакъ здржати у памети; **3** десетка и **1** десетакъ составляю **4** десетка; давши къ ньимъ за-

држаный у памети 1 десетакъ, получићемо 5 десетка; и тако подъ десетицама вали написати 5; слѣдователно тражено число быће 5 десетка и 3 јединице, или 53.

Ако задано буде неколико двоєчлены чисала, у такомъ случају поступати вали такимъ истимъ начиномъ, т. е. подписавши јединице подъ јединицама, десетице подъ десетицама, собрати најпре јединице, после десетице.

§. 12. Собраніе ТРОЄЧЛЕНЫ И МЛОГОЧЛЕНЫ ЧИСЛА.

Кадъ се имаю собрати млогочлена числа, треба најпре подписать собираема числа, као што є горе показано, т. е. да јединице буду подъ јединицама, десетице подъ десетицама, стотине подъ стотинама, пляде подъ иљдама и т. д. и собрати најпре јединице, после десетице, стотине, пляде и проч.

Да обяснимо то примѣромъ. Одъ потребе є собрати: 143 + 372 + 768.

Подписавши познатимъ начиномъ:

$$\begin{array}{r} 143 \\ 372 \\ 768 \\ \hline 1283 \end{array}$$

Валя найпре собрати единице: 3 един. и 2 един., 5 единица, и јошъ 8 един., 13 единица, или 1 десетакъ и 3 единице; пишемъ 3 подъ единицама, а 1 десетакъ додаемъ къ десетицамъ; 1 десетакъ и 4 десет. 5 десетка; 5 десетка и 7 десет., 12 десетка, и 6 десет. 18 десет., или 1 стотина и 8 десетка; поставляемъ 8 на место десетица, а 1 стотину додаемъ къ стотинамъ; 1 стотина и 1, 2 стотине и 3, 5 стотина; 5 стотина и 7, 12 стотина, или 1 иляда и 2 стотине; пишемъ 2 подъ стотинама, а 1 ставимъ на место иляда.

ЗАДАТАКЪ НА СОБРАНИЕ.

Некій трговацъ има 5 дућана; у 1-омъ дућану налазисе еспана на 60000 форинтій; у 2 - омъ дућану има еспана на 48505 фор.; у 3 - емъ дућану на 42682 фор. у 4-омъ на 36756 фор.; у 5-омъ на 25800 фор.; пытасе: у свы 5 дућана тай трговацъ на какву сумму има еспана?

$$\begin{array}{r} 60000 \\ 48505 \\ 42682 \\ 36756 \\ 25800 \\ \hline 213743 \end{array}$$

Одговоръ: на 213743 форинта.

§. 13. Обща правила за собраніе.

За собраніе цѣлы просты чисала ово єсу обща правила:

I. Найпре собираєма числа вали подпи-
сати надлежећимъ начиномъ, т. е. единице
свакогъ числа мораю быти подписане једна
подъ другомъ, десетице подъ десетицама, и
т. д., и подъ последнимъ собираємимъ чи-
сломъ подвући черту.

II. После тога собирају се единице, и
сумма подписану се подъ ными.

III. Ако сумма одъ единица буде имала
2 или више знака, то првый съ десне руке при-
надлежи къ единицамъ, а проче вали додати
къ десетицамъ. То исто правило наблюдава-
се и при собранію десетица, стотина и т. д.

ГЛАВА III.

ОТЯТИЕ ЦЕЛЫ ЧИСАЛА.

§. 14. Предварителна обясненія.

Показавши каквимъ се начиномъ собира-
ю числа, садъ треба показати противно дѣй-

ство, т. е. како се одузима одъ већегъ числа друго манѣ число. На примѣръ: некъ буде у једномъ комаду чое 12 аршина, изъ когъ кадъ отсечемо 4 аршина, пытасе, колико є аршина остало у комаду? Очевидно є, да за опредѣлити тражено число, надлежи изъ 12 аршина одузети 4 аршина; и тако кадъ одузмемо 1 аршинъ, остане 11 аршина; јошъ 1, 10; јошъ 1, 9; и напоследакъ јошъ 1, наћићемо тражено число 8 аршина.

Дѣйство ово зовесе **Отятіе**. Веће число, одъ коегъ одузимамо, називасе **умалјено**; манѣ число, кое одузима, зовесе **умалјоће**; а число, показуюће колико остало, називасе **остатакъ или разность**. Изъ овогъ слѣдує, да кадъ сложимо остатакъ съ умаљоћимъ числомъ, сумма мора быти равна умаљеноме числу.

За означити ово дѣйство употребљавасе знакъ: —, кои се зове **минусъ** (манѣ); и тако израженіе 8 — 3 означава, да изъ 8 вали одузети 3.

§. 15. Отятіе двоєчленогъ числа изъ двојчленогъ.

Примеръ I. Изъ 48 одузети 23.

Умаљено число 48 состои изъ 4 десет-

ка и 8 единица, а умаляюће 23 изъ 2 десетка и 3 единице. Одузевши 3 единице изъ 8 един., остає 5 единица; одузевши 2 десетка изъ 4, остає 2 десетка; даље савъ остатакъ состои изъ 2 десетка и 5 единица, или 25.

Примѣръ 2. Изъ 40 одузети 17.

Умаляемо число 40 состои изъ 4 десетка, а умаляваюће 17 изъ 1 десетка и 7 единица; 7 единица изъ 0 единица одузети не можемо, зато даље узаймлюємо 1 десетакъ (10) одъ 4 десетка; садъ одузевши 7 единица одъ 10 един., остаће 3 единице; а одузевши 1 десетакъ одъ оставша 3 десетка, имаћемо у остатку 2 десетка; и тако савъ остатакъ состои изъ 2 десетка и 3 единице, или 23.

Примѣръ 3. Изъ 53 одузети 27.

За одузети 27 изъ 53, подписује 27 подъ 53, единице подъ единицама, десетице подъ десетицама, и проводисе черта:

53

27

—
26

7 единица изъ 3 единице одузети не можемо, и зато узаймлюємо одъ 5 десетка 1 десетакъ (10) и додаємо къ трима единицама, што и составля 13 единица горе; садъ кадъ

одуземо изъ 13 един. 7 единица, остаће 6 единица, кос се и подписую подъ единицама; одузевши 2 десетка изъ 4 десетка, имаћемо у остатку 2 десетка, коя такођеръ подписать треба подъ десеткама; и тако савъ остатакъ состои изъ 2 десетка и 6 единица, или 26.

§. 16. Отятіе троєчлены чисала.

При отятію тројчлены чисала вали та-
кимъ истимъ начиномъ поступати, као при
отятію двојчлены чисала.

Примѣръ I. Изъ 432 одузети 229.

Написавши дана числа надлежећимъ на-
чиномъ:

432

229

—
203

Вали одузети 9 единица изъ 2 единице;
но то учинити не можемо, и зато узаймлюе-
мо одъ 3 десетка 1 десетакъ, или 10 единица,
кос додаємо къ 2 единицамъ, и добываемо 12
единица; одузевши 9 един. изъ 12 ед., добыва-
јмо у остатку 3 единице, кос слѣдує подпи-
сати подъ единицама; после одузимамо 2 де-
сетка изъ оставша 2 десетка, остало 0 десетка,
кос такођеръ пишесе подъ десеткама, и най-

после одузимамо **2** стотине изъ **4** стот., и добываемо у остатку **2** стотине, кое вали подпи-
сати подъ стотинама; и тако савъ остатакъ
состои изъ **2** стотине и **3** единице, или **203.**

Примеръ **2.** Изъ **507** одузети **329.**

Подписавши умаляюће число подъ умаля-
емо надлежећимъ начиномъ:

507

329

178

вали найпре одузети **9** единица изъ **7** еди-
ници; ово учинити ніс могуће, зато узай-
млюємо **1** десетакъ; но будући да умалјемо
число нейма десетица, то узаймлюємо **1** сто-
тину, или **10** десетка; одъ **10** десетка узаймлю-
емо **1** десетакъ или **10** единица, кое додасмо
къ **7** единицамъ и добываемо **17** единица; садъ
изъ **17** единица одузимамо **9** един. и остає
8 един., кое вали подписать подъ единицама;
после изъ оставша **9** десетка одузимамо **2** дес.,
и добываемо остатакъ **7** десетка; пишемо **7** подъ
десетицама; найпосле одузимамо **3** стотине изъ
4 стотине, и добываемо остатакъ **1** стотина, коя
мора быти подписана подъ стотинама; и тако
савъ остатакъ состои изъ **1** стотине, **7** десет-
ка и **8** единица, или **178.**

Примѣчаніе. Надъ ономъ цифромъ, одъ кое узаймлюємо, вали поставить точку.

§. 17. Отятіе многочислены чисала.

Отятіе многочислены чисала изъ многочислены производисе такимъ истимъ начиномъ, и зато овде представляемо єданъ самъ случай, кой заслужує особито вниманіе.

Изъ 3000 одузети 315.

Починѣмъ отятіе, као свагда, одъ единица. 5 единица изъ 0 единица одузети не могутъ, зато вали узаймити 1 десетакъ, но будући да и ныи нейма, то вали узаймити 1 стотину; но стотина такођеръ нейма, и зато вали узаймити 1 иляду; одъ узаймлѣне иляде остає ми 9 стотина, єръ 1 стотину морамъ дати узаямъ десетицамъ; одъ 10 десетка остаће ми опеть само 9, кадъ узаймимъ 1 десетакъ единицама. Такимъ начиномъ дѣйствуји, на место 3000, имамъ 2 иляде, 9 стотина, 9 десетка и 10 единица, што и составля опеть равно 3000. Садъ изъ прерађеногъ числа могу лако одузети 315. Одузимамъ 5 един. изъ 10 единица, остає 5 един., кое подписуємъ подъ единицама; одузевши 1 десетакъ изъ 9 десет., остає 8 десетка, кое подписуємъ

подъ десетицама; 3 стотине одузимамъ изъ 9 стот., остав ми 6 стотина, кое подписуемъ подъ стотинама; изъ 2 иляде неймамъ шта одузимати, даکле остав 2 иляде, кое такођеръ мећемъ на место иляда; и тако савъ остатакъ состои изъ 2 иляде, 6 стотина, 8 десетка и 5 единица, или 2685.

Задатакъ на Отятіе.

Армія єдна пре сраженія состояла є изъ 250,000 людій; у сраженію погинуло є 34525 людій, пытасе: колико є людій остало после сраженія?

250000

34525

—
215475

Одговоръ: 215.475 людій.

§. 18. Обща правила за отятіе.

У призренію отятія цели просты числа, ово єсу обща правила:

I. Валя подписать манъ число подъ вѣћимъ, и свагда единице подъ единицама, десетице подъ десетицама, и т. д. после провести черту.

П. Дѣйство отятія починѣсе съ десне руке и съ нижнѣгъ реда; свака нижня цифра одузима одъ горнѣ, коя стои управо надъ ньомъ; остатакъ пишесе подъ ономъ цифромъ, коя є одузимала.

Ш. Горня цифра, кадъ є маня него нижня, узаймлює одъ престоеће цифре 10; чрезъ овой заемъ предстоећа цифра губи само.

ГЛАВА IV.

О ИСПЫТУ (ПРОБИ) СОБРАНІЯ И ОТЯТИЯ.

§. 19. Испытъ собранія.

Испытъ собранія доказує намъ, ели собраніе верно и точно учинено или нес,,

Некъ буду дакле собираема числа:

$$145 + 70 + 849$$

$$\begin{array}{r} 145 \\ + 70 \\ \hline \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 215 \\ + 849 \\ \hline \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 1064 \\ - 1064 \\ \hline \end{array}$$

За увѣрити себе у точности рѣшенія овогъ задатка, треба само изоставити кое то ю

изъ собираемы чисала, на прим. право 145, и
собрати осталася два,

70

849

—
919

Будући при второмъ собранію было с изостављено собираемо число 145, то втора сумма мора такођеръ имати 145 мање, него прва сумма; и тако кадъ одбјемо втору сумму одъ прве, и остане число 145, то можемо быти увѣрени, да с задатакъ верно рѣшенъ.

1064

919

—
145

Испытъ собранія представлясе у слѣдующемъ поредку:

145

—
70

849

—
1064 прва сумма.

919 втора сумма.

—
145 изостављено число.

§. 20. Испытъ отятія.

Вѣрность отятія можесе такођеръ чрезъ испытъ дознати; треба само собрати остатокъ

са умалюоћимъ числомъ, и ако є сумма равна умалјемомъ числу, то и задатакъ є верно рѣшенъ.

Примѣръ. Изъ 700 одузети 325.

$$\begin{array}{r} 700 \text{ умалјемо число.} \\ - 325 \text{ умалјоће число.} \\ \hline 375 \text{ остатакъ.} \\ + 325 \text{ умалјоће число.} \\ \hline 700 \text{ умалјемо число.} \end{array}$$

И тако испытъ собранія производисе чрезъ отятіє; а испытъ отятія чрезъ сложеніє.

ГЛАВА V.

УМНОЖЕНИЕ ЦЕЛЫ ЧИСАЛА.

§. 21. ПРЕДВАРИТЕЛНА ОБЯСНЕНИЯ.

Умножити какво дано число съ другимъ значи — сложити то исто число толико пута, колико є оно друго число; на примѣръ, 6 умножити съ 4, значи, 6 узети 4 пута, т. є. 6 и 6 и 6 и 6. Изъ овогъ можемо се увѣрити, да умноженіє ніє ништа друго него повторително собраніє.

Но велика числа ніє могуће многократно повторити, и зато има се другій способъ,

коимъ свако число може быти умножено безъ затрудненія. Числа, коя се имао умножити, пишусе найпре једно поредъ другогъ и међу ныма међесе знакъ умноженія \times ; на прим. число овако изображено: 8×6 , значи: 8 умножити са 6. То исто число пишесе после једно подъ другимъ; горње число зовесе множимо, долнје множитель, а оно, кое одъ умноженія произлази, произведеніе.

8 множимо число.

6 множитель.

48 произведеніе.

§. 22. ТАБЛИЦА УМНОЖЕНИЯ.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2	2	4	6	8	10	12	14	16	18	20
3	3	6	9	12	15	18	21	24	27	30
4	4	8	12	16	20	24	28	32	36	40
5	5	10	15	20	25	30	35	40	45	50
6	6	12	18	24	30	36	42	48	54	60
7	7	14	21	28	35	42	49	56	63	70
8	8	16	24	32	40	48	56	64	72	80
9	9	18	27	36	45	54	63	72	81	90
10	10	20	30	40	50	60	70	80	90	100

У овой таблицы множитель стое у правомъ реду на лево, а произведенія спрама ньи.

§. 23. Одъ изменяванія поредка множителя, т. е. множитель може быти множимо, а ово множитель, произведеніе не изменявасе.

Ако умножимо какво-годъ число, на прим. 5, съ другимъ такођеръ произволнимъ числомъ на прим. 7, добићемо произведеніе 35. То и исто произведеніе произиђиће и у такомъ случаю, кадъ 7 умножимо съ 5. Изъ овогъ можемо заключити, да два произвольно узета числа могу се произвольно и соумножавати, т. е. множимо число може быти множитель, а овай множимо число, нѣгово произведеніе быће свагда то исто.

§. 24. Умножение двоєчлены чисала са једночленима.

Некъ є одъ потребе умножити 12 съ 3. Тражено произведеніе у таблицы умноженія не нализисе; зато дакле вали дано множимо число разредити на части, и сваку часть узети 3 пута, дакле 1 десетакъ узеть 3 пута, составля 3 десетка; 2 единице узете 3 пута, составляю

6 единица; и тако 3 десетка и 6 единица даю намъ тражено произведеніе 36.

За решити на даски подобне задатке, поступає слѣдуюћимъ начиномъ: подпишавши множителя подъ множимо число, проводисе черта.

12

3

—
36

садъ починѣмо множити 2 единице съ 3, и добыено произведеніе, 6 единица, вали подпишати подъ единицама; после тога умножавамо 1 десетакъ съ 3, и получено произведеніе, 3 десетка, пишесе подъ десетицама; и тако ово произведеніе быће 3 десетка и 6 единица, или 36.

§. 25. Продужение.

Некій путь, при умноженію единица, произведеніе може быти веће него 10; у такомъ случаю вали поступати тако исто, као и при собранію, т. е. изключити десетке, кое и додати после къ десетицамъ, а оставше единице подпишати подъ единицама.

Примѣръ. 16×9 .

16

9

—
144

9 пута 6, 54 единице; 54 единице состоит изъ 5 десетка и 4 единице; пишемъ 4 подъ единицами, а 5 десетка задржавамъ у памети: садъ 9 пута 1, есть 9 десетка, и 5 задржаны у памети, составля 14 десетка, или 1 стотина и 4 десетка; пишемъ 4 подъ десетицами, а 1 на место стотина, т, е. на слѣдуюћемъ месту; и тако тражено произведеніе есть 144.

**§. 26. Умноженіе многочислены чисала
са єдночленима.**

Умноженіе многочислены чисала са єдночленима быва такимъ истымъ начиномъ, т, е. надлежи такођеръ дано множимо число разредити на части, и умноживши сваку часть поособъ са множителемъ, сложити заедно сва добита произведенія.

Примѣръ. 125×8 .

$$\begin{array}{r} 125 \\ \times 8 \\ \hline 1000 \end{array}$$

8 путь 5, 40 единица или 4 десетка; пишемъ 0 на место единица; 8 путь 2 16 десетка, и 4 задржана у памети десетка, составлю 20 десетка или 2 стотине; пишемъ 0 на место де-

сетица; 8 путъ 1 стотина, 8 стотина и 2 стотине, кое самъ задржао у памети, 10 стотина, или 1 иляда; пишемъ 0 на место стотина и 1 на место иляда; и тако тражено произведеніе есть 1000.

§. 27. Умноженіе двоєчлены чисала са двоєчленима.

За умножити какво годъ двоєчлено число са двојчленимъ, на пр. 14 са 10, вали 14 разредити на части, и умножити найпре 1 десетакъ съ 10, и после 4 јединице съ 10, и получићемо 10 десетка и 40 јединица, или 140.

И тако за умножити двојчлено число, или вообщте какво му драго число съ 10, треба само къ ономъ числу додати 0; ово такођеръ слѣдус и изъ тога, да значеніе сваке цифре, чрезъ додатакъ 0, увеличивавасе 10 пута, тако на пр. у даномъ числу 14, цифра 4 означава 4 јединице, а у 140, та иста цифра означава десетке; у даномъ числу цифра 1 означава 1 десетакъ, а у 140 1 стотину; изъ овогъ можемо дакле заключити, да и значеніе тогъ числа постало је 10 пута веће.

За умножити какво годъ двојчлено число, на пр. 16 са 20, вали найпре умножити са 2,

а после добыено произведеніе умножити юшъ съ 10; єръ 20 состои изъ 2, узеты 10 пута, и получићемо 320.

На овомъ разсужденије основанъ є сокраћеный способъ умноженія свакогъ числа съ двоесчленимъ, кой состои само изъ десетка; на пр. 32 съ 20. Найпре подъ множимимъ подписуєссе множитель тако, да се 3 десетка налазе подъ 2 єдинице, после вали множити, као што є показано горе, 32 съ 3, и къ произведенію додати 0.

$$\begin{array}{r} 32 & 40 & 75 \\ 20 & 40 & 80 \\ \hline 640. & 1600. & 6000. \end{array}$$

Умножити 25 съ 27.

За умножити 25 съ 27, надлежи найпре обаđва числа разредити на десетице и єдинице. Число 25 состои изъ 2 десетка и 5 єдиница, а 27 изъ 2 десет. и 7 єдиница; и тако морамо найпре умножити 5 єдиница и 2 десетка са 7 єдиница, а после юшъ са 2 десетка.

Умноживши 2 десетка и 5 єдиница са 7 єдиница, добыјамо 14 десетка и 35 єдиница, или 175. За умножити 25 са 2 десетка, слѣдує само 25 умножити са 2, и после увеличити юшъ 10 пута, додаюћи 0; 2 путъ 25, 50;

умноживши 50 съ 10, имаћемо 500; и тако ово произведеніе быће: $175 + 500$, или 675.

На даски дѣйство ово производисе такимъ начиномъ: подпишавши множителя подъ множимо число,

$$\begin{array}{r} 25 \\ \times 27 \\ \hline 175 \\ + 50 \\ \hline 675 \end{array}$$

треба найпре умножити 25 са 7; 7 путъ 5 един. 35 единица, или 3 десетка и 5 единица; 5 пишесе подъ единицама; 7 путъ 2 десет. 14 десетка, и 3 задржана десетка у памети, 17 десет. или 1 стотина и 7 десетка; 7 пишемъ подъ десеткама, а 1 подъ стотинама. Садъ за увеличати 25 са 2 десетка, множисе само 25 са 2, и излази число 50, кое мора быти увеличено јошъ са 10; ово увеличаванѣ производисе напишавши число 50 чрезъ једну цифру далъ къ левой руцы, ёръ значеніе сваке цифре увеличавасе у 10 пута чрезъ премешћанѣ њено једнимъ местомъ далъ на лево, као што је и показано у самомъ примѣру; напоследакъ, сложивши добыена два произведенія, получићемо тражено произведеніе.

§. 28. Умножение съ троєчленима и мло-
гочленима числами.

Умноженіе са троєчленима и млогочлени-
ма числами основано е на така иста разсужденія.

Примѣръ 1. 615×100 .

За умножити 615 са 100 , надлежи найпре
число 615 разредити на части, кое га состав-
ляю, т. е. 6 стотина, 1 десетакъ и 5 едини-
ца; и после сваку часть особито узети 100 пу-
та; 100 пута 5 единица, 500 единица; 100 пу-
та 1 десетакъ, 100 десетка, или 1000 едини-
ца; и 100 пута 6 стотина, 600 стотина, или
 60000 единица; и тако сво произведеніе быће
 $60000 + 1000 + 500$, или 61500 .

Изъ овога явствує, да за умножити
какво годъ число са 100 , надлежи само
додати къ ињму 2 нуле.

На даски ово дѣйство расположесе овако:

$$\begin{array}{r} 615 \\ \times 100 \\ \hline 61500. \end{array}$$

Примѣръ 2. 126×128

За умножити 126 са 128 , треба найпре
 126 умножити са 8 , после са 20 и найпосле
са 100 ; 8 пута 126 составля 1008 , 20 пута 126

— 2520, 100 пута 126 — 12600; следователно произведеніе быће: $1008 + 2520 + 12600$, или 16128.

Рѣшеніе овогъ задатка представлясе на даски овако:

$$\begin{array}{r} 126 \\ 128 \\ \hline 1008 \\ 252 \\ \hline 126 \\ \hline 16128 \end{array}$$

Примѣръ 3. 24×110 .

За умножити 24 са 110, треба 4 умножити найпре съ 11 и после јошъ са 10, дојаоћи къ добијеному произведенію 0 (§ 7).

$$\begin{array}{r} 24 \\ 110 \\ \hline 24 \\ 24 \\ \hline 2640. \end{array}$$

Овомъ приликомъ ваља јошъ и то приметити, да кадъ се нуле налазе у среди множитеља, то оне могу се прескочити, и дѣйство продолживати само са значућима цифрама; но

валаја памтити, да произведеніе пишесе свагда подъ ономъ цифромъ, съ којомъ се множи.

Примѣръ 4. 3146×206 .

$$\begin{array}{r} 3146 \\ \times 206 \\ \hline 18876 \\ 6292 \\ \hline 648076 \end{array}$$

Задатакъ на Умноженіе.

Неко є купіо 900 аршина платна, свакій аршинъ коштує 2 гроша; пытасе: колико є онъ морао платити трговцу новаца?

$$\begin{array}{r} 900 \\ \times 2 \\ \hline 1800 \end{array}$$

Одговоръ: 1800 гроша.

§. 29. Обща правила за умноженіе цели чисала.

I. За умножити двоечлено или многочлено число съ одночленымъ, треба: а) подписать множителя подъ единицомъ множимогъ числа, и провести черту подъ ньимъ; множити сваку часть (цифру) множимогъ числа са мно-

жителъмъ, почећи одъ единице; б) произведење подписать сво, ако не превишава 9, и ако превишава, то второй знакъ одъ десне руке задржати у памети, и додати га къ произведеню слѣдуюће цифре, и такимъ начиномъ продужавати до конца.

П. За умножити двојчлено или могочлено число такођеръ съ могочленымъ, надлежи: а) множити као што је горе показано, сво множимо число са свакомъ цифромъ множителя, подписивајући прву цифру свакогъ частногъ произведеня подъ ономъ цифромъ, съ којомъ множимо; б) после сложити сва частна произведеня, и сумма њијова да ће тражено произведенје.

III. Ако се множитель и множимо сршавају съ једномъ или више нула, то треба множити само са значућима цифрама, после къ произведеню додати толико нула, колико ји има множитель и множимо.

IV. Ако се случи, да множитель у среди има једну или више нула, то вали тако исто поступати, као што је речено у П. правилу, и непосредствено множити съ слѣдуюћомъ цифромъ.

ГЛАВА VI.

ДѢЛЕНИЕ ЦЕЛЫ ЧИСЛА.

§. 30. ПРЕДВАРИТЕЛНА ОБЯСНЕНИЯ.

Делити једно дано число на друго, значи — наћи колико пута једно дано число содржава у себи друго какво число, или колико је пута веће то дано число одъ оногъ другогъ; а такођеръ ово колико је пута мање, него оно.

За узнати, колико пута содржава у себи једно дано число друго какво число, или колико је пута једно дано число веће или мање него друго число, можемо употребити правило отятія; на примѣръ, оћемо да знамо: чи-
слу 30 колико пута содржава у себи чи-
слу 6, или чи-слу 30 колико је пута веће одъ чи-
сла 6, а такођеръ чи-слу 6 колико је пута ма-
ње него чи-слу 30. Ово може се наћи одузи-
мајући 6 изъ 30.

$$\begin{array}{r} 30 \\ - 6 \quad 1\text{-н}\bar{\text{e}} \text{ путъ.} \\ \hline 24 \\ - 6 \quad 2 \text{ пута.} \\ \hline 18 \end{array}$$

18

6 3 пута.

12

6 4 пута.

6

6 5 пута.

0

И тако нашли смо, да изъ 30 можемо б одузимати 6 пута; слѣдователно число 30 содржава у себи число 6, 5 пута.

Изъ овогъ примѣра явствує, да овакавъ способъ налазити — колико пута єдно дано число содржава у себи друго, врло є неудобанъ; зато дакле за рѣшити оваке задачке, употреблявасе дѣленіс. За показати дѣйство дѣленія, имасе такођеръ особитый знакъ — :, коп се стави међу числама, коя се имаю дѣлiti; и тако израженіс 30 : 6 означава, да 30 вали раздѣлiti на 6.

Число, кое вали раздѣлiti, зовесе дѣлиmo, число, съ коимъ дѣлiti треба, зовесе дѣлитель, а число, кое произходи отъ дѣленія, називасе частно.

Дѣлиmo

дѣлитель 6 | 30 | 5 частно число.

И тако дѣленіс состои у томъ, да по да-

нимъ двама числама, т. е. дѣлимому и дѣлителю, нађемо треће, кое је частно, и кое показује, колико пута дѣлитель закључавасе у дѣлимомъ.

§. 31. Дѣленіе на једночлена числа.

При дѣленію једночлени и двосчлени чисала на једночлена, могу быти два случаја: 1, да дѣлимо число је једно изъ произведеніја, кој се налазе у таблицы умноженіја, а дѣлитель једно изъ множителя; 2, да дѣлимо не налази- се у таблицы умноженіја.

1-вый случај. Некъ је одъ потребе знати, колико пута 8 содржавасе у 72?

Изъ оне таблице лако можемо усмотри- ти, да 8 вали умножити съ 9, за добыти про- изведеніје, равно даномъ дѣлимомъ числу 72; зато дакле 8 у 72 содржавасе 9 пута.

2-рый случај. Раздѣлити 39 на 4. Число 39 у таблицы умноженіја не налазисе, но видисе да је 39 веће него 9×4 и мање не- го 10×4 ; дакле 4 содржавасе у 39 9 пу- та, и одъ дѣлилогъ оста ће јошъ 3 јединице, јеръ $9 \times 4 = 36$, а 36 мање је одъ 39 три- ма јединицама.

Ово дѣйство представлясе овако:

Дѣлимо

$$\begin{array}{r} \text{Дѣлитель } 4 | 39 | 9 \text{ частно число} \\ \quad \quad \quad 36 \\ \hline \end{array}$$

3 остатакъ.

И тако, кадъ се дѣлимо не налази у таблицы умноженія, то вали тражити тако друго число, кое бы, кадъ га умножимо съ дѣлителъмъ, дало произведеніе манъ, но наиболиже къ дѣлимомъ; овай новый множитель есть частно число.

Садъ да извидимо юшъ и таке случаѣ дѣленія на сдночлена числа, у коима частно состои изъ 2 знака.

Раздѣлити 39 на 3.

Очевидно е, да частно число мора быти веће одъ 10, ёрь 10 пута 3, 30; и тако у таблицы умноженія тражено частно число не налазисе. За наћи оно, надлежи дѣлимо чи-
слу 39 разредити на составляюће њга части,
и сваку часть дѣлiti на 3. Дакле 3 у 3 со-
државасе 1 путъ, а у 9 содржавасе 3 путъ;
слѣдователно 3 у 39 содржавасе 13 пута.

Раздѣлiti 64 на 4.

Дѣйство ово представлясе овако:

$$\begin{array}{r} 4 \mid 64 \mid 16 \\ \quad \quad \quad 4 \\ \hline \quad \quad \quad 24 \\ \quad \quad \quad 24 \\ \hline \quad \quad \quad 0 \end{array}$$

и рѣшеніе производисе слѣдуюћимъ начиномъ: дѣлитель 4 содржавасе у 6, 1 путъ; умножавамъ 1 съ 4 и пишемъ 4 подъ 6, одузевши 4 изъ 6, ко остатку 2 дадаємъ последню цифру дѣлимогъ числа 4; ново число 24 дѣлимъ опеть на 4, и нализимъ да дѣлитель 4 у 24 содржавасе 6 пута, јеръ $4 \times 6 = 24$, и тако 24 одузевши изъ 24, остатокъ есть 0: дакле частно є число 16, и толико пута 64 содржава у себи 4.

Раздѣлiti 648 на 6.

$$\begin{array}{r} 6 \mid 648 \mid 108 \\ \quad \quad \quad 6 \\ \hline \quad \quad \quad 48 \\ \quad \quad \quad 48 \\ \hline \quad \quad \quad 0 \end{array}$$

6 содржавасе у 6, 1 путъ; множимъ 1 са 6,

и произведеніе 6 пишемъ подъ 6; у остатку не остас ништа; спуштамъ 4, и налазећи, да 6 у 4 не содржавасе, у частномъ числу пишемъ 0, а къ 4 додаємъ осталу цифру 8; садъ число 48 дѣлимъ на 6 и нализимъ, да 6 у 48 содржавасе 8 пута; 8 додаємъ къ частномъ числу, а произведеніе дѣлителя и последнѣй цифре частногъ числа пишемъ подъ 48 и нализимъ, да у остатку не остас ништа; дакле частно число 108 показує, колико пута дѣлимо число 648 содржава у себи дѣлителя 6.

§. 32. Дѣленіе на двоєчлена числа.

Раздѣлити 3798 на 18.

Дѣйство ово има на даски овакавъ видъ:

$$\begin{array}{r} 18 \mid 3798 \mid 211 \\ 36 \\ \hline 19 \\ 18 \\ \hline 18 \\ 18 \\ \hline 0 \end{array}$$

и производисе слѣдуюћимъ начиномъ: 18 содржавасе у 37, 2 пута; одузевши произведеніе

частногъ числа и дѣлителя одъ 37, остає 1, къ коємъ вали спустити 9; 18 у 19 содржисе 1 путь; 18 одузевши одъ 19 остає опетъ 1; къ овомъ спушта се последня цифра 8; число 18 содржава у себи дѣлителя 18, 1 путь; да-
кле одузевши 18 изъ 18, у остатку не остає
ништа.

Примѣчаніе. За раздѣлти число, кое
се окончава нулама, на 10, вали само нулу од-
бацьти, ёръ у такомъ случаю значеніе свакогъ
числа умалявасе 10 пута.

Примѣри: $720 : 10 = 72$.

$1450 : 10 = 145$.

§. 33. Дѣленіе на многочислена числа.

Дѣленіе на троєчлена и многочлена числа
производисе такимъ истимъ начиномъ.

Примѣръ 1.

$$125 \mid 72750 \mid 582$$

625

1025

1000

250

250

0

Примѣръ 2.

$$\begin{array}{r|rr} 2345 & | & 124560 & | & 53 \\ & \hline & 11725 & & \\ & \hline & 7310 & & \\ & \hline & 7035 & & \\ & \hline & 275 & & \end{array}$$

Примѣръ 3.

$$\begin{array}{r|rr} 2565 & | & 1043652 & | & 406 \\ & \hline & 10260 & & \\ & \hline & 17652 & & \\ & \hline & 15390 & & \\ & \hline & 2262 & & \end{array}$$

Задатакъ. 25 людій, радићи неко време заједно, стекли су 3375 талира; пытасе: по колико талира припада на свакогъ човека?

Одговоръ: по 135 талира.

Примѣчаніс. За раздѣлiti какво гоđь число, коегъ последњи знаци єсу нуле, на 100 (1000 и т. д.) надлежи само подвести черту подъ 2 (3 и т. д.) нуле, ёръ у такомъ случаю значеніс сваке цифре, а потому и само дѣлимо число умалявасе у 100, 1000 пута и т. д.

§. 34. ОБИЦА ПРАВИЛА ЗА ДѢЛЕНИЕ ЦЕЛЫ ЧИСАЛА.

I. За раздѣлiti веће число на манъ, треба найпре написати дѣлимо число, и съ оба две стране поставити черту, съ леве руке написати дѣлителя, а съ десне частно число.

II. За наћи прву цифру частногъ числа, треба одъ дѣлимогъ узети число, у коємъ бы се дѣлитель заключавао; после тога тражити, колико пута дѣлитель содржавасе у оной части дѣлимогъ, и написати найдено число на место, гди стои частно число.

III. Умножити дѣлителя на ову цифру, и подпавши добыено произведеніе подъ узетомъ частногъ числа, произвести отятіе.

IV. Къ остатку вали додати (спустити) слѣдуюћу цифру дѣлимогъ; съ овимъ новымъ числомъ поступасе тако исто, као што је речено пређе.

V. Такимъ начиномъ продужавасе дѣление, докъ не остане за спуштанъ ни једногъ знака.

Јошъ вали примѣтити, да кадъ дѣлитель не буде се содржавао у дѣлимомъ числу, кадъ

смо спустили цифру, то безъ умноженія частногъ на дѣлителя, додасе къ частномъ 0, после слѣдує спустити другу слѣдуюћу цифру изъ дѣлимогъ числа, и продолживати дѣленіе.

ГЛАВА VIII.

ИСПЫТЬ УМНОЖЕНИЯ И ДѢЛЕНИЯ.

§. 35. Испытъ умноженія.

Испытъ умноженія може се учинити двојкимъ начиномъ.

1) Ако є произведеніе раздѣлимо на множителя, частно число бы ъе множимо число.

Примеръ:

$$\begin{array}{r} 625 \\ \times 45 \\ \hline 3125 \\ 2500 \\ \hline 45 | 28125 | 625 \\ 270 \\ \hline 112 \\ 90 \\ \hline 225 \\ 225 \\ \hline 0 \end{array}$$

2) Ако е произведеніе раздѣлимо на множимо число, частно мора быти множитель.

Примѣръ:

$$\begin{array}{r} 625 \\ \quad 45 \\ \hline 3125 \\ \quad 2500 \\ \hline 625 \mid 28125 \mid 45 \\ \quad 2500 \\ \hline \quad 3125 \\ \quad 3125 \\ \hline \quad 0 \end{array}$$

§. 36. Испытъ дѣленія.

За уверитисе, ёли дѣленіе учинено безъ погрешке, треба помножити частно съ дѣлителемъ, и ако е произведеніе ныюво равно дѣлищому, то и дѣленіе вѣрио е учинено.

Примѣръ:

$$\begin{array}{r} 36 \mid 4500 \mid 125 \quad 125 \\ \quad 36 \qquad \qquad + 36 \\ \hline \quad 90 \qquad \qquad 750 \\ \quad 72 \qquad \qquad 375 \\ \hline \quad 180 \qquad \qquad 4500 \\ \quad 180 \\ \hline \quad 0 \end{array}$$

Кадъ после дѣленія оставає остатакъ, то нѣ-
га треба додати къ произведенію частногъ и
дѣлителя, и ако сумма буде равна дѣлимоме,
то и дѣленіе верно є учинено.

Примѣръ:

$$\begin{array}{r|rrr} 26 & | & 2567 & | 98 \\ & & 234 & \quad 98 \\ \hline & & 227 & \quad 588 \\ & & 208 & \quad 196 \\ \hline & & 19 & \quad 2548 \\ & & + 19 & \quad \hline & & 2567 & \end{array}$$

ОТДѢЛЕНІЕ II.
о
ИМЕНОВАНИМЪ ЧИСЛАМА.

ГЛАВА I.

§. 37. ПРЕДВАРИТЕЛНА ОБЯСНЕНИЯ.

Узнавши правила дѣйства съ простими це-
лимъ числами, надлежи садъ показати, како се
производе дѣйства съ именованимъ числами.

Земальска произведенія, фабрична или ма-
нуфактурна издѣлія (еспать), дужина и про-
странство тврды и течны тела мересе различ-
нина мерама. Разнородне мере имаю и раз-
лична наименованія; на прим. миля, фатъ, ар-
шинъ, цента, ока, аковъ и т. д. И еднород-
не мере имаю различита наименованія; на пр.
2 оке и **3** литре єсу еднородна именована чи-
сла, єръ и ока и литра служе къ измерено
теготе; **5** аршина и **3** четврти, премъ да има-
ю разна наименованія, єсу такођеръ еднород-
на именована числа, єръ и аршинъ и четврть
служе къ измерению дужине. Ока, аршинъ, цен-
та, фатъ, зовусе единице великогъ наиме-
нованія; литра, четврть, фунта, шухъ, зовусе
единице малогъ наименованія.

Число, показуюће колико у **1** единици великогъ наименованія содржисе единица малогъ наименованія, зовесе знаменателно число; на примеръ, **1** литра има **100** драма, **1** цента има **100** фунтій, дакле **100** др. и **100** ф. єсу знаменателна числа.

Примѣчаніе. Свака земля или царство има свое собствене мѣре, коима се измераваю земальска произведенія, еспать и вообщите сва тврда и течна тѣла. — Будући да Княжество

Србско съ Аустрійскомъ Имперіомъ произво-
ди найважнио трговину, то овде помештена є
таблица мера, весова и монете, кое се нахо-
де у овима двема земляма.

**§. 38. Таблица мѣра дужине, веса, мо-
нете и пр.**

I. Трговачка мѣра дужине.

У Србији.

1 Аршинъ има 2 половине, 3 третине, 4
четврти, 8 урупа или уреза, 16 греа.

У Аустрии.

1 Рифъ има 2 половине, 3 третине, 4 чет-
врти, 8 осмина.

Примѣчаніе. У Србиї употреблявасе
платненый и чоаный аршинъ; овай послѣдній
дужкій є 1 греомъ.

Аустрійскій рифъ содржава у себи 1 ар-
шинъ и 3 греа.

II. Трговачка мѣра теготе, ила ваге, весъ

У Србији.

1 Товаръ има 100 ока.

1 ока — 4 литре.

1 литра — 100 драма.

У Аустрии.

- 1 цента има 100 фунтій.
1 фунта — 32 лота.
1 лотъ — 4 квинтла.

III. Мѣра дужине, коюмъ се измѣрываю зданія, дрва и пр.

У Аустрии.

1. фатъ (клафтеръ) има 6 шуха.
1. шухъ — 12 цола.
1. цоль — 12 линія.
1. линія — 12 точкій.

IV. Мѣра течны тѣла, особито вина и ракіе.

У Србіи вино и ракія мѣресе на оку.

У Аустрии.

- 1 аковъ има 64 олбе.
1 олба — 2 сайтлика.

V. Мѣра жита.

У Србіи жито, счамъ, кукурузъ, овасъ и прч. продаже на оку.

У АУСТРИИ.

1. меровъ има 4 мерице.
1. мерица — 2 осмака.

VII. АПОТЕКАРСКА МЪРА.

1. фунта има 12 унція (24 лота).
1. унція — 8 драхмій.
1. драхма — 60 грана.

VIII. МОНЕТА.

У СРБІИ.

1. Махмудія има 29 порезки гроша.
1. Цесарський дукатъ има 24 — гроша.
1. грошъ има 40 пара.

У АУСТРИИ.

1. Цес. дукатъ има 4 форинта и 30 крайцара.
1. Шпеціесь таліръ има 2 форинта.
1. Кронталиръ има 2 фор. и 16 крайцара.
1. Форинтъ има 20 грошића или 60 крайцара.
1. Цванцигеръ има 20 крайцара.
1. Полутакъ — 10 —
1. грошићъ — 3 —
1. крайцара — 4 фенига.

VIII. МЪРА ВРЕМЕНА.

1. година има 12 месецій, или 365 дана (а високосна година 366).
1. месецъ има 30 и 31 данъ.
1. неделя има 7 дана.
1. данъ има 24 часа.
1. часъ — 60 минута.
1. минута — 60 секунда.

IX. МЪРА АРТИ.

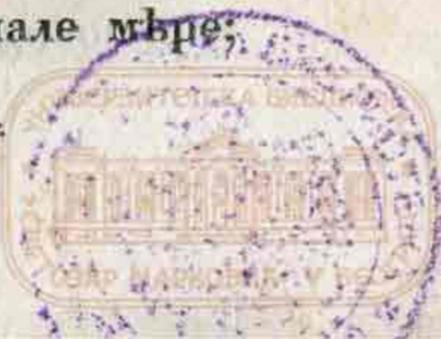
1. Ризма има 20 тестета.
 1. тесте — 24 табака.
-

ГЛАВА. II.

РАЗДРОБЛЕНИЕ И ОБРАЋАЊЕ ИМЕНОВАНЫ ЧИСЛА.

§. 39. Раздробление именованы чисала.

Знаюћи колико јединица мале мјре содржавасе у јединици велике мјре, можемо велику мјру изобразити са јединицама мале мјре;

на прим. знаюћи да у 1 аршину има 4 четврти, ніс трудно 7 аршина обратити у четврти.

Будући да 1 аршинъ содржава у себи 4 четврти, то у 7 аршина быће 4 пута выше; зато дакле, за получити тражено число вали 7 умножити са 4, т. є. число великогъ наименованія умножити съ числомъ малогъ наименованія, и добыћемо 28 четвртій.

Некій путь одъ потребе с привести неколико именованы чисала различногъ наименованія, но принадлежећа къ одномъ роду, у число даногъ малогъ наименованія; на прим. 8 недеља, 6 дана и 2 часа обратити у часе; у такомъ случаю поступати треба овако:

Найпре вали 8 недеља обратити у дане; дакле 8 множисе са 7, ёрь дана мора быти 7 пута више; къ добыєномъ числу, 56 дана, додасмо 6 дана, и налазимо, да у вишезаданомъ сложномъ именованомъ числу својо дана има се 62. Садъ опеть за наћи у 62 дана колико има часа, треба 62 помножити са 24, ёрь часа мора быти 24 пута више, и кадъ къ произведенію 1488 додамо јошъ 2 часа, получићемо тражено число 1490 часа. Дѣйство ово производисе слѣдуюћимъ начиномъ:

8 неделя, 6 дана, 2 часа привести у часе.

$$\begin{array}{r} 8 \\ \times 7 \\ \hline 56 \\ + 6 \\ \hline 62 \text{ дана.} \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 24 \\ \times 24 \\ \hline 248 \\ 124 \\ \hline 1488 \\ + 2 \\ \hline 1490 \text{ часа.} \end{array}$$

Такимъ начиномъ можемо решити свакій овоме подобный задатакъ, и овако дѣйство називасе раздробленіе, И тако раздробленіе именованы чисала єсть — числа великогъ наименованія распарчati или раздробити на числа малогъ наименованія.

Изъ показаногъ горе примѣра можемо составити слѣдуюћа правила за раздробленіе:

I. Какво-годь именовано число за привести у число манѣгъ наименованія, треба само умножити то исто число са знаменателнимъ числомъ.

П. Ако се одъ потребе неколико именованы чисала различны наимонованія, но принадлежећа къ једномъ роду, привести у число манѣгъ наименованія, треба: 1) Найпре привести число највећегъ наименованія у число слѣдуюћегъ манѣгъ наименованія; помноживши прво са знаменателнимъ числомъ, 2) къ добијеномъ числу додати число тогъ истогъ наименованія, ако се оно у даномъ налази; 3) и такимъ начиномъ поступати до конца.

ЗАДАЦЫ НА РАЗДРОБЛЕНИЕ.

1. 5 фунтій, 12 лота, 3 квантла привести у квантле.
2. 8 ока, 3 литре 20 драма привести у драме.
3. 1 годину, 6 месецій, 10 дана и 18 часа привести у минуте.

§. 40. ОБРАЋАЊ ИМЕНОВАНЫ ЧИСАЛА.

Обраћањ именованы чисала есть раздробленіо противоположно дѣйство, и учи насъ чисала малогъ наименованія обратити у число великогъ наименованія; на прим. некъ се одъ потребе 200 пара привести у гроше. Будући да грошъ већій је 40 пута него пара, зато и число гроша мора быти 40 пута манѣ, не-

то число пара; и тако за наћи тражено число гроша, треба само раздѣлiti 200 на 40.

$$\begin{array}{r} 4 | 20 | 5 \\ \quad 20 \\ \hline \quad 0 \end{array}$$

дакле тражено число гроша есть 5.

Јошъ јданъ овомъ подобнији примѣръ објасниће намъ јошъ болъ ово правило.

У 10000 лота колико има центій, фунтій и пр. За наћи тражено число морамо найпре привести дано именовано число у число сљедујућегъ већегъ наименованія, т. е. у фунте, раздѣливши горе речено число на 32. Найђено число фунтій вали опетъ раздѣлiti на 100, и онда ћемо получити тражено число.

$$32 | 10000 | 312 \text{ фунтій.}$$

$$\begin{array}{r} 96 \\ \hline \quad 40 \\ \quad 32 \\ \hline \quad 80 \\ \quad 64 \\ \hline \quad 16 \text{ лота.} \end{array}$$

$$100 | 312 | 3 \text{ центе.}$$

$$\begin{array}{r} 300 \\ \hline \quad 12 \text{ фунтій.} \end{array}$$

И тако у 10000 лота имасе 3 центе, 12 фунтій и 16 лота.

Изъ овы примѣра лъствує, да за обратити число малогъ наименованія у число великовъ наименованія, треба само раздѣлити право на знаменателно число.

Задатцы на обраћанѣ именованы чисала.

1. 2, 500.000 минута обратити у часе, дане, неделѣ, месеце и године.
2. 1000 драма обратити у литре и оке.
3. 2500 четврти обратити у аршине.

О испыту раздробленія и обраћанія.

§. 41. Испытъ раздробленія.

Свако именовано число, ако є раздробљено, или приведено у число мањегъ наименованія, кадъ га опетъ обратимо у число већегъ наименованія, мора дати пређашни ћ дано число.

Примѣръ. Привести 2 неделѣ и 5 дана у часе.

$$\begin{array}{r} 2 \text{ неделѣ, } 5 \text{ дана} \\ \times 7 \text{ дана} \\ \hline 14 \\ + 5 \\ \hline 19 \text{ дана} \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 19 \text{ дана} \\ \times 24 \text{ часа} \\ \hline 76 \\ 38 \\ \hline 456 \text{ часа.} \end{array}$$

За учинити испытъ треба 456 часа обратити у недељ.

$$24 | 456 | 19 \text{ дана}$$

$$\begin{array}{r} 24 \\ \hline 216 \\ 216 \\ \hline 0 \end{array}$$

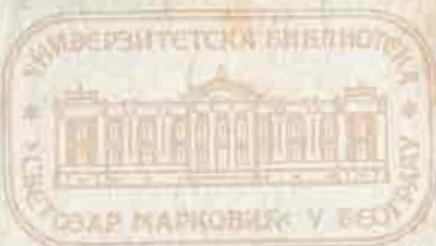
$$7 | 19 | 2 \text{ недељ}$$

$$\begin{array}{r} 14 \\ \hline 5 \text{ дана} \end{array}$$

И тако мы єсмо получили дано именовано число 2 недељ и 5 дана.

§. 42. Испытъ Обраћаня.

Повратно, ако је какво именовано число малогъ наименованія приведено у число већегъ наименованія, то кадъ га опетъ раздробимо, морамо получить прећашнјъ дано число.

Примѣръ. Обратити 1000 секунда у минуте.

6(0 | 100(0 | 16 минута.

6

—
40

—
36

—
40 секунда.

Дакле у 1000 секунда, 16 минута и 40 секунда.

За учинити испытъ морамо 16 минута и 40 секунда раздробити на секунде.

16 мин. 40 секунда.

$$\begin{array}{r} \times 60 \\ \hline 960 \text{ сек.} \\ + 40 \\ \hline 1000 \text{ секун.} \end{array}$$

И тако изишло с опеть дано именовано число 1000 секунда.

Изъ овы примѣра можемо заключити, да Раздробленіе и Обраћанѣе противоположна дѣйства, едно другоме служе испытомъ.

ГЛАВА III.

О СОБРАНЮ И ОТЯТЮ ИМЕНОВАНЫ ЧИСЛА.

§. 43. Собраніе именованы чисала.

Некъ є одъ потребе собрати слѣдуюћа сложена именована числа: 1) 4 оке, 3 литре, 20 драма; 2) 10 ока, 2 литре, 10 драма; 3) 15 ока, 1 литру, 25 драма.

Већегъ удобства ради вали найпре подписать дана числа тако, да се числа једнакогъ наименования налазе једно подъ другимъ.

4	оке	3	литре	20	драма
10	—	2	—	10	—
15	—	1	—	25	—
<hr/>					
30		2		55	—

и почети собраніе чисала найманѣгъ наименования, т. є. найпре собрати драме, после литре и найпосле оке.

У овомъ задатку имасмо суму литара 6, изъ кои 4, по правилу обраћаня именованы чисала, обраћене су у оке.

Изъ овогъ примѣра явствує, да за собрати именована числа треба:

I. Подписать собираема числа једно подъ

другимъ тако, да се числа єднакогъ наимено-
ванія налазе у єдномъ стубцу или реду, и под-
вући черту.

П. Почети собраніє чисала найманѣгъ на-
именованія.

III. Ако при собранію изиђе число манѣ
него знаменателно число, то оно подписује
подъ онимъ истимъ стубцемъ.

IV. Ако изиђе число веће него знамена-
телно число, то оно ваља обратити у число
слѣдуюћегъ већегъ наименованія; остатакъ а-
ко има, подписать подъ тимъ истимъ стубцемъ,
а нађено число већегъ наименованія къ слѣ-
дујућемъ стубцу.

Задатцы на собраніє именованы чисала.

1. Собрati: 5 центій + 10 фунтій + 12
лота + 10 центій + 40 фунтій + 20 лота + 15
центій + 50 фунтій + 25 лота + 30 центій +
39 фунтій + 16 лота.

2. Собрati: 6 година + 3 месеца + 10
дана + 10 година + 10 месецій + 15 дана +
5 година + 8 месецій + 20 дана.

3. Собрati: 10 фатій + 4 шуха + 6 цо-
ла + 12 фатій + 5 шуха + 8 цола + 20 фа-
тій + 3 шуха + 10 цола.

§. 44. Отятіе именованы чисала.

За одузети єдно сложено именовано число одъ другогъ, валия найпре написати умалюємо число и подъ нымъ подписати умалює, наблюдаваюћи то исто правило као и при сложенію, т. с. да єднородна наименованія стое єдно подъ другимъ, и почети дѣйство одъ найманѣгъ наименованія.

На примѣръ: Трговацъ некій имао є 200 ока, 1 литру и 50 драма кафе, одъ кос прода 80 ока, 3 литре и 30 драма; пытасе: колико му є остало кафе?

Очевидно с, да за рѣшити овай задатакъ, валия одъ првогъ числа одузети второ.

Написавши обадва числа надлежећимъ начиномъ:

200 ока, 1 литра, 50 драма.

80 — 3 — 30 —

—————
119 2 20

Валия почети отятіе одъ найманѣгъ наименованія, т. с. одъ драма. Одузевши 30 драма одъ 50, остає у остатку 20 драма, кос валия подписати подъ драмама. 3 литре одъ 1 одузети не можемо, зато треба узаймити 1 оку, раздробити ю на литре и додати къ 1 литри; садъ

имаюћи горе 5 літрій, можесе одузети 3, и остатакъ 2 подписать на свое место. Одъ 199 ока кадъ одузмемо 80, остаће 119 ока; дакле оно-ме торговцу остало с кафе — 119 ока, 2 літре и 20 драма. И тако за одузети едно именовано число одъ другогъ, треба:

I. Подписать умаляюће число подъ умаляємъ тако, да се числа єднакогъ наимено-ванія налазе у истомъ стубцу, и подвући черту.

II. Почети дѣйство одъ чисала найманъгъ наименованія.

III. Ако с умаляюће число мањ него у-
маляємо тогъ истогъ наименованія, то оста-
такъ добылсе и пишесе гди слѣдує.

IV. Ако с умаляюће число веће него у-
маляємо тогъ истогъ наименованія, то треба
узети 1 единицу одъ слѣдуюћегъ већегъ на-
именованія, раздробити ю и додати, после о-
дузети, а остатакъ подписать гди слѣдує.

Зататцы на отятіс именованы чисала.

1. Одъ 15 аршина и 1 четврти одузети
10 аршина и 3 четврти.

2. Одъ 150 гроша и 12 пара одузети 75
гроша и 25 пара.

3. Одъ 100 центій, 18 фун. и 16 лота од-
узети 60 центій, 30 фунтій и 20 лота.

ГЛАВА IV.

О УМНОЖЕНИЮ И ДѢЛЕНИЮ ИМЕНОВАНЫХ ЧИСЛА.

§. 45. Умноженіе именованы чисала.

При умноженію именованы чисала множитель мора быти непремено просто число, єръ показує колико пута множимо мора быти увеличено, а да с множитель именовано число, онда то показати не може. Примѣромъ можесе ово дѣйство іошь болѣ обяснити. Воденица една у 1 данъ мелъ 1 центу, 24 фунте и 15 лота брашна; пытасе: у 5 дана колико ће та иста воденица самлети брашна?

Очевидно с, да ће воденица у 5 дана 5 пута толико самлети, зато дакле 1 центу, 24 фунте и 15 лота вали съ 5 умножити. Подписавши множителя подъ множимымъ:

1 цен. 24 фун. 15 лота

5

6 — 22 — 11 —

починѣсе умноженіе одъ найманѣгъ наименованія. Умноживши 15 лота съ 5, полутићемо 75 лота, кое кадъ обратимо у фунте, раздѣлив-

ши на знаменателно число 32, има ћемо 2 фунте и 11 лота; дакле 11 подписать треба подъ лотовима, а 2 фунте додаћемо къ фунтама. Умноживши 24 фунте съ 5, получићемо 120 фунтій, и додавши јошь оне 2 фунте, косе су намъ лотови дали, имамо 122 фунте, косе кадъ раздѣлимо на знаменателно число 100, добићемо 1 центу и 22 фунте; 22 подписујемо подъ фунтама, а 1 центу приложићемо къ центама. На последакъ умноживши 1 центу съ 5, имамо 5 центій, и додавши ону 1 центу, којо имамо у памети, имамо 6 центій; дакле тражено произведеніе быће: 6 центій, 22 фунте и 11 лота.

И тако при умножењу именованы чисала треба наблюдавати слѣдуюћа правила:

I. Множителя треба подписать подъ множимъ найманѣгъ наименованія, и подвући черту.

II. Дѣйство почети одъ найманѣгъ наименованія.

III. Произведеніе ако є манъ него знаменателно число, то оно вали подписать подъ число, косе є было умножено.

IV. Произведеніе ако є веће него знаменателно число, то оно вали обратити у число слѣдуюћегъ већегъ наименованія, и къ нѣму

присоединити, а остатакъ, ако има, подписать такођеръ подъ число, кое је было умножено.

Задатцы на умноженіе именованы чисала.

1. 4 године, 7 месецій и 12 дана \times 6.
2. 30 ока, 3 литре и 25 драма \times 10.
3. 25 рифій, 2 третине и 3 четврти \times 8.

§. 46. О Дѣлению именованы чисала.

У 30 мѣ §. объяснено је дѣйство дѣленија просты чисала, и знамо, да чрезъ дѣленије можесе наћи, колико пута дѣлитель содржава-се у дѣлимомъ, и знамо такођеръ, докъ дѣли-тель и дѣлимо єсу проста числа, то и частно єсть такођеръ просто число; но при дѣленије именованы чисала могу быти два случая. У пр-вомъ случаю може быти предложенъ вопросъ: колико пута у даномъ именованомъ числу со-државасе друго именовано число тогъ истогъ рода; на прим. 24 минуте колико пута содр-жавају се у 100 минута, и у овомъ случаю част-но быће просто число.

У второмъ случаю може се запытати, ко-лика ће быти свака часть даногъ именованогъ числа, кадъ га раздѣлимо на просто число; па

прим. 28 ока раздѣлiti на 4, т. е. на 4 части; и у такомъ случаю частно (7 ока) мора быти именовано число.

Да извидимо овай второй случай.

§. 47. Дѣленiе именованогъ числа на
ПРОСТО ЧИСЛО.

Некъ є одъ потребе раздѣлiti неко сложно именовано число, на прим. 125 ока, 3 литре и 60 драма на 8 части.

Згодногъ обгледа ради надлежи дана числа написати такимъ истимъ поредкомъ, као што се пишу проста числа при дѣленiю.

$$\begin{array}{r} 8 | 125 \text{ ок. } 3 \text{ лит. } 60 \text{ др.} | 15 \text{ ок. } 2 \text{ лит. } 95 \text{ др.} \\ \underline{-} \\ 45 \\ \underline{-} \\ 40 \\ \underline{-} \\ 5 \text{ ока} \\ \times 4 \text{ литре} \\ \underline{-} \\ 20 \\ + 3 \\ \underline{-} \\ | 23 | \text{ литре} \end{array}$$

23

16

—
7 літрій

× 100 драма

—
700

+ 60

—
| 760 | драма

72

—
40

—
40

—
0

Раздѣливши 125 ока на 8 частій налазимо на сваку часть 15 ока и 5 ока у остатку; у частномъ пишемъ 15 ока. Садъ вали оставши 5 ока раздробити на літре, што и составля 20 літрій, а кадъ къ нымъ додамо іонъ 3 літре, имамо 23 літре, кое кадъ раздѣлимо на 8, получићемо на сваку часть 2 літре, и 7 літрій и остатку; 2 літре пишемо у частно. Оставши 7 літрій вали опеть раздробити на драме, и заданы 60 драма, чини 760 драма, кое кадъ раздѣлимо на дѣлителя добыямо 95 драма; и тако у частномъ числу имамо 15 ока, 2 літре и 95 драма.

5*

§. 48. Дѣленіе именованогъ числа на именовано.

Да извидимо садъ дѣленіе именованогъ числа на именовано; некъ буде одъ потребе раздѣлiti 5 центій, 12 фунтій и 16 лота на 5 фунтій и 4 лота, т. е. оѣмо да знамо, колико пута второ число содржавасе у првомъ. Тога ради треба обадва числа привести у числа еднакогъ манъгъ наименованія, у овомъ задатку, у лоте.

$$\begin{array}{r} 5 \text{ цен. } 12 \text{ фун. } 16 \text{ лот. } \\ \times 100 \text{ фун. } \\ \hline 500 \\ + 12 \\ \hline 512 \text{ фун. } \\ \times 32 \text{ лота} \\ \hline 1024 \\ 1536 \\ \hline 16384 \\ + 16 \text{ лота} \\ \hline 16400 \text{ лота} \end{array}$$

И тако надлежи знати, колико пута 164 лота содржаваюсе у 16400 лота; дакле 16400

вали раздѣлiti на 164.

$$\begin{array}{r} 164 \mid 16400 \mid 100 \\ \underline{164} \\ 0 \end{array}$$

и тражено число есть 100.

§. 49. ОВЩА ПРАВИЛА ЗА ДѢЛЕНІЕ ИМЕНОВАНЫ ЧИСЛА.

При дѣленію именованы чисала надлежи наблюдавати слѣдуюћа правила.

А. Дѣлитель ако є просто число, то треба:

1. Расположити числа, као при дѣленію просты чисала;

2. Раздѣлiti найпре число найвећегъ наименованія на дѣлителя, и нађено число написати у частномъ; ако є число найвећегъ наименованія манъ него дѣлитель, то треба га раздробити на слѣдуюће число манѣгъ наименованія, и после раздѣлiti на дѣлителя.

3. Ако после частногъ дѣленія остане остатакъ, то нѣга привести у число слѣдуюћегъ манѣгъ наименованія, и къ овоме числу додати членъ дѣлимогъ числа тогъ истогъ наименованія, и после дѣлiti на дѣлителя.

4. Соединивши сва частна числа получићемо тражено частно. Оно је именовано число, подобно дѣлимомъ, т. є. показује колика је свака часть.

Б. Дѣлитель ако је такођеръ именовано число, то надлежи:

1. Обадва именована числа привести у числа једнакогъ наименованія.

2. Раздѣлiti дѣлимо на дѣлителя по правилама дѣленія просты чисала, и онда частно је је просто число, т. є. показује колико пута мање именовано число содржавасе у већемъ.

Конацъ прве части.

АРИФМЕТИКА

ЧАСТЬ ВТОРА.

А. Н. СИЛЯЧЕВИЧ СИЛЯЧЕВІЧ

БІЛОРУСЬКА КІНОПРОДУКЦІЯ

СОДРЖАНИЕ

ВТОРОЕ ЧАСТИ.

О Т ДѢЛЕНІЕ III.

О РАЗДРОБЛЕНІЯМА.

- ГЛАВА I.** Предварителна обясненія:
Произхожденіе раздробле-
нія;
Наименованіе частій єди-
нице.
Сравненіе частій.
Определеніе раздробле-
нія.
Двоструко сматранъ раз-
дробленія.
Изображеніе раздробле-
нія са цифрама.
Раздробленія правилна и
неправилна.

— II —

Изключеніе цѣлогъ числа
изъ неправилногъ раз-
дробленія.

Обраћанъ мешаногъ чи-
сла и цѣлогъ у непра-
вилно раздробленіе.

О измѣняваню величине
раздробленія.

Сокращеніе раздробленія

Признаци дѣлимости чи-
сала на први деветъ
чисала.

Налазакъ общегъ вели-
когъ дѣлителя.

Обраћанъ дробни имено-
вани чисала § 50 — 65.

ГЛАВА 2. Сложеніе прости раздроб. § 66 — 68.

— 3. Отятіе § 69 — 71.

— 4. Умноженіе § 72 — 75.

— 5. Дѣленіе § 76 — 79.

— 6. О десетичными раздробле-
ніяма. Предварителна
обясненія

Определеніе десетични
раздробленія

Нумерација

О измѣняваню величине § 80 — 82.

ГЛАВА 7. Четири дѣйства	
Сложеніе	
Отятіе	
Умноженіе	
Дѣленіе	§ 83 — 86.
— 8. Обраћанъ прости раздробленія у десетична и обратно	§ 87 — 88.
— 9. Періодическа десетична раздробленія	
Произхожденіе пер. дес. раздробленія.	§ 89.
Обраћанъ пер. дес. разд. у проста	§ 90.

О Т ДѢЛЕНІЕ IV.

ГЛАВА I. О отношеніяма вообще § 91 — 99.	
— II. О пропорціяма	§ 100 — 110.

О Т ДѢЛЕНІЕ V.

О ТРОЙНИМА ПРАВИЛАМА.

ГЛАВА I. Тройно правило просто § 111 — 114.	
---	--

ГЛАВА II. Тройно правило слож- но.	§ 115 — 117.
— III. Правило Дисконта, Со- дружества и Смъ- шения	§ 118 — 119.

АРИОМЕТИКА

ЧАСТЬ ВТОРА.

ОТДѢЛЕНИЕ III.

О РАЗДРОБЛЕНИЯМ А.

ГЛАВА I.

ПРЕДВАРИТЕЛНА ОБЯСНЕНИЯ.

§. 50. Произхождение раздробления.

Пређе у 31 §. явљно је, да се свако число не може раздѣлiti на друго число безъ остатка; на прим. 13 ако раздѣлимо на 2, то у частномъ полућемо 6, и 1 у остатку. Частно число веће је него 6, јербо $6 \times 2 = 12$; а мање је одъ 7, јербо $7 \times 2 = 14$, кое је веће него дано дѣлимо число: и тако тражено частно число заключава се између 6 и 7, то јестъ, равно је 6 јединицамъ и јошъ части јединице. За наћи ову часть јединице, треба остав-

1*

шу одъ дѣлимога єдиницу раздѣлiti на двѣ равне части, и узети єдну такову часть.

§. 51. Наименование частей єдинице.

Ако 1 єдиницу раздѣлимо на двѣ равне части, то свака часть зове се половина; ако 1 єдиницу раздѣлимо на 3 равне части, то свака часть зове се трећина; ако ли пакъ 1 єдиницу раздѣлимо на 4 равне части, то свака зове се четвертина, и тако далѣ.

§. 52. Сравнение частей.

На колико выше частій будемо 1 исту єдиницу раздѣльвали, у толико ћеду нѣне части быти манѣ илити ситніє; и тако

1 половина мора быти већа него 1 трећина,

1 трећина — — — — 1 четвртина,

1 четвртина — — — — 1 петина,

и тако далѣ,

и обратно: 1 десетина мора быти манѧ него 1 седмина; јербо у првомъ случаю изъ те исте єдинице добијамо 10 частій, а у второмъ само 7.

§. 53. Опредѣленіе раздробленія.

Єдна или совокупленіе неколики равны ча-
стій єдинице зове се раздробленіе. За пред-
ставити точно какво ни было раздробленіе, мо-

рамо знати колике су нѣгове части, и колико јй се у нѣму налазе.

Прво, то єсть величину частіј знаћемо, кадъ видимо на колико частіј дѣли се єдиница, и ово число зовесе именитель; второ пакъ число, показуюће колико частіј находит се у раздробленію, назива се числитель. Обадва ова числа зовусе членови даногъ раздробленія. При изговараню раздробленіја найпре вали изговорити числителя, а после именителя.

§. 54. Двоструко сматранѣ раздробленія.

Свако раздробленіе, на прим. три четвртине, може се сматрати двоякимъ начиномъ: найпре, као совокупленіе три частіј єдинице, раздѣљне на четири равне части; ёрбо, ако єдиница буде раздѣљна на четири части, то свака часть быће четвртина, а три такове части составиће дано раздробленіе три четвртине. Потомъ, раздробленіе три четвртине можемо сматрати као частно число, кое є произишло одъ раздѣленіја числителя 3 на именителя 4; ёрбо, ако раздѣлимо єдиницу на 4 равне части, то ћемо получить 1 четвртину, дакле ако 3 єдинице раздѣлимо на четири равне части, то

ћемо получити три пута выше, то есть три четвртине.

§. 55. Изображение раздробленія са цифрама.

На последнѣмъ обясненію произхожденія раздробленія основано є изображеніе ињово са цифрама. Будући да раздробленіе есть частно число, кое происходит одъ дѣленія числителя на именител; зато даље за изобразити га пише се найпре числитель, после проводи се черта, означаюћа дѣйствіе дѣленія, и подъ ньомъ подписує се именитель. На прим. раздробленіе четыри деветине произлази одъ дѣленія четыри единица на 9 равны частій, и може быти изображено слѣдуюћимъ начиномъ:

$\frac{4}{9}$ числитель.
именитель.

§. 56. Раздробленія могу быти правилна и неправилна.

Прѣђе было є речено, да ако единица буде раздѣлена на двѣ равные части, то свака часть зове се половина; изъ овога слѣдує, да единица има 2 половины, и зато може быти представљена као раздробленіе: $\frac{2}{2}$. Единица може быти изображена такође и слѣдуюћимъ

начиномъ: $\frac{3}{3}$, $\frac{4}{4}$ и $\frac{10}{10}$ и проч.; єрбо у ньой заключаваю се 3 трећине, 4 четвртине, или 10 десетина и проч. Сва раздробленія, о коима смо пређе говорили, имала су числителя мањгъ одъ именителя; раздробленія, коя су равна јединици, имају числителя равногъ именителю; садъ да извидимо раздробленіе, кое има числителя већегъ него именитель, на прим. $\frac{7}{4}$.

У овомъ раздробленію именитель 4 означава, да се јединица дѣли на 4 частій, а числитель 7 явля, да таковій частій вали узети 7, за составити раздробленіе; но будући да у јединици има само 4 четвртине, то изъ тога слѣдує, да раздробленіе $\frac{7}{4}$ веће је одъ јединице. Изъ свега дакле реченогъ явствује, да раздробленіе може быти мањъ, равно, и веће одъ јединице; у првомъ случају раздробленіе је правилно, а у двама последњима је неправилно. И тако правило раздробленіе је оно, кое има числителя мањгъ него именитель, а неправилно раздробленіе је оно, кое има числителя равногъ или већегъ, него што је именитель.

§. 57. Изключение цѣлого числа изъ неправилногъ раздробленія.

Знаюћи да є неправилно раздробленіе вѣће одъ единице, да видимо каквимъ ћемо начиномъ моћи опредѣлiti, колико се единица у нѣму содржава. Некъ є одъ потребе знати, колико се единица содржава у раздробленію $\frac{12}{4}$. Видимо, да се единица дѣли на 4 четвртине; и тако за дознати колико има единица у 12 четвртина, треба наћи, колико се пута 4 четвртине содржаваю у 12 четвртина; тога ради 12 треба раздѣлiti на 4, и частно число 3, быће тражено, т. е. у, $\frac{12}{4}$ 3 единице.

Равнымъ начиномъ у раздробленію $\frac{15}{4}$ има 3 единице и 3 четвртине, кое се изображава овако: $3 \frac{3}{4}$.

Изъ овога слѣдує, да за наћи колико се у даномъ неправилномъ раздробленію заключава единица, или, говорећи школскимъ језикомъ, за изключити цѣло число изъ неправилногъ раздробленія, надлежи числителя раздѣлiti на именителя, и частно число быће тражено. Ако при овомъ буде остатакъ, то иња додати къ частномъ, и подъ пъмъ подписать именителя.

§. 58. ОБРАЋАЊ МЕШАНОГЪ ЧИСЛА И ЦЉОГЪ У НЕПРАВИЛНО РАЗДРОБЛЕЊЕ.

Видили смо, како се поступа, за наћи колико се јединица содржава у неправилномъ раздробленію; садъ да предузмемо обратно дѣйство, т. е. да видимо, како се може цѣло число съ раздробленіемъ (мешано число) обратити у неправилно раздробленіе. Некъ є одъ потребе мешано число $5 \frac{1}{4}$ обратити у неправилно раздробленіе. Найпре 5 цѣли валај обратити у четвртине: у 1 јединици 4 четвртине; дакле у 5 јединица мора быти 5×4 , или 20 четвртина, додавши и оставшу $\frac{1}{4}$ полућемо тражено неправилно раздробленіе 21 четвртину, т. е. $\frac{21}{4}$.

Изъ овога слѣдує, да за обратити цѣло число съ раздробленіемъ у неправилно раздробленіе, надлежи цѣло число умножити на именителя раздробленія, къ добіеномъ произведенію додати числителя, и подъ суммомъ подписать именителя.

§. 59. О изменяваню величине раздробленія.

Садъ слѣдує размотрити, какве премене происходе у величини раздробленія, кадъ се

и ніови числительни и именительни увеличаваю и умнаняваю.

I. Ако умножимо само числителя каквогъ ни было раздробленія, на прим. $\frac{3}{12}$, на какво му драго число, да рекнемо на 3; то добіямо раздробленіе $\frac{9}{12}$, кое есть 3 пута веће, него дано раздробленіе. И тако ако само числителя каквогъ ни было раздробленія умножимо на произвольно число, а именитель остане онай исти, то раздробленіе умножава се толико пута, колико у множителю има единица.

II. Ако умножимо само именителя даногъ раздробленія, на прим. $\frac{5}{7}$, на произвольно число 4; то дано раздробленіе обраћамо у раздробленіе $\frac{5}{28}$, кое есть 4 пута мање, него дано раздробленіе; јербо части су постале 4 пута ситије, него што су пре быле. И тако кадъ именителя каквогъ ни было раздробленія умножимо, а числитель остане онай исти, то раздробленіе умалява се у толико пута, колико единица има множитель.

III. Ако раздѣлимо числителя даногъ раздробленія $\frac{8}{12}$ на произвольно число 4, то ћемо

га обратити у раздробленіе $\frac{2}{12}$, кое єсть 4 пута манъ, него дано раздробленіе; єрбо садъ имамо само 2 части, а пре смо имали 8 такови частій. И тако ако числитель каквогъ ни было раздробленія буде раздѣльниъ, а именитель остане онай исти, то раздробленіе умалява се у толико пута, колико единица има дѣлитель.

IV. Ако именитель каквогъ ни было раздробленія $\frac{2}{15}$ буде раздѣльниъ на произвольно число, на прим. 5, то изъ даногъ раздробленія добићемо раздробленіе $\frac{2}{3}$ и ово ново раздробленіе есть 5 puta веће; єрбо су части ињгове 5 puta крупніе постале. И тако кадъ именителяя каквогъ ни было раздробленія раздѣлимо, а числитель остане исти, то раздробленіе увеличава се, и увеличава се опонико пута, колико единица има дѣлитель.

§. 60. Случаи, у коима РАЗДРОБЛЕНИЯ МОГУ САМО ВИДЪ СВОЙ ИЗМѢНИТИ, А ВЕЛИЧИНА ОСТАЕ ОНА ИСТА, КОЮ СУ ПРЕЂЕ ИЗМѢНЕНИЯ ИМАЛА.

Изъ предидућегъ §. явствує:

I. Ако числителяя и именителяя даногъ раздробленія умножимо на произвольно число, то

раздробленіе ако и промѣни видъ свой, опеть зато сохранява свою прежнюю величину; єрбо у колико смо га пута найпре умножили, умноживши числителя (§ 59 I.), у толико смо га пута после умножили, умноживши именителя са истимъ числомъ (§. 59. II.). Раздробленіе $\frac{1}{4}$ кадъ умножимо на 5, добићемо раздробленіе $\frac{5}{20}$. Ово ново раздробленіе има 5 пута выше частій, али зато и части нѣгове єсу 5 пута манѣ; а изъ тога слѣдує, да величина нѣгова ніе се измѣнила.

II. Ако числителя и именителя даногъ раздробленія раздѣлимо на произвольно число, то раздробленіе опеть сохранява свою величину; єрбо у колико смо га пута умножили, раздѣливши числителя (§. 59. III.), у толико смо га пута увеличили, раздѣливши именителя (§. 59. IV). Раздробленіе $\frac{18}{27}$ кадъ раздѣлимо на 9, добићемо раздробленіе $\frac{2}{3}$. Ово ново раздробленіе има доиста 9 пута манѣ частій, али зато части нѣгове єсу 9 пута веће; а изъ тога слѣдує, да величина нѣгова ніе се измѣнила.

§. 61. Сокращеніе раздробленія.

Изъ второгъ слѣдства предидућегъ парама-
графа явствує, да свако раздробленіе може бы-

ти изображено мањима числама, или приведено у простіји видъ, ако се числитель и именитер даду раздѣлiti на какво годъ число, кое се онда назива общи дѣлитель. На прим. раздробленіе $\frac{18}{27}$ може имати видъ простіји или понятнїи, кадъ раздѣлимо числителя и именителя на общегъ дѣлителя 3, и онда произлази раздробленіе $\frac{6}{9}$. Ово раздробленіе дає се привести јоштъ у простіји видъ, раздѣливши опетъ и числителя и именителя на общегъ ныовогъ дѣлителя 3; и онда получићемо раздробленіе $\frac{2}{3}$, кое већъ не можемо выше сократити, јербо 2 и 3 єсу прва числа. Приведеніе раздробленія у мањи видъ, не изменјавајући ныову величину, зове се сокраћеніе раздробленіја.

Дѣйство ово представља се обично слѣдујућимъ начиномъ.

$$\frac{18}{27} = \frac{6}{9} = \frac{2}{3}$$

Други примѣръ. Сократити раздробленіе: $\frac{64}{128}$.

$$\frac{64}{128} = \frac{16}{32} = \frac{2}{4} = \frac{1}{2}$$

Дакле $\frac{64}{128} = \frac{1}{2}$.

§. 62. Признаци дѣлимости чисала на първи деветъ числа.

Будући да у послѣдствију често быва одъ потребе налазити дѣлителъ чисала, тога ради врло є полезно познавати признаке, по коима безъ затрудненіј можемо видити, могу ли се дана числа безъ остатка раздѣлiti на прва 9 числа.

I. На 2 дѣли се свако число безъ остатка, ако единице состоје изъ парногъ или четногъ числа, или нуле; на прим. 22, 34, 56, 74, 48, 120 даю се раздѣлiti безъ остатка на 2.

II. На 3 дає се раздѣлiti свако число, когъ сумма цифара дѣли се на 3.

Свако число десетака, стотина, хиљда и т. д. може быти раздѣљено на 3 тако, да ће остатакъ быти раванъ самоме числу десетака, стотина, хиљда и т. д. па прим. ако 1 десетакъ раздѣлимо на 3, то у частномъ имаћемо 3, а у остатку 1; ако 2 десетка раздѣлимо на 3, то у частномъ быће 6, а у остатку 2; ако 3 десетка раздѣлимо на 3, то у частномъ имаћемо 10, или 9, но у такомъ случају у остатку быће 3.

Такимъ начиномъ можемо раздѣлiti свако число десетака, стотина, хиляда и т. д. Удобногъ прегледа ради прилажемо слѣдуюћу таблицу.

$$1 \text{ десетак} = 3 \times 3 + 1.$$

$$2 \text{ десетка} = 6 \times 3 + 2.$$

$$3 - = 9 \times 3 + 3.$$

$$4 - = 12 \times 3 + 4.$$

и тако далъ.

$$1 \text{ стотина} = 33 \times 3 + 1.$$

$$2 \text{ стотине} = 66 \times 3 + 2.$$

$$3 - = 99 \times 3 + 3.$$

$$4 - = 132 \times 3 + 4.$$

и тако далъ.

$$1 \text{ хиляда} = 333 \times 3 + 1.$$

$$2 \text{ хиляде} = 666 \times 3 + 2.$$

$$3 - = 999 \times 3 + 3.$$

$$4 - = 1332 \times 3 + 4.$$

Знаюћи ово, лако се можемо увѣрити у горе реченомъ правилу, разсмотрѣвши какавъ ни было случај. Некъ буде 3252 дано число, кое ћемо да знамо, може ли се оно раздѣлiti на 3. Да разложимо число десетака, стотина, хиляда и т. д. на 2 числа, изъ коїй бы се једно могло дѣлiti на 3 безъ остатка, а друго

да буде равно самоме числу десетака, стотина хиљада. И тако :

$$3000 = 999 \times 3 + 3.$$

$$200 = 66 \times 3 + 2.$$

$$50 = 15 \times 3 + 5.$$

$$2 = \quad \quad \quad + 2.$$

Изъ овога слѣдує, да дано число **3252** состои изъ $999 \times 3 + 66 \times 3 + 15 \times 3$ и остатака 3, 2, 5, 2. Свако одъ они први чисала дѣли се на 3; дакле и сумма ныјова може се раздѣлiti на 3 безъ остатка. Далѣ, будући да и сумма остатака дѣли се за цѣло на 3, то и сво дано число мора се дѣлiti на 3 безъ остатка; но упоменути остатцы изражени су са онима истима цифрама, коима је изражено и дано число; а изъ тога явствује, да дѣлимость данога числа на 3, зависи јединствено одъ тога, дѣли ли се сумма нѣгови знакова на 3.

Постараймо се ово правило јоштъ простіје истолковати. Речено је, да се на 3 може свако число раздѣлiti, когъ сумма цифара дѣли се на 3. Дано число **3252** кадъ сложимо, добићемо сумму $3 + 2 + 5 + 2 = 12$; дакле **12**

можемо раздѣлiti на 3 безъ остатка, слѣдователно и сво число дѣли се на 3 безъ остатка.

III. Свако число, веће одъ стотине, дѣли се на 4, ако последње двѣ цифре, т. е. десетице съ јединицама даю се раздѣлiti на 4.

IV. На 5 можемо раздѣлiti свако число, кое има у реду јединица 0 или 5. У првомъ случају дано число состои само изъ десетака; а будући да се 1 десетакъ дѣли на 5 безъ остатка, то ће се и сво число моћи раздѣлiti на 5. У другомъ случају дано число состои изъ десетака и 5 јединица; а будући да се свака часть дѣли на 5 безъ остатка, то наравно, да ће се и сво число моћи раздѣлiti.

V. Свако число може се раздѣлiti на 6 кое се може дѣлiti на 2 и на 3, јербо 2 пута 3 есть 6. И тако свако парно число, кога сумма знакова дѣли се на 3, дѣли се на 6 безъ остатка. На прим. число 4278 дѣли се на 6, зато што є парно, и што се сумма знакова (21) дѣли на 3.

VI. Свако число веће одъ 1000 дѣли се безъ остатка на 8, ако три последња знака, т. е. јединице, десетице и стотине, могу се раздѣлiti на 8 безъ остатка. По овоме правилу

145, 480 можићемо раздѣлiti на 8, јербо 480 дѣли се на 8 безъ остатка.

УП. На 9 може се свако число раздѣлiti безъ остатка, ако се сумма свију знакова дѣли на 9 безъ остатка. Ово правило има оно исто основање, као правило дѣлимости чисала на 3. И тако 1341 дѣли се на 9; јербо $1 + 3 + 4 + 1 = 9$, а 9 дѣли се на 9 безъ остатка.

§. 63. НАЛАЗАКЪ ОВШЕГЪ ВЕЛИКОГЪ ДѢЛИТЕЛЯ.

У предидућемъ параграфу были су показани признаки, по коима се може познати, дѣле ли се числитель и именитль даны раздробленія на прва 9 числа (осимъ 7). Но ова правила нису достаточна, јербо нека числа, премда се и не дѣле на прва 9 числа, но зато могу се дѣлiti на велика числа. На прим. раздробленіе $\frac{51}{85}$ може быти сокраћено на 17; раздѣливши обадва члена раздробленіја (§. 60.) на ово число, полућемо ново раздробленіе $\frac{3}{5}$. Изъ овога слѣдує, да за сократити раздробленіја, нуждно є знати обшїй способъ, нализити общега дѣлителя дваа числа.

Способъ наћи общегъ великогъ дѣлителя дваа данна числа есть овай: треба найпре раздѣлiti веће число на манъ, после тога манъ число на остатакъ, после први остатакъ на втори и т. д. докъ се дѣленiе не сврши безъ остатка; и овай последњи дѣлитель есть общи велики дѣлитель дана дваа числа.

Слѣдуюћи примѣри обяснићеду јоштъ бољ горе речена правила.

1. Примѣръ. Наћи общегъ великогъ дѣлителя раздробленiя $\frac{169}{533}$.

$$\begin{array}{r} 169 \mid 533 \mid 3 \\ \underline{507} \\ - 26 \mid 169 \mid 6 \\ \underline{156} \\ - 13 \mid 26 \mid 2 \\ \underline{26} \\ \end{array}$$

Дакле 13 есть общи велики дѣлитель раздробленiя $\frac{169}{533}$, кое кадъ сократимо на общегъ великогъ дѣлителя њговогъ, добићемо раздробленiе $\frac{13}{41}$.

II. Примѣръ. Наћи общегъ великогъ дѣлителя раздробленія $\frac{156}{432}$.

Прво дѣйство $156|432|2$

312

второ дѣйство $120|156|1$

120

третье дѣйство - $36|120|3$

108

четврто и последнѣй дѣйство - $12|36|3$

36

—

Дакле 12 есть общи велики дѣлитель раздробленія $\frac{156}{432}$ кое кадъ сократимо на общегъ великогъ дѣлителя иѣговогъ, добићемо раздробленіе $\frac{13}{36}$.

III. Примѣръ. Наћи общегъ великогъ дѣлителя раздробленія $\frac{1920}{9216}$

$1920|9216|4$

768

$1536|1920|1$

1536

$384|1536|4$

1536

—

Дакле последни дѣлитель 384 есть общий велики дѣлитель раздробленія $\frac{1920}{9216}$, кое кадъ сократимо на общегъ великогъ дѣлителя нѣговъгъ, добићемо раздробленіе $\frac{5}{24}$.

§. 64. РАЗДРОБЛЕНІЕ ИМЕНОВАНОГЪ РАЗДРОБЛЕНІЯ.

У § 60 было є изяснио, да свако дробно отвлечено число може быти представљено у различитомъ виду, т. є. раздробленіе може измѣнити само видъ, а величина остає она иста, на прим. $\frac{6}{9} = \frac{12}{18}$, а ово равно є $\frac{2}{3}$. Да видимо, не може ли се подобна промена учинити и са дробнимъ именованимъ числомъ. Некъ є одъ потребе знати, у $\frac{7}{8}$ оке колико има драма?

У § 54 было є обяснено, да раздробленіе $\frac{7}{8}$ можемо сматрати као осму часть 7 єдиница; слѣдователно за знати колико драма има у $\frac{7}{8}$ оке, валихай пре знати у 7 ока колико има драма, и после раздѣлити на 8.

$$\begin{array}{r} 7 \\ 400 \\ 8) \overline{2800} (350 \text{ драма}, \\ 24 \\ \hline - 40 \\ 40 \\ \hline - 0 \end{array}$$

дакле у $\frac{7}{8}$ оке има 350 драма.

Изъ овога примѣра явствує, да за привести дробно именовано число у число мањъ наименованія, треба само числителя умножити на знаменателно число, и добено произведеніе раздѣлiti на именителя, нађено частно число быће тражено число.

§. 65. ОБРАЋАЊ ДРОБНИ ИМЕНОВАНИ ЧИСЛА.

Некъ є одъ потребе $\frac{3}{5}$ минуте обратити у часть часа, или дознати, какву часть часа составляю $\frac{3}{5}$ минуте.

Будући да є часъ 60 пута већи него минута, то тражена часть часа мора быти 60 пута мања него $\frac{3}{5}$ минуте; и тако тражено чило быће $\frac{3}{5} \times 60 = \frac{3}{300} = \frac{1}{100}$ часа.

Изъ овога слѣдує, да за обратити дробна именована числа, надлежи само именителя умножити на знаменателно число.

ГЛАВА II.

СЛОЖЕНИЕ ПРОСТИ РАЗДРОБЛЕНИЯ.

§. 66. Сложение раздробленія са єднакима именительными.

Познавши важиѣйша свойства раздробленія, садъ можемо приступити къ различнимъ изчислениямъ са онима. Почећемо сложеніемъ.

При сложенію раздробленія могу быти два случая: 1^{во} раздробленія могу имати єднаке именителѣ, 2го раздробленія могу имати неєднаке именителѣ.

I. Сложение раздробленія са єднакими именительными врло є лако и просто.

Некъ є одь потребе сложити раздробленія $\frac{2}{9}$ и $\frac{5}{9}$; будући да су имъ именителъи єднаки, то вали само числитель сложити, и добићемо $\frac{2}{9} + \frac{5}{9} = \frac{7}{9}$. И тако кадъ раздробленія имаю єднаке именителѣ, сложити треба ныове числитель, и подъ суммомъ подписати именителя.

II. Ако ли пакъ раздробленія не имаю єднаке именителѣ, то не може се поступати по прећереченомъ правилу, зато, єрбо раздро-

бленія не имаю єднаке части. На прим. раздробленія $\frac{2}{5}$ и $\frac{3}{7}$ не составляю ни $\frac{5}{7}$ ни $\frac{5}{5}$. И тако треба обадва раздробленія привести къ єднакимъ именителямъ.

§. 67. ПРИВЕДЕНИЕ РАЗДРОБЛЕНИЯ КЪ ЄДНАКИМЪ ИМЕНИТЕЛЯМЪ.

Будући да раздробленія имаю єднаке части онда, кадъ су имъ именителъи єднаки; зато дакле и надлежи са данимъ раздробленіјама тако поступити, ако є одъ потребе да имаю єднаке части, да добију єднаке именитель. Дѣйство ово зове се приведеније раздробленіја къ єднакомъ именителю.

Некъ є одъ потребе привести раздробленія $\frac{3}{4}$ и $\frac{2}{5}$ къ єднакомъ именителю.

Ако обадва члена првогъ раздробленіја, т. е. $\frac{3}{4}$ умножимо на именителя второгъ раздробленіја, то величина нѣгова не изменява се (§. 60.), и именитель полученогъ раздробленіја $\frac{15}{20}$ быће раванъ произведенію изъ обадва частна именителя. Тако исто, ако обадва члена второгъ раздробленіја умножимо на именителя првогъ раздробленіја, то величина нѣгова не изменява се, а именитель добиеногъ раздробленіја $\frac{8}{20}$ быће такођеръ раванъ произведенію изъ о-

бадва именителя; такимъ начиномъ получена раздробленія мораю дакле имати єднаке именитель. И тако за привести два раздробленія къ єднакимъ именителямъ, вали числителя и именителя свакогъ раздробленія умножити на именителя другогъ раздробенія.

За привести три раздробленія, или выше, къ єднакомъ именителю, треба, согласно са приведенимъ правиломъ, обадва члена свакогъ раздробленія умножити на именитель прочій раздробленія; єрбо у такомъ случаю величина дани раздробленія не изменява се (§. 60.), именитель пакъ ныовъ быће онай исти, єрбо є раванъ произведенію изъ свію частни именителя.

Привести раздробленія $\frac{2}{3}, \frac{4}{5}, \frac{5}{6}$ къ єднакомъ именителю.

$$\frac{2}{3} = \frac{2 \times 5 \times 6}{3 \times 5 \times 6} = \frac{60}{90}$$

$$\frac{4}{5} = \frac{4 \times 3 \times 6}{5 \times 3 \times 6} = \frac{72}{90}$$

$$\frac{5}{6} = \frac{5 \times 3 \times 5}{6 \times 3 \times 5} = \frac{75}{90}.$$

Узнавши како треба пуступити, да раздробленія, имаюћа неєднаке именитель, добію єднаке, безъ свакогъ затрудненія можемо сложе-

не предузети. Некъ в одъ потребе сложити $\frac{1}{3}$ и $\frac{1}{4}$.

Кадъ приведемо ова раздробленія къ еднакомъ именителю:

$$\frac{1}{3} = \frac{1 \times 4}{3 \times 4} = \frac{4}{12}$$

$$\frac{1}{4} = \frac{1 \times 3}{4 \times 3} = \frac{3}{12}$$

имаћемо, $\frac{1}{3} + \frac{1}{4} = \frac{4}{12} + \frac{3}{12}$; но $\frac{4}{12} + \frac{3}{12} = \frac{7}{12}$;

дакле $\frac{1}{3} + \frac{1}{4} = \frac{7}{12}$.

Други примѣръ. Сложити $\frac{1}{5} + \frac{3}{7} + \frac{2}{9}$.

$$\frac{1}{5} = \frac{1 \times 7 \times 9}{5 \times 7 \times 9} = \frac{63}{315}$$

$$\frac{3}{7} = \frac{3 \times 5 \times 9}{7 \times 5 \times 9} = \frac{135}{315}$$

$$\frac{2}{9} = \frac{2 \times 5 \times 7}{9 \times 5 \times 7} = \frac{70}{315}.$$

И тако: $\frac{1}{5} + \frac{3}{7} + \frac{2}{9} = \frac{63}{315} + \frac{135}{315} + \frac{70}{315} = \frac{268}{315}$.

Изъ овій примѣра явствує, да раздробленія могу се онда сложити, кадъ имаю еднаке именителъ; зато дакле кадъ раздробленія имаю нееднаке именителъ, треба поступити по вышере-

ченомъ правилу, да получе єднаке именителъ, и онда поступати као при сложенію раздробленія са єднакима именительными.

Ако при сложенію раздробленія получимо непревилно раздробленіе, то у такомъ случаю изъ нѣга треба изключити цѣло число.

Примѣръ:

$$\text{I. } \frac{3}{4} + \frac{2}{3} + \frac{5}{6} = \frac{54}{72} + \frac{48}{72} + \frac{60}{72} = \frac{162}{72} = 2 \frac{18}{72}$$

$$\text{II. } \frac{1}{4} + \frac{5}{7} + \frac{6}{9} = \frac{63}{252} \frac{180}{252} \frac{168}{252} = \frac{411}{252} = 1 \frac{159}{252}.$$

§. 68. Сложеніе мешани чисала.

Кадкадъ треба сложити цѣла числа съ раздробленіема. У такомъ случаю вали цѣла числа и раздробленія сложити особито; и ако одъ сложенія раздробленія изиђе неправилно раздробленіе, то треба изключити изъ нѣга цѣло число, кое треба додати къ сумми цѣли чисала.

Примѣръ 1. Сложити $3 \frac{1}{4} + 2 \frac{1}{3}$.

$$3 \frac{1}{4} + 2 \frac{1}{3} = 5 \frac{7}{12}.$$

Примѣръ 2. Сложити: $7 \frac{2}{5} + 5 \frac{2}{3}$

$$\begin{aligned} 7 \frac{2}{5} + 5 \frac{2}{3} &= 12 \frac{2}{5} + \frac{2}{3} = 12 \frac{6}{15} + \frac{10}{15} \\ &= 12 \frac{16}{15} = 13 \frac{1}{15}. \end{aligned}$$

Примѣръ 3. Сложити: $3 \frac{2}{3} + 7 \frac{3}{4} + 6 \frac{4}{5}$
 $= 16 + \frac{2}{3} + \frac{3}{4} + \frac{4}{5} = 16 \frac{40}{60} \frac{45}{60} \frac{48}{60} = 16 \frac{133}{60} = 18 \frac{13}{60}$.

ГЛАВА III.

ОТЯТИЕ ПРОСТИ РАЗДРОБЛЕНИЯ.

§. 69. Отятіе раздробленія, имаюћи еднаке именителѣ.

При отятію раздробленія могу быти такођеръ два случая, т. е. раздробленія могу имати еднаке, или нееднаке именителѣ. Да извидимо први случай.

Некъ є одъ потребе одузети $\frac{3}{8}$ изъ $\frac{5}{8}$. Будући да умалитель има 3 онаке исте части, какве умалијемо има 5; то за наћи остатакъ, надлежи само 3 одузети одъ 5, и остатакъ 2 быће тражено число, т. е. $\frac{2}{8}$.

И тако раздробленія кадъ имају еднаке именителѣ, одузима се маньи чи-

слитель одъ већегъ, остатакъ са под-
писанимъ подъ нимъ именителъмъ
быће тражено число.

Примѣри: $\frac{5}{12} - \frac{9}{12} = \frac{4}{12}$.

$$\frac{48}{100} - \frac{75}{100} = \frac{27}{100}.$$

§. 70. Отятіе раздробленія са нееднакима именительными.

Ако раздробленія имаю различите именителъ, то онда не можемо одузимати числителя умалителногъ раздробленія одъ числителя умаляемогъ раздробленія; јербо у такомъ случаю части ныове ни су јднаке. На прим. ако изъ $\frac{3}{4}$ одузмемо $\frac{2}{3}$, то остатакъ нити є $\frac{1}{4}$, нити є $\frac{1}{3}$.

Изъ овога слѣдує, да найпре вали привести раздробленія къ јднакомъ именителю, и после поступити као съ раздробленіјама, имающими јднаке именителъ; слѣдователно

$$\frac{2}{3} - \frac{3}{4} = \frac{8}{12} - \frac{9}{12} = \frac{1}{12}.$$

§. 71. Отятіе цѣли чисала съ раздробленіями.

Ако умаляємо число и умалитель заключаю у себи цѣла числа съ раздробленіям; то найпре вали одузети раздробленіе одъ раздробленія, па после цѣло число изъ цѣлогъ.

Примѣръ 1. Изъ $7\frac{3}{8}$ одузети $1\frac{2}{8}$

$$7\frac{3}{8} - 1\frac{2}{8} = 6\frac{1}{8}.$$

Примѣръ 2. Изъ $7\frac{4}{9}$ одузети $4\frac{3}{10}$

$$7\frac{4}{9} - 4\frac{3}{10} = 3\frac{13}{90}$$

$$\frac{4}{9} - \frac{3}{10} = \frac{40}{90} - \frac{27}{90} = \frac{13}{90}.$$

Примѣръ 3. Изъ 8 одузети $4\frac{2}{7}$.

Будући да умаляємо число состои изъ цѣли единица, и не има при себи раздробленія; то треба изъ 8 единица извадити 1 единицу, и обратити ю у раздробленіе, кое мора имати онакогъ истогъ именителя, како што има умалительно раздробленіе, за тимъ одузети умалителя одъ умаляемогъ раздробленія, и напоследакъ тако поступити и са цѣлима числами, памтећи, да смо изъ 8 единица већъ одузели 1, и обратили ю у раздробленіе.

$$8 - 4\frac{2}{7} = 7 + 1 - 4\frac{2}{7} = 7\frac{7}{7} - 4\frac{2}{7} = 3\frac{5}{7}.$$

Примѣръ 4. Изъ $7\frac{2}{3}$ — $3\frac{3}{4}$.

$$7\frac{2}{3} - 3\frac{3}{4}$$

$$\frac{2}{3} - \frac{3}{4} = \frac{8}{12} - \frac{9}{12}.$$

У овомъ примѣру умалительно раздробленіе веће є, него умаляемо, и зато морамо одъ умаляемогъ числа узаймити једну јединицу, коју ћемо обратити у раздробленіе, имаюће онаке исте части, као умаляемо, съ коимъ ћемо и сложити, а после тога поступити по извѣстнимъ правилама.

$$\frac{12}{12} + \frac{8}{12} - \frac{9}{12} = \frac{20}{12} - \frac{9}{12} = \frac{11}{12}.$$

$$\text{дакле } 7\frac{2}{3} - 3\frac{3}{4} = 3\frac{11}{12}.$$

ГЛАВА IV.

УМНОЖЕЊЕ ПРОСТИ РАЗДРОБЛЕНІЯ.

При умноженію раздробленія могу быти три случая: I. Умноженіе раздробленія на цѣло число; II. Умноженіе цѣлога числа на раздробленіе, и III. умноженіе раздробленія на раздробленіе.

§. 72. Умноженіе раздробленія на цѣло число.

Некъ є одъ потребе умножити раздробленіе $\frac{3}{8}$ на цѣло число 4. Умножити $\frac{3}{8}$ на 4 значи: узети раздробленіе $\frac{3}{8}$ четири пута, или увеличить га четири пута. Раздробленіе умножиће се 4 пута (§. 59.), кадъ числителя нѣговогъ умножимо на 4. И тако

$$\frac{3}{8} \times 4 = \frac{12}{8} = 1\frac{4}{8} = 1\frac{1}{2}.$$

Познато намъ є, да се раздробленіе и онда увеличава (§. 59.), кадъ дѣлимо именителя; зато дакле умноженіе горињгъ раздробленія на 4 можемо произвести и ако му именителю раздѣлимо на 4; слѣдовательно

$$\frac{3}{8} \times 4 = \frac{3}{8:4} = \frac{3}{2} = 1\frac{1}{2}.$$

И тако за умножити раздробленіе на цѣло число вали: I. числителя умножити на множителя, и подъ произведеніемъ подписать именителя даногъ раздробленія; или II. именителя раздѣлiti на даногъ множителя, и нађено число быће именитель, а числитель остає овай исти.

Примѣчаніе. Втори способъ умноженія може се и вали га свагда употреблявати, кадъ се именитъ дає дѣлти безъ остатка.

§. 73. Умноженіе цѣлогъ числа на раздробленіе.

Да умножимо цѣло число 5 на раздробленіе $\frac{2}{7}$. Раздробленіе $\frac{2}{7}$ можемо сматрати као частно число, кое є произишло одъ дѣленія 2 единице на 7 (§. 54); зато дакле, ако умножимо 5 на 2, то добіено произведеніе 10 быће 7 пута веће, него надлежаше, јербо множитель 2 већи є одъ данога множителя $\frac{2}{7}$ у 7 пута; и тако за получить надлежаше произведеніе, треба раздѣлти 10 на 7, слѣдователно надлежаше произведеніе мора быти $\frac{10}{7} = 1 \frac{3}{7}$.

А изъ овога слѣдує, да за умножити цѣло число на раздробленіе, треба цѣло число умножити на числителя, и произведеніе раздѣлти на именителя.

Ово правило умноженія цѣлога числа на раздробленіе може се изяснити јоштъ и слѣдуюћимъ начиномъ: некъ є одъ потребе умножити 5 на $\frac{2}{7}$. Умножити вообще значи: узети

множимо число толико пута, колико множитель заключава у себи јединица; и тако умножити 5 на $\frac{2}{7}$ значи: узети 5 толико пута, колико се у $\frac{2}{7}$ заключава јединица; но у $\frac{2}{7}$ не содржава се ни једна јединица, а потоме и число 5 не узима се подпуну ни једанпутъ; но будући да у раздробленју $\frac{2}{7}$ содржи се двапутъ узета $\frac{1}{7}$ часть јединице, то и слѣдує узети само двѣ седмине даногъ множимогъ числа. Једна седма часть одъ петъ јединица биће равна $\frac{5}{7}$ једне јединице; слѣдователно двѣ седмине тогъ истогъ числа биће двапутъ веће число $\frac{5 \times 2}{7}$ или $\frac{10}{7}$. Изъ овогъ решенія можемо составити правило за умножити цѣло число на раздробленје овако: треба цѣло число раздѣлiti на именителя, и частно умножити на числителя.

Примѣри:

$$7 \times \frac{2}{7} = \frac{14}{7} = 2.$$

$$8 \times \frac{1}{3} = \frac{8}{3} = 2 \frac{2}{3}.$$

$$20 \times \frac{3}{4} = \frac{60}{4} = 15.$$

Примѣчаніе. При умноженію цѣлога числа на раздробленіе, произведеніе свагда мо-

ра быти мањ јодъ множимогъ, ако є множи-
тель правило раздробленіе; јербо у
такомъ случаю множимо не узима се подпuno
пута, већъ само часть његова мора быти узе-
та, и управо така часть, каква се означава
дробнимъ множителемъ. На примеръ, за у-
множити 27 на $\frac{2}{3}$, морамо узети тога числа
само $\frac{2}{3}$, а изъ тога явствује, зашто произве-
дение мора быти мањ него множимо. $\frac{1}{3}$ одъ 27
быће 9; следователно $\frac{2}{3}$ даногъ числа равне
су 18; и тако дакле $27 \times \frac{2}{3} = 18$. Изъ то-
реказаногъ следује, да речь умножити свагда
не значи увеличивати.

§. 74. УМНОЖЕЊЕ РАЗДРОБЛЕНІЯ НА РАЗДРО- БЛЕНІЕ.

Садъ следује показати правило умноженіја
раздробленіја на раздробленіе. Некъ є јодъ по-
требе наћи произведеніе изъ $\frac{2}{5}$ на $\frac{3}{4}$.

Ово умноженіе може такођеръ быти двा-
ма способама учинѣно:

- I. За наћи произведеніе изъ $\frac{2}{5}$ на $\frac{3}{4}$, да
умножимо найпре $\frac{2}{5}$ на 3. Произишавше про-
изведеніе $\frac{2 \times 3}{5}$ мора быти веће одъ надлеже-

ћегъ 4 пута, јербо је множитељ увеличенъ 4 пута; и тако дакле, за наћи надлежеће произведенје, треба $\frac{2 \times 3}{5}$ умалити 4 пута; а раздробленје се умањава, када множимо његовогъ именитеља; слѣдователно вали именитеља 5 раздробленја $\frac{2 \times 3}{5}$ умножити на 4, и полућемо тражено произведенје $\frac{2 \times 3}{5} = \frac{6}{20}$. Изъ овога слѣдує, да за умножити раздробленје на раздробленје, надлежи произведенје ныјови числитеља раздѣлiti на произведенје ныјови именитеља.

II. Умножити $\frac{2}{5}$ на $\frac{3}{4}$ значи: узети $\frac{3}{4}$ одъ $\frac{2}{5}$; за наћи $\frac{1}{4}$ одъ $\frac{2}{5}$, треба раздробленје $\frac{2}{5}$ умалити 4 пута; а за умалити раздробленје 4 пута, треба именитеља 5 умножити на 4 (§. 59), и полућемо раздробленје $\frac{2}{20}$; а када смо нашли, да четврта часть одъ две петине равна је $\frac{2}{20}$; онда ћемо се лако увѣрити, да три четверти одъ $\frac{2}{5}$ быћеду 3 пута веће одъ $\frac{2}{20}$, т. је. $\frac{6}{20}$.

Ово решеније има она иста слѣдства, и води наасть къ заключенју пређашњемъ: за умножити раздробленје на раздробленје, вали произведенје ныјови числитеља раздѣлiti на произведенје ныјови именитеља.

§. 75. Умноженіе цѣли и мешани чисала.

При умноженію цѣли и мешани чисала могу быти три случая:

I. Умноженіе мешаногъ числа на цѣло.

II. Умноженіе цѣлога числа на мешано.

III. Умноженіе мешаногъ числа на мешано.

1^и Случай. Да умножимо мешано число $8\frac{2}{5}$ на цѣло число 6. За умножити $8\frac{2}{5}$ на 6, треба сваку часть иѣгову, т. е. цѣло число 8 и раздробленіе $\frac{2}{5}$ умножити на 6, и онда ћемо получить: $8\frac{2}{5} \times 6 = 48 + \frac{12}{5} = 48 + 2\frac{2}{5} = 50\frac{2}{5}$.

2^и Случай. Умножити цѣло число 7 на мешано число $6\frac{2}{3}$.

При овомъ умноженію треба поступати точно тако, као и у првомъ случаю; т. е. надлежи 7 умножити найпре на 6, а после на $\frac{2}{3}$.

$$7 \times 6\frac{2}{3} = 42 + \frac{14}{3} = 42 + 4\frac{2}{3} = 46\frac{2}{3}.$$

3^и Случай. Умножити мешано число $4\frac{2}{3}$ на мешано число $2\frac{1}{3}$.

За рѣшити овай задатакъ, надлежи обадва числа привести найпре у неправилна раздробленія, а после поступати као при умноженію раздробленія на раздробленіе (§. 74).

ГЛАВА V.

ДѢЛЕНИЕ ПРОСТИ РАЗДРОБЛЕНІЯ.

При раздѣленію раздробленія могу быти такођеръ три случая: I. дѣленіе раздробленія на цѣло число; II. дѣленіе цѣлого числа на раздробленіе; III. дѣленіе раздробленія на раздробленіе.

§. 76. ДѢЛЕНИЕ РАЗДРОБЛЕНІЯ НА ЦѢЛО ЧИСЛО.

Раздѣлiti раздробленіе $\frac{12}{25}$ на 6 значи: умалити га у 6 пута; а за умалити раздробленіе 6 пута, треба иѣговогъ именителя умножити на 6, оставляюћи му истогъ числителя (§. 59); и тако дакле тражено частно быће $\frac{12}{25} \times 6 = \frac{12}{150} = \frac{2}{25}$.

Раздробленіе можемо умалити јоштъ и другимъ начиномъ, т. е. кадъ раздѣлимо числителя иѣговогъ на дѣлителя (§. 59); у такомъ случаю тражено частно быће $\frac{12 : 6}{25} = \frac{2}{25}$.

Изъ овога слѣдує, да за раздѣлiti раздробленіе на цѣло число, вали I. умножити иѣговогъ именителя на дѣлителя, а числителя не дирати, или II. раздѣлiti, ако є могуће, числителя, а именителя не дирати.

Примѣри: $\frac{3}{7} : 8 = \frac{3}{56}$; $\frac{48}{96} : 8 = \frac{6}{96}$;
 $\frac{24}{36} : 12 = \frac{2}{36}$.

§. 77. Дѣленіе цѣлого числа на раздробленіе.

Раздѣлить цѣлое число 7 на раздробленіе $\frac{2}{5}$.

Дѣленіе, како што є было изяснено у §. 30, есть тако дѣйство, посредствомъ кога може се дознати, колико пута дѣлитель заключава се у дѣлимомъ. И тако дакле за раздѣлить 7 на $\frac{2}{5}$, треба наћи, $\frac{2}{5}$ колико се пута содржава у 7 единица. Будући да $\frac{1}{5}$ содржава се у единици 5 пута, а у 7 единици 5×7 (35) пута; то $\frac{2}{5}$, будући у двое веће него $\frac{1}{5}$, мораће се заключавати два пута мање, т. ј. $\frac{5 \times 7}{2} = \frac{35}{2} = 17\frac{1}{2}$ пута.

Изъ овога примѣра можемо установити слѣдуюће правило: при дѣленію цѣлого числа на раздробленіе, вали цѣлое число умножити на именителя, и произведеніе раздѣлiti на числителя.

Цѣлое число на раздробленіе може се раздѣлiti јоштъ и слѣдуюћимъ начиномъ: дѣлимо число раздѣли на числителя, и

частно число умножи на именителя. Овай начинъ рѣшенія удобанъ є онда, кадъ се дѣлимо дае раздѣлити на числителя безъ остатка.

Примѣръ. Раздѣлити 18 на $\frac{6}{17} = \frac{18 \times 17}{6}$
 $= 3 \times 17 = 51$.

§. 78. Дѣленіе раздробленія на раздробленіе.

За раздѣлити макаръ какво раздробленіе $\frac{2}{5}$ на $\frac{3}{8}$, морамо такође дознати, колико пута $\frac{3}{8}$ содржава се у $\frac{2}{5}$. Но будући да дана раздробленія не имаю једнаке именителъ, тога ради не можемо їй удобно сравнити; зато дакле вали їй привести къ общемъ именителю. Учинивши то, дѣлимо постає $\frac{16}{40}$, а дѣлитель $\frac{15}{40}$; $\frac{1}{40}$ содржи се у $\frac{16}{40}$, 16 пута; зато дакле раздробленіе $\frac{15}{40}$, будући 15 пута веће него $\frac{1}{40}$, мора се содржавати у дѣлимомъ 15 пута манѣ, т. є. $\frac{16}{15}$ или $1\frac{1}{15}$ пута. Дѣјство ово представља се слѣдуюћимъ начиномъ:

$$\frac{2}{5} : \frac{3}{8}$$

$$\frac{16}{40} : \frac{15}{40} = \frac{16}{15} = 1\frac{1}{15}.$$

Друго рѣшеніе. За раздѣлити $\frac{2}{5}$ на $\frac{3}{8}$; да раздѣлимо найпре $\frac{2}{5}$ на 3, и получићемо

$\frac{2}{5 \times 3}$ ($\frac{2}{15}$); но ово частно мање је него настојаће, јербо узетији дјелитељ већији је него настојаћи дјелитељ $\frac{3}{8}$; а будући да је 3 веће од $\frac{3}{8}$ осамъ пута, то и нађено частно число мање је одь настојаћегъ 8 пута; и тако дакле за наћи надлежно частно число, треба $\frac{2}{5 \times 3}$ умножити на 8; слједователно тражено частно равно је $\frac{2 \times 8}{5 \times 3} = \frac{16}{15} = 1\frac{1}{15}$.

Изъ ова два решења можемо установити слѣдуюће правило: при дјеленію раздробленіја на раздробленіје, вали произведеніе изъ числителя дјелимогъ раздробленіја и именителя дјелећегъ раздробленіја, раздѣлiti на произведеніе изъ именителя дјелимогъ и числителя дјелећегъ.

Примѣри:

$$\frac{2}{3} : \frac{3}{7} = \frac{2 \times 7}{3 \times 3} = \frac{14}{9} = 1\frac{5}{9}.$$

$$\frac{7}{12} : \frac{4}{12} = \frac{7}{4} = 1\frac{3}{4}.$$

§. 79. Дјеленіе цѣли и мешаний чисала.

За раздѣлiti мешано число на цѣло, или цѣло на мешано, надлежи мешана числа обратити у неправилна раздробленіја, и после поступати по предидућимъ параграфамъ.

Примѣри:

I. $3\frac{1}{3} : 7 = \frac{10}{3} : 7 = \frac{10}{21}.$

II. $4\frac{1}{2} : 9 = \frac{9}{2} : 9 = \frac{1}{2}.$

III. $7 : 1\frac{1}{5} = 7 : \frac{6}{5} = \frac{35}{6} = 5\frac{5}{6}.$

IV. $9 : 1\frac{1}{2} = 9 : \frac{3}{2} = 3 \times 2 = 6.$

V. $7\frac{1}{2} : 1\frac{1}{7} = \frac{15}{2} : \frac{8}{7} = \frac{105}{16} = 6\frac{9}{16}.$

VI. $4\frac{1}{2} : 1\frac{1}{8} = \frac{9}{2} : \frac{9}{8} = \frac{8}{2} = 4.$

О ДЕСЕТИЧНИМА РАЗДРОБЛЕНИЯМ.

ГЛАВА VI.

ПРЕДВАРИТЕЛНА ОБЯСНЕНИЯ.

§. 80. ОПРЕДЕЛЕНИЕ ДЕСЕТИЧНИ РАЗДРОБЛЕНИЯ.

Находи се юшть и други особити родъ раздроблешя, коя имаю за именителя число 10, 100, 1000 и т. д. и така раздробленія зову се десетична. Слѣдуюћа раздробленія: $\frac{8}{10}$, $\frac{12}{100}$, $\frac{275}{1000}$ есу десетична.

Очевидно є, да и нъи можемо сложити, одузети, умножити и дѣлти тако исто, као и проста раздробленія, ёрбо правила за ова че-тири дѣйства єсу обща; но за десетична раз-дробленія измышлѣна су нека особита (частна) правила, служећа къ сокращенію и облакшанію свію дѣйства. Ова сокращенія и облакшанія основана су на врло удобномъ начину изобра-женія десетични раздробленія, и изъ тогъ у-зрока вали найпре познати начинъ изображе-нія, т. є. счисленије или нумерацію десетични раздробленія.

§. 81. НУМЕРАЦІЯ ДЕСЕТИЧНИ РАЗДРОБЛЕНІЯ.

I. Кадъ смо говорили о брояњу или ну-мераціи цѣли чисала, рекли смо, да свакаци-фра, идући одъ десне руке къ левой, има зна-ченіе десетъ пута веће. На примѣръ, у числу 111 прва цифра съ деве стране означава 1 стотину, втора десетину, трећа 1 единицу.

Да метнемо после горе упоменутогъ чи-сла 111 неки знакъ, на примѣръ запятую, и да напишемо јоштъ неколико цифрїј:

111,111.

По примѣрномъ условио, значеніе пр-ве цифре после запяте мора быти у 10

пута мањ од јединице; следователно ова цифра означава десете делове или части јединице. Втора цифра после запяте, имајућа јоштъ десетъ пута мањ значење, мора означавати десету частъ десете части, или стотиниту частъ јединице, и т. д.

И тако дакле горенаименоване цифре: **111,111** означавају 1 стотину, 1 десетину, 1 јединицу, и 1 десету, 1 стотиниту, 1 тисачну частъ јединице, кое се изговара овако: сто једанайстъ јединица, и **111** тисачни од јединице (**111 $\frac{111}{1000}$**).

Да узмемо јоштъ једанъ примръ: **2, 1045.**

Цифра **2** означава **2** јединице, цифра **1** једну десету; **0** показује, да не има стотините части; цифра **4** четири тисачне; цифра **5** петъ десетотисачне части јединице; и тако дакле гореизображене число изговара се: две јединице и **1045** десетотисачне (**2 $\frac{1045}{10,000}$**).

Изъ овій примрра явствује:

I. Десетична раздробленія могу быти изображена безъ именителя, кой се подразумѣва.

II. Величина частій десетично гъ раздробленія види се изъ числа цифрій. Ако десетично раздробленіе има одну цифру, то единица дѣли се на 10 частій; ако има двѣ, на 100; ако има три, на 1000 и т. д.

III. Цифре на десно одъ запяте, коя одѣлява цѣло число одъ раздробленія, составляю числителя десетично гъ раздробленія, а подразумевани именитель состоя изъ 1, и онолико нула, колико се цифрій находи у числителю.

То су правила за изговаранѣ дани десетични раздробленія, коя се изображаваю безъ именителя. Правила изображенія десетични раздробленія безъ именителя, основана су на та иста начала.

II. Некъ е одъ потребе изобразити цѣло число съ раздробленіемъ, на прим. $3\frac{23}{100}$ безъ именителя. Будући да дано число состои изъ 3 единице, то надлежи найпре написати цифру 3, и до нѣ поставити запяту. Раздробленіе $\frac{23}{100}$ состои изъ $\frac{20}{100} + \frac{3}{100} = \frac{2}{10} + \frac{3}{100}$. Изъ овога слѣдує, да после запяте надлежи

на првомъ месту написати цифру 2, а на второмъ 3; слѣдовательно дано число треба представити овако: 3, 23.

Примѣръ 2. Изобразити $\frac{83}{1000}$ безъ именителя.

Будући да у даномъ числу не има јединице, то треба написати нулу, и поредъ нѣ ставити запяту. Раздробленіе $\frac{83}{1000} = \frac{80}{1000} + \frac{3}{1000} = \frac{8}{100} + \frac{3}{1000}$. Будући да у даномъ раздробленію десетине не има, то вали опетъ 0 поставить на првомъ месту поредъ запяте, после цифру 8 на место стотините, и 3 на место тисачне. И тако дакле $\frac{83}{1000} = 0,083$.

Примѣръ 3. Написати $\frac{3}{1000}$ безъ именителя.

Дано раздробленіе не заключава у себи ни јединица, ни десети, ни стотинити, слѣдовательно $\frac{3}{1000} = 0,003$.

Изъ овій примѣра явствує:

I. У десетичномъ раздробленію мора быти толико знакова, колико се нула заключава у именителю даногъ раздробленія.

II. За написати дано десетично раздробленіе безъ именителя, надлежи само после запяте написати числителя, ако се числитель изображава са толикима зкацима, колико се нула находи у именителю.

III. Ако ли се пакъ за изображеніе числителя изискує мањ знакова, него колико се находи нула у именителю, то треба после запяте поставити толико нула, да оне заедно съ числомъ знакова числителя составе число, равно нулама, коє се у именителю находите.

Изъ предидућегъ слѣдує, да чрезъ додатакъ једне или неколико нула съ десне стране къ десетичнимъ раздробленіямъ, изменјава се само видъ његовъ, а величина остає она иста; јербо у колико се пута увеличава числитель, у толико се пута увеличава и подразумевани именитель; на прим. $3,207 = 3,2070 = 3,20700$, јербо $3, \frac{20700}{100000}$ (кадъ сократимо на 10) = $3, \frac{2070}{10000}$ (а кадъ сократимо на 100) = $3, \frac{207}{1000}$.

§. 82. О изменяваню величине десетични раздробленія.

Будући да значење десетичницифріј зависи одъ места, кое занъимавају, то съ премѣномъ места запяте, промѣнява се и величина цѣлогъ числа: на примѣръ, ако у числу 4, 27 премѣстимо запятују и напишемо је после цифре 2, онда умѣсто 4, 27, полућемо число 42, 7, кое садъ већъ има друго значење.

I. Ако у десетичномъ раздробленію, или цѣломъ числу съ десетичнимъ раздробленіемъ, на прим. у 0, 41 преместимо запятују чрезъ једанъ знакъ на десно, онда значење сваке цифре увеличава се у 10 пута. У даномъ раздробленію цифра 4 означава десете части, а у добиеномъ числу после премѣштава (4, 1) цифра 4 означава јединице; слѣдователно има значење у 10 пута веће. То исто можемо рећи и о другој цифри; а изъ тога слѣдує, да се и цѣло раздробленіе у 10 пута увеличало.

Ако у десетичномъ раздробленію, или цѣломъ числу съ раздробленіемъ, на прим. у 42, 7256 запятују премѣстимо чрезъ 2 знака, онда число увеличава се у 100 пута зато, јербо

се значење сваке цифре увеличило у 100 пута; и тако даље $4272,56 = 42,7256 \times 100$.

Ако се запетая премѣсти чрезъ 3 знака, на десно, овда се число увеличава у 1000 пута и т. д.

И тако даље, за увеличити десетично раздробленіе, или цѣло число съ десетичнимъ раздробленіемъ у 10, 100, 1000 пута, и т. д. треба премѣстити запятую на десно чрезъ 1, 2, 3 знака и т. д., то есть, чрезъ толико знака, колико се у множителю находи нула после 1.

Примѣчаніе. Некъ буде 0,8 дано десетично раздробленіе. Ако избацимо запятую, ће да произиђе така иста премѣна, као онда, кадъ смо ју премѣштали чрезъ єданъ знакъ на десно; т. є. 0,8 увеличили смо у 10 пута, избацивши запятую, и получили смо 8 единица.

Подобнимъ начиномъ и у десетичномъ раздробленію 0, 72 ако избацимо запятую, увеличимо га у 100 пута, и добићемо онда 72 единице.

II. До садъ смо говорили о премѣштаню запяте на десно; садъ да видимо каква ће пре-

мѣна произиђи, кадъ запятую будемо премѣштали на лево. Некъ буде $0,217$ дано десетично раздробленіе. Ако премѣстимо запятую чрезъ једну цифру на лево, т. є. предъ 0 ; то значеніе сваке цифре умалиће се у 10 пута; а изъ тогъ узрока и само раздробленіе умалиће се у 10 пута.

И тако дакле, за умалити дано раздробленіе у 10 пута, треба премѣстити запятую чрезъ **1** знакъ на лево, и написати предъ запятомъ **0**, за показати, да цѣле не содржава раздробленіе; слѣдователно, раздробленіе у 10 пута мање него дано биће: $0,0217$.

Ако ли пакъ у десетичномъ раздробленію премѣстимо запятую чрезъ **2** знака, то ће се оно умалити у 100 пута, будући да се и значеніе сваке цифре умалило у 100 пута.

И тако дакле, за умалити десетично раздробленіе у 100 пута, треба премѣстити запятую на лево чрезъ **2** знака. Ако у даномъ раздробленію не буде толико знакова, онда валај набавити нулама, и осимъ тога додати јоштъ **0** за означити, да единица не има: на прим. ако умалимо $0,025$ у 100 пута, полућемо **0,00025**.

И цѣла числа кадъ се налазе при десетичномъ раздробленію, премѣштанъ запяте чрезъ 2 знака има то исто свойство, т. е. умалjava раздробленіе у 100 пута.

Изъ свега реченога дакле слѣдує, да за умалити десетично раздробленіе, или цѣло число съ десетичнимъ раздробленіемъ у 10, 100, 1000 пута и т. д., вала само премѣстити запяту на лево чрезъ 1, 2, 3 ит. д. знакова, т. е. чрезъ толико знакова, колико се нула у дѣлителю налази.

За умалити цѣло число у 10, 100, 1000 пута и т. д. надлежи само, осниваюћи се на пре речена правила, ставити запяту после 1 огъ 2 огъ, 3 егъ знака и т. д. ёрбо у такомъ случају значење сваке цифре, дакле и числа умалиће се у 10, 100, 1000 пута и т. д.

Примѣри:

$$14249 : 10 = 1424, 9$$

$$14249 : 100 = 142, 49$$

$$14249 : 1000 = 14, 249.$$

ГЛАВА VII.

ЧЕТИРИ ДѢЙСТВА ДЕСЕТИЧНИ РАЗДРОБЛЕНИЯ.

§. 83. Сложение десетични раздробления.

За сложити неколико десетични раздробления, коя имаю при себи и цѣла числа, треба поступати како при сложенію цѣли чисала, т. е. надлежи подписать единице подъ единицами, десетице подъ десетицами, стотине подъ стотинама и т. д. Некъ є одъ потребе сложити: 4, 37 + 0, 2 + 5, 81.

Подписьавши числа, како што є речено:

$$\begin{array}{r} 4, \ 37 \\ 0, \ 2 \\ 5, \ 81 \\ \hline 10, \ 38 \end{array}$$

добили смо 10 цѣли единица и 38 стотинити.

Примѣръ 2. Сложити 42, 012 + 3, 07 + 807 + 0, 1295 + 15, 005.

42, 012

3, 07

807,

0, 1295

15, 005

867, 2165

Изъ овій примѣра явствує, да при сложенію десетични раздробленія треба наблюдавати она иста правила, која се наблюдаваю при сложенію прости чисала.

§. 84. Отятіе десетични раздробленія.

При одузиманю десетичногъ раздробленія одъ такогъ истогъ, или цѣлогъ числа съ десетичнимъ раздробленіемъ одъ такогъ истогъ числа, надлежи поступити као у предидућемъ параграфу, т. е. подписать единице умалюћегъ числа подъ единицама умаляемогъ, десетице подъ десетицама и т. д. Некъ је одъ потребе одузети 7, 28 одъ 9, 45.

Подписавши умалителя подъ умаляемимъ числомъ надлежащимъ начиномъ:

9, 45

7, 28

2, 17

имамо у остатку 2 цѣле јединице и 17 стотинити.

Ако бы се дододило, да умаляємо число има мање десетични знакова, него умалитель; у такомъ случају можемо подпунити недостатакъ десетични знакова умаљеногъ числа нулама, и онда поступати као што је речено у предидућемъ параграфу.

Примѣръ 1. Изъ 17, 23 одузети 14, 3897.

17, 2300

14, 3897

—
2, 8403

Примѣръ 2. Изъ 123 одузети 49, 8275.

123, 0000

49, 8275

—
73, 1725

Изъ овій примѣра явствує, да отятіе десетични раздробленія производи се по истимъ правиламъ, као и отятіе цѣли чисала.

§. 85. Умноженіе десетични раздробленія.

При умноженію могу быти два случая:

I. Ако само множимо число, или само множитель има десетична раздробленія; и II. ако и множимо число и множитель имаю десетична раздробленія.

I^в Случай. Умножити 0, 015 на 17.

Да избацимо запятую изъ множимогъ, или 15 некъ буде цѣло число, и да га умножимо на 17.

$$\begin{array}{r} 15 \\ 17 \\ \hline 105 \\ 15 \\ \hline 255 \end{array}$$

Но число 15 цѣли веће є 1000 пута одъ 0,015, дакле и произведеніе 255 веће є 1000 пута него настояще; и тако дакле за получить настояще, вали нађено произведеніе 255 умалити у 1000 пута (§. 82), кадъ одвоимо запятомъ 3 десетична знака (управо толико, колико се у множителю пула находи); слѣдоваtelно тражено произведеніе быће 0,255. Ово дѣйство представља се овако:

$$\begin{array}{r} 0,015 \\ 17 \\ \hline 105 \\ 15 \\ \hline 0,255 \end{array}$$

Примѣръ 2. Умножити 215 на 0,09.

215

0,09

19,35

Примѣръ 3. Умножити 0,00012 на 15.

0,00012

15

60

12

0,00180 = 0,0018.

Изъ свію овій примѣра дає се установити слѣдуюће правило: за умножити два числа, изъ коїй єдно содржава у себи десетично раздробленіе, треба поступати съ ньима као са цѣлима числами; послѣ тога одѣлити запятомъ съ десне стране у произведенію толико десетични знакова, колико се такови налази у множимомъ числу, илли у множителю.

2^и Случай. Умножити 0,025 на 0,17.

Узимајући обадва ова числа за цѣла, и множивши јй, добићемо:

$$\begin{array}{r} 25 \\ \times 17 \\ \hline 175 \\ 25 \\ \hline 425 \end{array}$$

Ово произведеніе было бы веће него настојше само 1000 пута, кадъ бы само множимо было узето за цѣло число; но будући да є и множитель већи 100 пута него дани, ћрбо смо и нѣга узели за цѣло число; зато дакле нађено произведеніе мора быти јоштъ 100 пута веће, дакле 100000 пута веће него настојше. Тражено настојше произведеніе полућемо, кадъ нађено умалимо у 100,000 пута; а умалити у 100,000 пута можемо произведеніе, кадъ поставимо запятую чрезъ 5 знакова, одъ десне руке бројићи, ћрбо толико се десетични знакова налази у множимомъ числу и множителю. Но нађено произведеніе изражено є само са трима цифрама, и за њоји поставити запятую чрезъ 5 цифриј, вали додати 2 нуле; после запяте треба написати јоштъ 0, коя по-

казує, да у раздробленію не има цѣли чисала.
И тако дакле тражено произведеніе быће
0,00425

Примѣръ 2. Умножити 7,25 на 0,22.

$$\begin{array}{r} 7,25 \\ \times 0,22 \\ \hline 1450 \\ 1450 \\ \hline 1,5950 = 1,595. \end{array}$$

Примѣръ 3. Умножити 0,0024 на 0,016.

$$\begin{array}{r} 0,0024 \\ \times 0,016 \\ \hline 144 \\ 24 \\ \hline 0,0000384. \end{array}$$

Изъ овій примѣра можемо заключити, да за умножити два числа, у коима се находитъ десетична раздробленія, узети вали речена числа за цѣла, после тога множити ій као цѣла числа, и напоследакъ у добіеномъ произведенію одъ десне руке къ левой одѣлити толико знакова за десетично раздробле-

ніє, колико се десетични знакова нахди у обадва множителя.

§. 86. Дѣленіе десетични раздробленія.

Десетична раздробленія могу се тако исто дѣлти, као и цѣла числа. Некъ є одъ потребе раздѣлти 0,375 на 0,0025. За раздѣлти 0,375 на 0,0025, т. є. за наћи колико се пута 0,0025 содржава у 0,375, надлежи ова раздробленія привести къ єднакомъ именителю. Додаймо къ дѣлимомъ числу 0, и обадва раздробленія имаћеду єдиаке именителъ.

И тако,

$$0,375 : 0,0025$$

$$\text{равно є } 0,3750 : 0,0025.$$

У последня числа кадъ избацимо съ леве стране нуле, или, што є све єдно, ако речена числа узмемо за цѣла числа, увеличићемо дѣлимо и дѣлителя у 10,000 пута; слѣдователно чрезъ тако измѣняванъ частно не премѣнявасе. И тако дакле дѣленіе дани десетични раздробленія производи се као дѣленіе цѣли чисала.

$$\begin{array}{r} 25 \mid 3750 \mid 150 \\ 25 \\ \hline 125 \\ 125 \\ \hline \end{array}$$

слѣдователно тражено частно число есть 150.

Понекадъ дѣлитель быва већи него дѣламо число, и у такомъ случаю частно не содржава у себи цѣли чисала.

Некъ буде одъ потребе раздѣлiti **0,017** на **42**. Кадъ приведемо числа къ єднакомъ именителю и кадъ избацимо запяте, дано дѣленије биће слѣдуюће:

$$17 : 42000 = \frac{17}{42000}.$$

И тако дакле за раздѣлiti десетично раздробленіе на десетично, или цѣло число съ десетичнимъ раздробленіемъ на тако исто, и проч. треба: I. Привести дѣлимо и дѣлитељ къ єднакомъ именителю, додаји къ десетичномъ раздробленію, кое има мањ знакова, толико нула, колико је одъ потребе, за поравнити число десетични знакова у дѣлимомъ и дѣлителю.

II. Избацивши запяте, треба поступати исто тако, као при дѣленију цѣли чисала.

ГЛАВА VIII.

ОБРАЋАЊЕ ПРОСТИ РАЗДРОБЛЕНЯ У ДЕСЕТИЧНА И ОБРАТНО.

§. 87. Обраћање прости раздробленя у десетична.

Изъ предидући параграфа явствує, да начинъ изображавати десетична раздробленія и способъ съ ньима рачунати врло су удобни, и изъ тогъ узрока често вала просто раздробленіе обратити у десетично; зато слѣдує показати начинъ, како се проста раздробленія могу обратити у десетична.

Некъ є одъ потребе просто раздробленіе $\frac{3}{4}$ обратити у десетично, т. є. наћи, колико се у њему содржава десетичне, стотине, тисачне части единице. Изъ §. 54 знамо, да раздробленіе $\frac{3}{4}$ можемо сматрати као частно, произишавше одъ дѣленіја 3 на 4. Будући да є 3 мање него 4, то у частномъ не може изићи цѣло число. За наћи, колико се у частномъ содржава десетични, производимо числителя 3 у десетичне части, који ћемо имати 30; но будући да є дано раздробленіе $\frac{3}{4}$ 4 пута мање него 3, то надлежи само 30 (десети) раздѣлити на 4, и наћићемо, колико се десетични содржава у частномъ.

$$\begin{array}{r} 4) 30 (7 \\ 28 \\ \hline 2 \end{array}$$

И тако дакле у частномъ имамо 7 десети и јошть 2 у остатку. Ако ли є одъ потребе опредѣлiti частно јошть точнie, т. є. и стотиниту часть да знамо, онда ћемо остатакъ 2 десете привести у стотините части, кое ћемо имати 20, и ово ћемо раздѣлiti на 4. Раздѣливши 20 на 4, получићемо у частномъ 5. Видимо дакле, да осимъ 7 десети, имамо јошть и 5 стотинити; слѣдователно раздробленie $\frac{3}{4} = 0,75$.

Соединивши сва учинѣна дѣленiя, дѣйство ово можемо представити у слѣдуюћемъ виду:

$$\begin{array}{r} 4) 30 (0,75 \\ 28 \\ \hline 20 \\ 20 \\ \hline \end{array}$$

Примѣръ 2. Да обратимо $\frac{3}{109}$ у десетично раздробленie.

$$\begin{array}{r} 109) 3,00 (0,027 \\ 2 18 \\ \hline 820 \\ 763 \\ \hline 57 \end{array}$$

Дано раздробленie будући да є правилно, то у частномъ не може быти јединица; а и де-

сетични не содржава се у њму; јербо ако 30 десетични раздѣлимо на 109, то нећемо получити ни једне десете, зато дакле валај метнути 0 на мѣсто единице и десетични. Да приведемо дакле у стотините части, и имаћемо 300 стотинични, кое кадъ раздѣлимо на 109, добићемо у частномъ 2 стотините, и т. д.

Изъ овій примѣра дає се установити слѣдуюће правило: I. За обратити просто раздробленіе у десетично, надлежи числителя умножити на 10, и добіено произведеніе раздѣлiti на именитеља, написати найпре 0 на мѣсто единице, ако є дано раздробленіе правилно.

II. Ако є числитель, кой є већъ умноженъ био на 10, маньи него именитељ, то валај метнути 0 и на мѣсто десети, и добіено произведеніе увеличиће се у 10 пута; ако є опетъ числитель маньи него именитељ, то и на мѣсто стотинити валај метнути 0, и тако умножавати треба доnde, докъ числитель не постане већи одъ именитеља, после тога можемо дѣлiti по правилама дѣленія цѣли чисала.

У последњемъ примѣру у остатку было є
57. Овай остатакъ можемо опеть умножити
на 10, и после раздѣлити на 109, одъ чега де-
сетично раздробленіе добја јоштъ єданъ знакъ.
Лако се може видити, да раздробленіе $\frac{3}{109}$ не мо-
же имати точногъ частногъ числа, т. є. не мо-
же се никако раздѣлiti безъ остатка: и тако
дакле десетична раздробленія бываю конечна
и безконечна.

Изъ овога слѣдує, да свагда не можемо
получити десетично раздробленіе, кое бы бы-
ло равно даномъ простомъ раздробленію; но
оно приближиће се тимъ више къ даномъ, ко-
лико више буде имало десетични знакова.

§. 88. ОБРАЋАЊ ДЕСЕТИЧНИ РАЗДРОБЛЕНІЯ У ПРОСТА.

За привести или обратити десетично раз-
дробленіе у просто, надлежи само подписать
подразумеваюћегсе именителя, и после сокра-
тити на общегъ дѣлителя.

Примѣр:

$$0,16 = \frac{16}{100} = \frac{4}{25}.$$

$$0,125 = \frac{125}{1000} = \frac{25}{200} = \frac{5}{40} = \frac{1}{8}.$$

$$0,0147 = \frac{147}{1000}.$$

ГЛАВА IX.

ПЕРИОДИЧЕСКА ДЕСЕТИЧНА РАЗДРОБЛЕНЯ.

§. 89. Произхождение периодически десетични раздробленя.

Кадъ смо обраћали проста раздробленія, видили смо, да свако не можемо обратити у конечно десетично раздробленіе. Ако будемо обраћали на прим. $\frac{1}{7}$ у десетично, получићемо

$$7) 1,0(0,14285714$$

$$\underline{-} \quad 7$$

$$\underline{-} \quad 30$$

$$\underline{-} \quad 28$$

$$\underline{-} \quad 20$$

$$\underline{-} \quad 14$$

$$\underline{-} \quad 60$$

$$\underline{-} \quad 56$$

$$\underline{-} \quad 40$$

$$\underline{-} \quad 35$$

$$\underline{-} \quad 50$$

$$\underline{-} \quad 49$$

$$\underline{-} \quad 10$$

$$\underline{-} \quad 7$$

$$\underline{-} \quad 3$$

$$\text{и проч.}$$

и тако дакле $\frac{1}{7} = 0,14285714 \dots$

У даномъ раздробленію седми остатакъ є 3, као и први, и кадъ бы хотѣли юштъ продолжити дѣленіе, то и слѣдуюћи остатци были бы таки исти, као они кои су слѣдовали после 3; и у частномъ числу седма цифра є та-којеръ као прва, а осма као втора, дакле и у частномъ почеле су се цифре повторавати истимъ поредкомъ; а изъ тога можемо заклю-чiti, да се речено раздробленіе не може никако обратити у конечно десетично раздробленіе.

Редъ цифрѣй, повтораваюћи се у једнакомъ поредку, зове се періодъ; а тако десетично раздробленіе назива се періодическо.

У гореприведеномъ примѣру періодическо раздробленіе починѣ се одъ прве цифре, но то не быва свагда, на примѣръ:

$$\frac{1}{6} = 0,16666 \dots$$

$$\frac{1}{44} = 0,02272727 \dots$$

У првомъ примѣру періодъ се починѣ одъ второга знака, а у второмъ одъ трећега.

Обраћанѣ прости раздробленія, имаюћи за именителя цифру 9, написану једнпутъ или неколико пута, у десетична, заслужує особито

вниманіє. Обративши раздробленія $\frac{1}{9}$, $\frac{1}{99}$, $\frac{1}{999}$ и проч. у десетична, полућемо :

$$\frac{1}{9} = 0,1111 \dots$$

$$\frac{1}{99} = 0,010101 \dots$$

$$\frac{1}{999} = 0,001001001 \dots$$

Изъ овій примѣра явствує, да проста раздробленія, имеюћа за числителя единицу, а за именителя знакъ 9, написани єданпуть или неколико пута, обраћаю се у періодическа раздробленія, и ныіови періоди состоє изъ толико знакова, изъ колико ціфрій состои именитель даногъ раздробленія, и у свакомъ періоду први знаци єсу 0, а последнии 1, осимъ раздробленія $\frac{1}{9}$, јрбо у нѣговъ составъ 0 не улази.

§. 90. ОБРАЋАЊ ПЕРИОДИЧЕСКИ ДЕСЕТИЧНИ РАЗДРОБЛЕНІЯ У ПРОСТА.

Садъ вали показати обратно дѣйство, т. е. способъ опредѣлiti проста раздробленія, одъ коїй происходит дана періодическа десетична раздробленія. Узећемо найпре тако раздробле-

5*

ніе, у коме се періодъ починъ одъ првога зна-
ка, на прим. $0,5555 \dots$

Ово раздробленіе можемо расположити на
два множителя, изъ кої еданъ раванъ є числу
составляюћемъ періодъ, т. е. 5. За наћи дру-
ги, надлежи $0,5555 \dots$ раздѣлiti на 5, и
наћићемо да онъ мора быти $= 0,1111$; и та-
ко дакле $0,5555 \dots = 5 \times 0,1111$; но
раздробленіе $0,1111 \dots$ происходи одъ $\frac{1}{9}$
(§. 89); слѣдователно $0,5555 \dots$ происходи
одъ $\frac{1}{9}$, узето 5 пута, или одъ $\frac{5}{9}$.

Такимъ точно начиномъ може се дока-
зати, да

$$0,353535 \dots = 35 \times 0,010101 \dots = \\ 35 \times \frac{1}{99} = \frac{35}{99}.$$

$$0,479479479 \dots = 479 \times 0,001001001 \dots \\ = 479 \times \frac{1}{999} = \frac{479}{999}.$$

$$0,001,400140014 \dots = 14 \times 0,000100010001 \cdot \\ \dots = 14 \times \frac{1}{9999} = \frac{14}{9999}.$$

Изъ овій примѣра явствує, да свако десе-
тично раздробленіе, кога періоди починю се
одъ првога знака, происходи одъ такогъ про-
стогъ раздробленія, кога числитель раванъ є
числу составляюћему періодъ, а именительъ со-

стављање је изъ цифре 9, написане једна поредъ друге толико пута, колико се у періоду налази знакова (бројни и нуле).

$$\text{Дакле : } 0,013013013 \dots = \frac{13}{999}.$$

$$0,01450145 \dots = \frac{145}{9999} \text{ и проч.}$$

У предидућима примјерима періодическо раздробленіе починяло се одъ првога знака; да извидимо садъ онаки случај, кадъ се періодъ не починје одъ прве цифре. Некъ буде дано раздробленіе 0,42222

Запятују вали премѣстити чрезъ једанъ знакъ на десно, за получити періодическо раздробленіе, подобно онима, који су пре била изслѣдована, и онда умѣсто даногъ раздробленіја имаћемо : 4,2222 ; но $4,2222 \dots = 4 + 0,2222 \dots = 4 + \frac{2}{9} = 4 \frac{2}{9}$.

Чрезъ премѣштање запяте на десно чрезъ једанъ знакъ, раздробленіе увеличава се у 10 пута (§. 85); слѣдователно $4 \frac{2}{9}$ веће је у 10 пута него дано періодическо раздробленіе; и тако дакле за наћи просто раздробленіе, одъ којега происходи дано періодическо десетично раздробленіе, надлежи $4 \frac{2}{9}$ раздѣлiti на 10.

$$4 \frac{2}{9} : 10 = \frac{38}{9} : 10 = \frac{38}{90} = \frac{19}{45}.$$

$$\text{слѣдователно } 0,42222 \dots = \frac{19}{45}.$$

И тако дакле за обратити у просто раздробленіє періодическо десетично раздробленіє, кога періоди не починю се одъ прве цифре, надлежи:

I. Поставити запяту предъ томъ цифромъ, одъ кое се періодъ починѣ.

II. Добіено періодическо раздробленіє обратити у просто.

III. Додати га къ цѣломе числу (ако се има).

IV. Умалити сумму у толико пута, у колико пута дано число было е увеличено, кадъ смо запяту премѣштали.

О Т ДЪЛ Е Н И Е IV.

о

ОТНОШЕНИЯМА И ПРОПОРЦІЯМА.

ГЛАВА I.

О ОТНОШЕНИЯМА.

§. 91. О ОТНОШЕНИЯМА ВООБЩЕ.

За имати точно и ясно понятіе о величини макаръ каквогъ предмета, морамо исти предметъ сравнивати съ другима, нѣму еднородными; то исто може се рећи и о числах. Сравниванъ чисала быва двоструко: 1^{во} можемо сравнивати числа зато, да знамо колики ма ње единицами єдно число веће или мање одъ другога; 2^о да знамо, колико є пута єдно число веће или мање одъ другога. На прим. 12 є веће него 4 осамъ единицами,

или три пута веће; напротивъ, 4 је мање него 12 осамъ јединицама, или такођеръ три пута мање.

Слѣдство такогъ сравненія чисала назива се **отношеніе**, кое быва двоякога рода, по причини двоякогъ сравненія.

Изъ § 14, у коме је было показано свойство отятія прости чисала, видили смо, да за опредѣлiti, чимъ је једно число веће или мање него друго, треба наћи разность између данихъ чисала; и зато **отношеніе** чисала, кое происходит одъ такогъ сравненія, назива се **разностно** или **ариѳметическо**.

Такођеръ изъ § 30, где је свойство дѣленія показано было, явствује, да за опредѣлiti, колико је пута (кратъ) једно число веће или мање него друго, треба раздѣлiti веће число на мање; а **отношеніе** чисала, кое происходит одъ сравненія такогъ рода, назива се **кратно** или **геометрическо**.

Изъ вишереченогъ слѣдује, да **отношеніе** чисала бываю двоякогъ рода: ариѳметическо и геометрическо. Ариѳметическо **отношеніе** показује, коликима је

диницама једно число је веће него друго; а геометричко отношеније показује, колико је пута једно число веће или мање него друго.

О АРИӨМЕТИЧЕСКОМЪ ОТНОШЕНИЮ.

§. 92. О СВОЈСТВАМА АРИӨМЕТИЧЕСКОГЪ ОТНОШЕНИЈА.

Будући да се ариөметричко отношеније међу двама числама опредељава нњовомъ разносћу, коя се наћи може посредствомъ отятіја, то за означити ариөметричко отношеније, употребљава се знакъ отятіја, кой се стави међу данима числама. И тако дакле **12 — 7** је израженје ариөметрическогъ отношенија међу **12** и **7**.

Числа **12** и **7**, међу коима се опредељава отношеније, називају се члени отношения. Прво число **12** зове се предидући членъ, а второ **7** послѣдујући членъ.

При изменјавању једногъ изъ члена, мора се изменити и отношеније међу нњима. Некъ буде дано ариөметричко отношеније : **15 — 9**. Ако къ првоме члену додамо произ-

вольно число 2, то и разность увеличиће се у тако исто число; зато дакле и отношеније изменећи се међу числама. Такођер је ако къ мањему числу 6 додамо произвольно число 5, то и разность умалиће се у то исто число; а потоме и отношеније међу числама изменећи се.

Ако ли пакъ къ обадвама числама додамо једнако произвольно число, на прим. 5, то разность остаће она иста; слѣдователно отношеније међу добијенима числама 20 и 11 биће оно исто, као и међу данима числама 15 и 6.

Изъ овога можемо и то заключити, да арифметичко отношеније међу данима числама не изменява се и онда, кадъ изъ обадва члена одузмемо једно макаръ какво число.

Некъ буде дано арифметичко отношеније: $22 - 10$, у коме разность је равна 12; одузевши изъ обадва члена произвольно число $7 \frac{1}{2}$, добићемо ново арифметиччко отношеније: $14 \frac{1}{2} - 2 \frac{1}{2}$, у коме разность такођер је равна 12.

§. 93. РАЗДЈЛЕНИЈЕ АРИФМЕТИЧКOGО ОТНОШЕЊА НА ПРАВИЧНО И ОБРАТНО.

Изъ предидућегъ параграфа види се, да арифметички отнешенија може быти безчи-

слено мложество, у коима разность быће равна.

Примѣри: $11\frac{1}{2} - 8$ $9\frac{3}{4} - 6\frac{1}{4}$ $7 - 3\frac{1}{2}$ } разность є у свакомъ $3\frac{1}{2}$.

У свима овима ариѳметическими отношениями разности су равне, и такова отношения називаю се равна. При томе вали примѣти, да су числа расположена једнакимъ начиномъ, т. є. у свима отношенияма предидући членови већи су него посљедњи, и у такомъ случају ариѳметическа отношения називају се правична. Но ако у два ариѳметическиха отношения разности нњове и ћесу равне, али членови нњови ни су расположени једнакимъ начиномъ, на примѣръ:

20 — 14, разность међу членовима ћесу 6,
3 — 9 разность ћесу такођеръ 6;

у такомъ случају отношения називају се обратна. И тако дакле правична ариѳметическая отношения називају се она, која имају равне разности, и членови кадъ су једнако расположени. Обратна ариѳметическая отношения ћесу она,

кој имају такођеръ равне разности, но членови њиви расположени су различнимъ начиномъ, т. е. ако је у 1^{мъ} отношенију предидући членъ већи послѣдуюћега, то у 2^{мъ} предидући мора быти мањи послѣдуюћегъ такимъ истимъ числомъ, и обратно: ако је у 1^{мъ} отношенију предидући членъ мањи него послѣдуюћи, то у 2^{мъ} предидући мора быти већи него послѣдуюћи такимъ истимъ числомъ.

О КРАТНОМЪ ИЛИ ГЕОМЕТРИЧЕСКОМЪ ОТНОШЕНИЮ.

§. 94. О ИМЕНИТЕЛЮ ОТНОШЕНИЯ.

Будући да геометрическо отношење међу двама числама опредѣљава се частнимъ числомъ, кое происходит посредствомъ дѣленіја, то за означити геометрическо отношење, узима се знакъ дѣленија, кој се стави међу данима числама. И тако дакле израженіе, 16: 8 есть израженіе геометрическогъ отношења међу 16 и 8. Числа, која состављају отношење, називају се членови њиви; прво число назива се такођеръ предидући членъ, а второ послѣдуюћи.

За опредѣлiti именителѧ отношенiя, вали дѣлiti предидући членъ на послѣдуюћи. А изъ овога слѣдує, да именитель може быти цѣло число, ако се предидући членъ дає дѣлiti на послѣдуюћи безъ остатка; быће мешано число, ако се у предидућемъ члену послѣдуюћи заключава неколико пута, и при томъ има остатакъ; быће раздробленiе, ако є предидући членъ мањи него послѣдуюћи; на прим.

у отношенiяма $24 : 8$ именитель є 3,

$43 : 5$ именитель є $8 \frac{3}{5}$

$20 : 25$ именитель є $\frac{20}{25}$.

У прва два случая именитель показує, у колико є пута предидући членъ већи него нѣговъ послѣдуюћи; а у последњемъ, какву часть предидућегъ члена составља послѣдуюћи.

Будући да при опредѣленију именителѧ предидући членъ свагда се узима за дѣлимо число, послѣдуюћи за дѣлителя, а частно за именителѧ; то у свакомъ геометрическомъ отношенiю предидући членъ раванъ є послѣдуюћему, кадъ овога умножимо на именителѧ.

§. 95. О СВОЙСТВАМА ГЕОМЕТРИЧЕСКОГЪ ОТНОШЕНИЯ.

Да извидимо садъ, какве премѣне морају произићи у именителю отношения, кадъ будемо множили и дѣлили членове нѣгове. Некъ буде дано отношеније $24 : 8$, у коемъ именитель раванъ је 3.

Ако умножимо први членъ на произвольно число, на прим. 5, то именитель мора се увеличити у 5 пута, јербо частно увеличава се, кадъ умножавамо само дѣлимо, а дѣлитель остає онай исти.

И у самомъ дѣлу именитель новогъ геометрическогъ отношения ($120 : 8$) раванъ је 15.

Ако ли пакъ умножимо втори членъ даногъ отношения на какво годъ число, на прим. 4, то именитель умалиће се у 4 пута; зато, јербо частно умаљава се, кадъ множимо дѣлителя, а дѣлимо остаје исто. И у самомъ дѣлу именитель новогъ геометрическогъ отношения ($24 : 32$) раванъ је $\frac{24}{32}$ или $\frac{3}{4}$, т. ј. у 4 пута мањи него 3.

Изъ ова два случаја можемо садъ ово заключеније учинити: да именитель не измѣнява

се, ако обадва члена буду умножена на једно исто число; јербо у колико се пута увеличава одъ умноженија првога члена, у толико се пута умаљава одъ умноженија второга члена. На прим. у отношенију $20 : 5$ именител є 4; умноживши обадва члена на произвольно число 7, полућићемо ново отношеније ($140 : 35$), у коме именител є раванъ $\frac{140}{35}$ или 4.

Именител не измењава се и онда, ако будемо дѣлили обадва члена отношенија на једно исто число; јербо у колико се пута умаљава одъ дѣленїја првога члена, у толико се пута увеличава одъ дѣленїја второга члена.

§. 96. РАЗДѢЛЕНИЕ ГЕОМЕТРИЧЕСКОГЪ ОТНОШЕНИЈА НА ПРАВИЧНО И ОБРАТНО.

Именители два или неколико геометраческій отношенија могу быти равни и неравни; у првомъ случаю геометрическа отношенија називају се равна.

На прим. геометрическа отношенија:

$$20 : 80$$

$$4 : 16$$

есу равна зато, јербо у свакомъ именител је раванъ $\frac{1}{4}$.

Изъ равенства именителя два равна геометрическа отношения слѣдує, да предидући членъ првога отношения мора быти у толико пута већи или мањи него његовъ послѣдуюћи, у колико є пута предидући членъ второгъ отношения већи или мањи него његовъ послѣдуюћи. У гореприведеномъ примѣру први членъ (20) првога отношения мањи є одъ свога последуюћегъ (80) у 4 пута, тако исто и у второмъ отношениию први членъ 4 мањи є одъ свогъ последуюћегъ (16) у 4 пута. Така геометрическа отношения називаю се правична.

Ако ли пакъ у два геометрическа отношения предидући членъ првога отношения у толико є пута већи одъ свогъ последуюћегъ, у колико є пута предидући второгъ отношения мањи одъ свогъ последуюћегъ; или, ако є предидући членъ првога отношения у толико пута мањи одъ свога последуюћегъ, у колико є пута у другомъ отношенију већи: то тако-ва геометрическа отношения називаю се обратна. На прим. у геометрическомъ отношенију $30 : 5$ први членъ већи є одъ второгъ у 6 пута; а у отношенију $\frac{1}{2} : 3$, први членъ мањи є одъ второгъ у 6 пута; у такомъ случа-

ю числа 30 и 5 налазе се у обратномъ отношенију съ другима числама, т. е. съ $\frac{1}{2}$ и 3.

§. 97. Сокращение членова геометрическогъ отношенија.

У §. 95 было је доказано, да геометрическо отношеније међу двама числама не изменјава се, ако обадва числа раздѣлимо на једно исто число.

Некъ буде задано геометрическо отношеније: 45 : 27. Обадва члена дѣле се на 9; раздѣливши јх на 9, обратићемо дано отношеније у слѣдуюће: 5 : 3, којега именителъ быће равань именителю даногъ отношенија. И тако дакле членови заданогъ отношенија умалили се, но задржали су пређашње међу собомъ отношеније.

Ово дѣјство назива се сокращеније членова отношенија. Изъ реченогъ примѣра јавствује, да за сократити членове геометрическогъ отношенија, надлежи обадва раздѣлити на обшегъ дѣлителя.

§. 98. Изображеније геометрическогъ отношения међу раздробљенијама у цѣла числа.

Было је такођеръ доказано (у §. 95), да геометрическо отношеније међу двама числама

не измѣнява се, ако обадва члена умножимо на єдно исто число. На овомъ свойству геометрическогъ отношенія основано є изображеніе отношенія међу раздробленіја у цѣла числа.

Овде могу быти два случая: I. раздробленіја могу имати єднаке именителъ, и II, могу имати неєднаке именителъ.

I^и Случай. Некъ буде геометрическо отношеніе: $\frac{5}{8} : \frac{3}{8}$.

Одузевши именителъ у обадва раздробленіја, увеличићемо обадва члена у 8 пута; а потоме отношеніе међу 5 и 3 мора быти равно отношенію међу $\frac{5}{8}$ и $\frac{3}{8}$.

2^и Случай. Раздробленіја съ неєднакими именительными могу се (§. 67) свагда привести къ єднакомъ; слѣдовательно за изобразити геометрическо отношеніе међу раздробленіја съ неєднакими именительными, надлежи само привести їй къ єднакомъ именителю, и после тога поступати као што є у 1^{мѣ} случаю показано, т. є. одбацити именителъ.

Примѣръ. Изобразити геометрическо отношеніе: $\frac{2}{5} : \frac{3}{7}$ у цѣла числа.

Кадъ приведемо дана раздробленія къ еднакомъ именителю, быће: $\frac{2}{5} : \frac{3}{7} = \frac{14}{35} : \frac{15}{35}$ = (по 1^{мъ} случаю) 14 : 15.

Ако дано геометрическо отношение состои изъ мѣшани чисала, или изъ мѣшани чисала и цѣли, и проч., то у свима овима случајима надлежи найпре привести членове у неправилна раздробленія, имаюћа еднаке именителѣ, и после поступати по показаноме правилу.

Примѣръ. Изобразити геометрическо отношение међу $3\frac{1}{4}$ и 2 у цѣла числа.

Кадъ приведемо обадва члена у неправилна раздробленія, получићемо:

$$3\frac{1}{4} : 2 = \frac{13}{4} : \frac{8}{4} = 13 : 8.$$

§. 99. О сложномъ геометрическомъ отношению.

Ако сходствене членове два или више геометрически отношения будемо собирали, одузимали, множили и дѣлили, то ћемо добити сумме, разности, произведенія и частна, коя ће составити нова геометрическа отношенија, и овака отношенија зову се сложна. Да извидимо сложно отношение само у два случая:

I. Сложно отношение, кое происходит одъ сложенія сходствени членовъ два или више геометрически отношенія, и коя имаю равне именителъ. II. Сложно отношение, кое происходит одъ умноженія сходствени членова два или више геометрически отношенія, и коя имаю макаръ какве именителъ.

1^и Случай. Некъ буду дана геометрическа отношенія, коя имаю равне именителъ:

$$14 : 2$$

$$35 : 5.$$

Собравши сходствене членове даны отношенія, имаючи именителя 7, получищемо ново геометрическо отношеніе: $49 : 7$, у коме именитель быће такођеръ раванъ 7, т. е. именителю свакогъ даногъ отношенія — а то и мора быти тако, јербо 2 содржава се у 14, 7 пута, и 5 содржавасе у 35, 7 пута; а изъ овога слѣдує, да и сумма први два чисала, т. е. $2 + 5$ мора содржавати се у сумми последнии, т. е. у $14 + 35$, 7 пута. И тако дакле, ако соберемо сходствене членове два геометрическа равна отношенія, то произиђиће ново геометрическо отношеніе, кога именитель раванъ в именителю даногъ отношенія.

То исто быва и са сложнимъ отношеніемъ, состоюћимъ изъ три или више геометрически равни отношенія.

2^и Случай. Некъ буду дана два геометрическа отношенія:,

$$3 : 8$$

$$16 : 5.$$

Помноживши сходствене членове, получимо сложно геометрическо отношеніе: $48 : 40$. Да извидимо, чему є раванъ именитель нѣговъ. Ако бы мы умножили само предидући членъ првога отношенія на предидући второга, то бы именителя увеличили у 16 пута; но будући да є и последуюћи членъ првога отношенія био умноженъ на последуюћи второга, то именитель умалява се у 5 пута; слѣдовательно именитель сложнога геометрического отношенія мора быти већи одъ именителя првога отношенія у $\frac{16}{5}$ пута, т. є. у толико пута, колико единица има у именителю второгъ отношенія, или раванъ є произведенију изъ обадва именителя $\frac{3}{8} \times \frac{16}{5}$.

То исто быва и у такомъ случаю, кадъ сложно геометрическо отношеніе состои изъ три или више даны геометрически отношенія.

ГЛАВА II.

О ПРОПОРЦІЯМ А.

§. 100. О пропорціяма вообщѣ.

Пре было с речено, да отношенія могу быти двоякогъ рода: ариѳметическа и геометрическа, и да отношенія и една и друга могутъ быти равна.

Соединеніе два равна отношения единого рода назива се пропорція. А будући да отношения могутъ быти двоякогъ рода, то и пропорція можетъ быти или ариѳметическая, или геометрическа. Прва составля се изъ два равна ариѳметическая, а втора изъ два равна геометрическа отношения.

Будући да у свакомъ отношению заключаваю се два числа, то у пропорції, коя состои изъ два отношения, мора быти четыри числа, коя се називаю членови пропорціе. Први и четврти членови зову се крайни, втори и трети средни; први и трети предидући, а втори и четврти послѣдуји.

Треба примѣтити, да у ариѳметическими пропорцијама :

$$13 - 6 = 11 - 4,$$

$$3 - 9 = 2 \frac{1}{2} - 8 \frac{1}{2},$$

први членъ толикима є единицама већи или мањи одъ второга, колико є трећи већи или мањи одъ четвртога, јербо су разности обадва отношения равне.

Тако исто и у геометрическими пропорцијама :

$$21 : 7 = 42 : 14,$$

$$5 : 20 = 3 : 12,$$

први членъ у толико є пута већи или мањи одъ второга, у колико є пута трећи членъ већи или мањи одъ четвртога, јербо су именительни отношения равни.

О АРИѳМЕТИЧЕСКОЙ ПРОПОРЦИ.

§. 101. О главномъ свойству АРИѳМЕТИЧЕСКЕ ПРОПОРЦІ.

Познато намъ є већь, да у ариѳметической пропорцији предидући членови могу быти већи и мањи одъ свој последујући; зато да-

акле, за имати найточніє о томе заключеніє, да извидимо обадва случая.

1^и Случай. Ако су предидући членови већи одъ послѣдуюћи, на прим.

$$13 - 6 = 11 - 4.$$

Изъ равенства отношенија слѣдує, да први членъ такимъ є истимъ числомъ већи второга, каквимъ є четврти манъи трећега; а изъ овога опетъ слѣдує то, да сумма првога и четвртога члена мора быти равна сумми второга и трећега.

Совршенога увѣреніја ради о овомъ свойству ариѳметическе пропорціє, да то јоштъ точніє извидимо.

Сумма крайнии членова состои изъ 1^{га} и и 4^{га}; но 1^и членъ, као найвећи у 1^{мъ} отношенију, раванъ є 2^{ме} и разности: и тако дакле, поставивши уместо 1^{га} члена 2^и членъ и разность, имаћемо:

Сумма крайнии членова = 2^{ме} члену + разность + 4^и членъ.

Сумма среднии членова состои изъ 2^{га} и 3^{га} члена; но 3^и членъ, као найвећи у 2^{мъ} отношенију, раванъ є 4^{ме} члену и разности; слѣ-

довательно, узевши умѣсто 3^{га} члена 4^и и разность, полуићемо :

Сумма средњи членова = 2^{ме} члену + 4^{ме} + разность.

И тако дакле, сумма крайњи членова и сумма средњи состој изъ једнаки и исти частій; следовательно морају быти равне.

2^и Случай. Ако су предидући членови маньи одъ последњући, на прим.

$$3 - 9 = 2 \frac{1}{2} - 8 \frac{1}{2}.$$

Сумма крайњи членова состој изъ 1^{га} и 4^{га}; но четврти членъ, као највећи у 2^{мъ} отношенију, состој изъ 3^{га} члена и разности; и зато дакле, метнувши уместо 4^{га} члена равна њему числа, нађићемо, да

Сумма крайњи членова = 1^{ме} члену + 3^{му} члену + разность.

Сумма средњи членова состој изъ 2^{га} и 3^{га}; но 2^и членъ, као највећи членъ у првомъ отношенију, состој изъ 1^{га} члена и разности; узевши уместо второга члена равна њему числа, нађићемо, да

Сумма средњи членова = 1^{ме} члену + разность + 3^и членъ.

И тако дакле сумма крайњи членова и сумма средњи состој изъ једнаки и исти частій; слѣдователно морају быти равне.

А изъ свега тога, што је било речено, можемо дакле заключити, да у свакој ариѳметичкој пропорцији сумма крайњи членова равна је сумми средњи.

§. 102. ОПРЕДЉЕНИЕ НЕИЗВѢСТНИ ЧЛНОВА АРИѲМЕТИЧКЕ ПРОПОРЦИЈЕ.

Оснивајући се на свойству ариѳметичке пропорције, кое смо доказали у предидућем параграфу, лако можемо наћи један неизвѣстни членъ, кадъ су прочи извѣстни.

Некъ буде у даној ариѳметичкој пропорцији неизвѣстанъ последњи членъ, кога да означимо са Латинскимъ писменомъ х, на прим.

$$14 - 12 = 17 - x.$$

Већ је било доказано, да сумма крайњи членова равна је сумми средњи, коя је равна 29; слѣдователно сумма крайњи равна је такођеръ 29. Један изъ крайњи членова, т. је први, раванъ је 14; слѣдователно други крайњи членъ, т. је четврти, мора быти раванъ осталой части цѣле сумме. И тако дакле, за наћи

четврти членъ, вала изъ 29 одузети 14, и остатакъ 15 быће тражено число; слѣдовательно

$$14 - 12 = 17 - 15.$$

Можемо јоштъ и другимъ начиномъ опредѣлити последни членъ ариѳметическе пропорције, осниваюћи се на томе, да отношенія, коя составляю пропорцију, мораю быти равна. У првомъ отношенію предидући членъ већи є одъ послѣдњега 2^{ма}; слѣдовательно и у второмъ отношенію предидући членъ 17 мора быти већи одъ послѣдњега 2^{ма}. И тако дакле, за опредѣлити 4^{ти} членъ, вала 2 одузети одъ 17, и остатакъ 15 быће тражено число.

Да рекнемо, да у даној ариѳметической пропорцији сданъ изъ средни членова ніє извѣстанъ, на прим. трећи:

$$21 - 27 = x - 16.$$

Сумма крайни членова равна є 37; дакле и сумма средни равна є 37. Сданъ изъ ныи раванъ є 27; слѣдовательно други мора быти раванъ осталой сумми; и тако дакле, за опредѣлити тай неизвѣстни членъ, вала одузети 27 изъ 37, и остатакъ 10 быће тражени трећи членъ, т. є.,

$$21 - 27 = 10 - 16;$$

слѣдовательно за наѣи трећи членъ ариѳметическе пропорціе, вали само изъ сумме крайнии членова одузети втори членъ.

Изъ овій примѣра можемо заключити, да ако у ариѳметической пропорціи изъ сумме крайній одузмемо трећи, полућемо втори членъ; ако ли пакъ изъ сумме среднии членова одузмемо четврти, то ћемо наћи први членъ.

И тако дакле, ако у ариѳметической пропорціи єданъ изъ крайнии членова есть неизвѣстанъ, то за опредѣлити га, вали изъ сумме среднии членова одузети други среднии членъ; ако ли є пакъ єданъ крайнии членъ неизвѣстанъ, то за наћи га, вали изъ сумме крайнии членова одузети извѣстни среднии членъ.

§. 103. О непрекидной ариѳметической пропорціи.

Понекадъ у ариѳметической пропорціи среднии членови равни бываю међу собомъ; на прим.

$$13 - 19 = 19 - 25.$$

У такомъ случаю пропорція назива се непрекидна; а сваки средњи членъ зове се средње арифметичко число.

Изъ §. 102 слѣдує, да и у непрекидной арифметической пропорціи сумма крайнии членова равна є сумми средњи; а као што су средњи членови равни међу собомъ, то и сумма средњи членова мора быти равна макаръ коме изъ средњи членова, два пута узетоме.

А изъ овога слѣдує:

I. За наћи макаръ кой изъ крайнии членова непрекидне арифметичске пропорціе, валај само изъ удвоеногъ средњегъ члена одузети крайнии извѣстни членъ.

II. За наћи средњи членъ непрекидне арифметичске пропорціе, надлежи сумму крайнии раздѣлити на 2.

§. 104. НАЛАЗАКЪ СРЕДЊЕГЪ АРИФМЕТИЧЕСКОГЪ ЧИСЛА.

На овомъ последњемъ свойству непрекидне арифметичске пропорціе, оснива се налазакъ средњегъ арифметическогъ числа неколико дани чисала. Будући да опредѣленіја ради средњега числа, ако су дана два числа, сумма

дани чисала дѣли се на 2, т. е. на число членова; то за опредѣлiti среднѣ число неколико чисала, вали раздѣлiti сумму членова на нѣово число.

Некъ буду дана числа: 23, 24, 28 и 29, и изискує се опредѣлiti среднѣ число нѣово,

23

24

28

29

—————

получићемо 104,

раздѣливши ову сумму на число членова, т. е. на 4,

4) 104 (26

8

—————

24

—————

24

имаћемо у частномъ 26, кое мора быти среднѣ ариѳметическо число.

О ГЕОМЕТРИЧЕСКОЙ ПРОПОРЦИ.

§. 105. О главномъ свойству геометрическе пропорці.

Пређе было је доказано, да у свакој ариѳметическој пропорцији сумма крайњи члено-

ва равна є сумми средњи. Геометрическа пропорција има сходно свойство, сарђчъ: произведеніе крайњи членова равно є произведенію средњи.

Да узмемо макаръ какву геометрическу пропорцију:

$$12 : 8 = 9 : 6.$$

Произведеніе крайњи членова состои изъ 1^{га} умноженогъ на 4^и; први пакъ членъ, као предидући првога отношенія, раванъ є своме послѣдуюћему, т. є. 2^{ме} члену, умноженоме на именителя (§. 94); узевши вместо 1^{га} члена обадва множителя, изъ који є состављињъ, паћићемо, да

Произведеніе крайњи членова = 2^{ме} члену \times именителъмъ \times 4^{мъ} членомъ.

Произведеніе средњи членова состои изъ 2^{га} умноженогъ на 3^и; 3^и пакъ членъ, као предидући второга отношенія, раванъ є своме послѣдуюћему, т. є. 4^{ме}, умноженомъ на именителя; слѣдовательно, узевши вместо 3^{га} обадва множителя, изъ који є состављињъ, получићемо:

Произведеніе средњи членова = 2^{ме} члену \times 4^{мъ} членомъ \times именителъмъ.

Изъ овога слѣдує, да произведеніе крайнии членова и произведеніе среднии членова состоє изъ єднаки и исти множителя, и зато и мораю быти равни.

§. 106. ОПРЕДѢЛЕНИЕ ЧЛЕНОВА ГЕОМЕТРИЧЕСКЕ ПРОПОРЦІЕ.

На свойству геометрическе пропорціе, кое е было изяснено у предидућемъ параграфу, основасе опредѣлениe једнога изъ членова и њнїй, кадъ су намъ прочи извѣстни.

Некъ буде одъ потребе наћи четврти членъ геометрическе пропорціе, у којој прва три члена єсу извѣстна; на прим.

$$42 : 9 = 25 : x.$$

Већ је было доказано, да произведеніе среднии членова равно је произведенію крайнии. У овој пропорцији произведеніе среднии членова равно је 225, слѣдовательно и произведеніе крайнии такођеръ је равно 225; но једанъ изъ ныи раванъ је 45, дакле други, т. је. тражени членъ мора быти раванъ 225, раздѣљнимъ на 45, или $x = 5$; и тако дакле

$$45 : 9 = 25 : 5,$$

слѣдовательно за наћи четврти членъ, надлежи произведеніе средни раздѣлiti на први членъ.

Можемо наћи четврти членъ јоштъ и другимъ способомъ, осниваюћи се на равенству отношенія. У 1^{мѣ} отношенію предидући членъ већи є одъ послѣдњегъ у 5 пута; слѣдовательно и у второмъ отношенію предидући членъ мора быти већи одъ послѣдњега у 5 пута; слѣдовательно за наћи четврти членъ, вали 25 раздѣлiti на 5, и тражено число быће 5.

Некъ є одъ потребе опредѣлiti трећи членъ геометрическе пропорціе, у којој сви прочи членови єсу извѣстни; на прим.

$$36 : 12 = x : 10.$$

Произведеніе крайнии равно є 360, дакле и произведеніе среднии равно є 360. Ђданъ изъ среднии членова познатъ є, и раванъ є 12, слѣдовательно други мора быти раванъ нађено-ме произведенію, раздѣлѣноме на 12, т. є. $x = 30$; и тако дакле

$$36 : 12 = 30 : 10.$$

слѣдовательно за наћи трећи членъ геометрическе пропорціе, вали произведеніе крайнии раздѣлiti на втори членъ.

Подобнимъ начиномъ заключавамо, да први членъ раванъ є произведенію среднии, раздѣлѣніемъ на четврти, а втори раванъ є произведенію крайнии, раздѣлѣніемъ на трећи.

Изъ горедоказанога можемо установити слѣдуюће правило: ако у геометрической пропорціи єданъ изъ крайнии членова є непознатъ, то за нађи га, вадя произведеніе среднии раздѣлiti на други крайнии; ако ли є пакъ єданъ изъ среднии непознатъ, то нађићемо га, кадъ произведеніе крайнии членова раздѣлимо на познати среднии членъ.

§. 107. Сокращеніе членова геометрическе пропорціе.

Некъ буде дана геометрическа пропорціја:

$$36 : 24 = 39 : x.$$

Да извидимо, кое ћемо членове моћи сократити, не нарушавајући пропорціју:

I. У §. 97 было є доказано, да именитѣль отношенія не изменява се, ако обадва члена раздѣлимо на једно исто число. 36 и 24 дѣлесе на общегъ дѣлителя 12. И тако кадъ

раздѣлимо речена числа на 12, дана пропорція имаће слѣдуюћи видъ:

$$3 : 2 = 39 : x.$$

Будући да се именитель првога отношенија ніє измѣњајо, то и отношеније између 39 и траженимъ числомъ ніје се измѣнило; слѣдователно и неизвѣстно число ніје се такођеръ измѣнило. Очевидно је, да се неизвѣстно число изъ вторе пропорције удобнѣје опредѣљава, него изъ прве.

$$\text{Изъ 1^{ве}: } x = \frac{24 \times 39}{36} = \frac{936}{36} = 26.$$

$$\text{Изъ 2^е: } x = \frac{2 \times 39}{3} = \frac{78}{3} = 26.$$

И тако дакле 1^и членъ пропорције може быти сокраћенъ са 2^{мъ}.

II. Ако раздѣлимо 1^и членъ, то именитеръ првога отношенија умаљава се; онъ ће се умалити такођеръ и у второмъ отношенију у толико пута, ако трећи членъ раздѣлимо на то исто число; изъ овога слѣдује, да ако 1^и и 3^и членове раздѣлимо на једно исто число, то именитеръи отношенија премда ћеду се измѣнити, но остаћеду равни зато, јербо се умаљавау онолико исто пута; изъ равенства пакъ отношения слѣдује, да се пропорција не нарушава.

И тако дакле 1^и членъ може быти ѿштъ сокраћенъ съ 3^и

Некъ буде пропорција:

$$125 : 55 = 75 : x.$$

Раздѣливши 1^и и 3^и членове на общега дѣлителя 25, получићемо:

$$5 : 55 = 3 : x.$$

Раздѣливши прва два члена на 5 :

$$1 : 11 = 3 : x.$$

слѣдователно $x = \frac{11 \times 3}{1} = 33.$

А то исто изишло бы изъ дане пропорције:

$$x = \frac{55 \times 75}{125} = \frac{4125}{125} = 33.$$

Такимъ истимъ начиномъ може се доказати, да

2^и членъ сокраћава се съ 1^и и 4^и

3^и членъ сокраћава се съ 1^и и 4^и

4^и членъ сокраћава се са 2^и и 3^и.

Или вообще: сваки изъ крайњи членова може быти сокраћенъ са свакимъ изъ средњи, и обратно: сваки изъ средњи може быти сокраћенъ са свакимъ изъ крайњи.

§. 108. ПРЕМЪШТАНЪ ЧЛНОВА ГЕОМЕТРИЧЕСКЕ ПРОПОРЦІЕ, ИЛИ ВИДОИЗМЪНЕНИЕ ГЕОМЕТРИЧЕСКЕ ПРОПОРЦІЕ.

Садъ вала извидити, каквимъ начиномъ членови геометрическе пропорціе могу быти премъштани, безъ нарушенія пропорціе.

Некъ буде дана пропорція:

I. $30 : 15 = 24 : 12$.

Премѣстивши среднѣ членове, пропорція добиће слѣдуюћи видъ:

II. $30 : 24 = 15 : 12$.

За доказати точность ове пропорціе, вала доказати, да предидући членови дане пропорціе 30 и 24 содржаваю се међу собомъ, као ныօви послѣдуюћи (15 и 12).

Први членъ пропорціе состои изъ второга, умноженогъ на именителя, а трећи изъ четвртога, умноженогъ такођеръ на именителя. Изъ овога слѣдує, да ако први членъ раздѣлимо на именителя, то ћемо получить у частномъ втори членъ; ако ли трећи членъ раздѣлимо на именителя, то у частномъ полућимо 4^и членъ; но пре было є доказано, да ако два числа буду раздѣлена на једно исто число,

то отношение међу добијенима числама мора быти равно отношению међу данима; а изъ овога слѣдує, да отношение међу 1^{мъ} и 3^{мъ} членовима мора быти равно отношению међу 2^{мъ} и 4^{мъ}; слѣдовательно средни членови могу быти премѣштани безъ нарушенія пропорціе.

У датој пропорцији именитель отношенија раванъ є 2; раздѣливши на иѣга предидуће членове 30 и 24; полућемо у частнима 15 и 12, т. є. послѣдујуће членове; слѣдовательно предидући членови 30 и 24 морају се относити међу собомъ као послѣдујући 15 и 12; тако дакле изъ ињи можемо составити пропорцију.

Очевидно є, да пропорција неће се нарушити, ако прво отношеније постане вторимъ, и второ првимъ, јербо именителни отношения остаћеду равни.

И тако дакле прва пропорција може быти представљена у слѣдујућемъ виду:

$$\text{III. } 24 : 12 = 30 : 15$$

а втора:

$$\text{IV. } 15 : 12 = 30 : 24.$$

Изъ самога свойства геометрическе пропорціє слѣдує, да послѣдуюћи членъ 1^{га} отношенија у толико є пута већи или мањи одъ свога предидућега, у колико є пута послѣдуюћи членъ 2^{га} отношенија већи или мањи одъ свога предидућега, т. є. послѣдуюћи членъ 1^{га} отношенија мора се относити къ своме предидућемъ, као послѣдуюћи членъ 2^{га} отношенија къ своме предидућемъ.

Осниваюћи се на овомъ, дану пропорцију можемо представити јоштъ у четири нова вида; а изъ овога явствује, да свака геометрическа пропорција може имати 8 видоизмѣненіја:

I. $30 : 15 = 24 : 12.$

II. $30 : 24 = 15 : 12.$

III. $24 : 12 = 30 : 15.$

IV. $15 : 12 = 30 : 24.$

V. $15 : 30 = 12 : 24.$

VI. $24 : 30 = 12 : 15.$

VII. $12 : 24 = 15 : 30.$

VIII. $12 : 15 = 24 : 30.$

§ 109. О НЕПРЕКИНДНОЙ ГЕОМЕТРИЧЕСКОЙ ПРОПОРЦИИ.

У геометрической пропорцији, тако као и у арифметической, средни членови могу быти равни; на прим.

$$3 : 7 = 7 : 16 \frac{1}{3}.$$

У такомъ случаю геометрическа пропорція назива се такођеръ непрекидна, а сваки изъ средњи членова средњимъ геометрическимъ числомъ.

Правила, коя су установљена за геометрическу пропорцију вообще, могу быти сва приложена и къ непрекидной геометрической пропорцији.

§. 110. О сложной геометрической пропорции.

I. Ако сходствене членове двъ или више пропорција, имаюћи једнаке именителј, саберемо, то сумме ныјове составиће такођеръ пропорцијо.

Некъ буду дане геометрическе пропорције:

$$12 : 8 = 9 : 6$$

$$\underline{18 : 12 = 3 : 2}$$

$$30 : 20 = 12 : 8.$$

Собравши сходствене членове, полућићемо два сложна отношения, и ныјови именителји су равни, јербо су равни именительима отношения прве пропорције; а изъ тога слѣдує, да изъ ньи можемо саставити пропорцијо.

П. Ако сходствене членове двѣ или више геометрически пропорція умножимо, то ће произведенія нњюва такођеръ саставити пропорціју.

Некъ буду даше геометрическе пропорціє:

$$\begin{array}{rcl} 3 : 5 & = & 9 : 15 \\ 8 : 2 & = & 20 : 5 \\ \hline 24 : 10 & = & 180 : 75. \end{array}$$

Именитель првога сложнога геометрическога отношенија раванъ є произведенію изъ именителя дани геометрически отношенија; а и именитель второга сложнога отношения раванъ є такоме истоме произведенію; зато дакле они су равни; а потоме изъ сложни отношения дає се саставити пропорціја.

Пропорціје, кое су састављне изъ сумма или произведенія сходствени членова двѣ или више геометрически пропорціја, зову се сложне.

О Т Д Ъ Л Е Н И Е V. О Т Р О Й Н О МЪ П Р А В И Л У.

Г Л А В А I.

Т Р О Й Н О П Р А В И Л О П Р О С Т О.

§. 111. О составлѣнію геометрическѣ пропорціѣ по свойству данога задатка.

У последњој глави изслѣдована су бѣла нека свойства геометрическѣ пропорціѣ; садъ да извидимо, каквимъ се начиномъ оне употребляваю при решенію задатака, кое се врло често у общежитїю догађа.

Задатакъ. За 5 аршина чое плаћено је 90 гроша; питасе колико треба платити за 16 аршина?

Болѣга прегледа ради данна числа могу быти написана слѣдуюћимъ поредкомъ:

5 аршина 90 гроша.

16 аршина х гроша.

За наћи колико треба за 16 аршина, треба найпре дознати цјену једногъ аршина; једанъ ће аршинъ коштати 5 пута мањъ него 5 аршина: и тако дакле треба цјену одъ 5 аршина, т. є. 90 гроша раздѣлiti на 5, и частно 18 гроша быће тражено число. Кадъ дакле 1 аршинъ кошта 18 гроша; то ће се за 16 аршина морати платити 16 пута више; слѣдователно треба 16 умножити на 18, и произведеніе 288 гроша быће тражено число.

Ово число можемо наћи јоштъ и другимъ способомъ. За 5 аршина плаћено є 90 гроша; слѣдователно за 16 аршина вали ће више новаца, и у толико пута више, у колико є 16 аршина више него 5 аршина. 16 аршина више є $5\frac{1}{5}$ пута, слѣдователно надлежи 90 гроша умножити на $5\frac{1}{5}$, и нађено произведеніе 288 гроша быће тражена цена за 16 аршина.

Показани спосobi къ решенію задатака єсу прости и ясни, али ни су свагда удобни, по той причини што се могу велика раздробленія дододити при дѣленію чисала; као на примѣръ у слѣдуюћемъ задатку.

Паропловъ може у 47 часа проћи 483 милѣ; колико ће онъ у 67 часа проћи, ако буде ишао са истомъ скоросћу?

Овай задатакъ ако будемо решавали горепоказанима способима, доћићемо до велики раздробленія, коя свагда изискују особито вниманіе, и причинјавају затрудненіе.

У такомъ случају геометрическа пропорција облажава намъ трудъ много. Да извидимо, каквимъ се начиномъ приспособљава геометрическа пропорција при решењу овогъ задатка.

Очевидно је то, да ће паропловъ у веће число часова проћи више миља, и у толико пута више, у колико је 67 веће него 47; слѣдователно тражено число миља мора бити веће отъ 483 милѣ у толико пута, у колико је 97 веће него 47; и тако

м. м. ч. ч.

$$x : 483 = 67 : 47$$

$$\text{слѣдов. } x = \frac{483 \times 67}{47} = 688 \frac{25}{47} \text{ миља.}$$

Дѣјство ово представља се у слѣдуюћемъ виду:

м. м. ч. ч.

$$x : 483 = 67 : 47$$

$$\begin{array}{r} \times 67 \\ \hline 3381 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 2898 \\ \hline \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 47 | 32361 | 688 \frac{25}{47} \\ \hline \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 282 \\ \hline \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 416 \\ \hline \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 376 \\ \hline \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 401 \\ \hline \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 376 \\ \hline \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 25 \\ \hline \end{array}$$

И тако дакле $x = 688 \frac{25}{47}$ миляма.

§. 112. ОПРЕДЪЛЕНИЕ ТРОЙНОГА ПРАВИЛА.

У задатцима, кое смо пре рѣшили, находило се три известни числа, изъ коїй два есу єднога рода, а треће другога рода; требало є наћи четврто число, кое быће єднакогъ рода съ трећимъ, и составиће съ ньиме отношеније, равно отношенију првій два чисала. Правило, по коме се рѣшаваю подобни задатци, т. е. къ данима трима числама наћи четврто пропорционално число, зове се тройно правило.

У свима прећашњима задатцима неизвѣстно число, составляюће први членъ првога отношенія, соотвѣтствовало є првому члену второга отношенія, а еднородни съ ныиме втори членъ првога отношенія соотвѣтствовао є второму члену второга отношенія.

Да изяснимо ово примѣромъ. У првоме задатку тражено число гроша соотвѣтствовало є числу аршина (16 аршина), кое се за оне новце морало купити, точно тако, као што є втори членъ првога отношенія (90 гроша) соотвѣтствовао 2^{му} члену второга отношенія (5 аршинима), то есть :

$$\begin{array}{cccc} \text{гр.} & \text{гр.} & \text{ар.} & \text{ар.} \\ x : 90 & = & 16 : 5. \end{array}$$

Слѣдуюћи задатакъ изискує мало више вниманія, будући да сви членови пропорціє єсу новци; но кадъ добро промотримо, видићемо, да два еднородна члена єсу интересъ или проценти, а трећи, еднороданъ са четвртимъ, єсте капиталъ. На примѣръ :

Кадъ 100 гроша дају за годину интереса 5 гроша; колики ће быти капиталъ, кой може дати за годину 5000 гроша ?

Знаюћи да два једнородна числа состављају
отношење, составићемо слѣдујућу пропорцију:

ин. ин. к. к.

$$5 : 5000 = 100 : x$$

слѣдователно

ин. ин. к. к.

$$5 : 5000 = 100 : 100.000$$

Дакле капиталъ одъ 100,000 гроша даје
за годину 5000 гроша интереса.

У свима досадашњима задатцима, неизвѣстно число и извѣстно тогъ истогъ рода нахode се у правичномъ отношењио съ прочима числама, и у такомъ случају имамо понятие — колико више, толико више — или, колико мање, толико мање; но свагда не быва тако. Ево примѣръ.

Задатакъ. Ође се на једно япунце $6\frac{1}{2}$ аршина чое, коя има у ширину $1\frac{7}{8}$ арш.; колико ће па тако исто япунце требати чое, коя има $2\frac{1}{4}$ аршина у ширину?

Очевидно је, да ће одъ шире чое мање требати, и у толико мање, у колико је чое шира: изъ овога слѣдује, да неизвѣстно число у толико ће быти мање него $6\frac{1}{2}$ аршина, у ко-

лико є $2\frac{1}{4}$ арш. веће одъ $1\frac{7}{8}$ арш. или у колико є $1\frac{7}{8}$ арш. мање одъ $2\frac{1}{4}$ ар. Кадъ расположимо числа по реченомъ правилу, добићемо слѣдуюћу пропорцију:

шир. шир. дуж. дуж.

$$2\frac{1}{4} : 1\frac{7}{8} = 6\frac{1}{2} : x.$$

Кадъ обратимо мешана раздробленія у неправилна, имаћемо пропорцију:

$$\frac{9}{4} : \frac{15}{8} = \frac{13}{2} : x.$$

кадъ умножимо 2^и и 3^и членъ, добићемо произведеніе $\frac{195}{16}$, кое кадъ раздѣлимо на први $\frac{9}{4}$, наћићемо, да x равно є $5\frac{5}{12}$.

И тако дакле требаће на япунце одъ чое, коя има у ширину $2\frac{1}{4}$ ар., $5\frac{5}{12}$ арш.

§. 113. ПРАВИЛА, КАКО ВАЛЯ ПОСТУПАТИ, КАДЪ САСТАВЛЯМО ГЕОМЕТРИЧЕСКУ ПРОПОРЦЮ ИЗЪ ЧИСЛА ДАНОГЪ ЗАДАТКА.

I. Найпре ваљ написати задатакъ, и удобногъ прегледа ради ваљ єдиородна числа єдно подъ другимъ написати.

II. Ваљ размотрити, находели се неизвѣстно число и извѣстно тогъ истогъ рода,

у правичномъ или обратномъ отношенію съ прочима двама числами.

III. У единомъ отношенію могу само еднородна числа быти.

IV. Кадъ нађемо два равна отношенія, вала изъ ини пропорцію геометрическу саставити.

V. Напоследакъ, тражити неизвѣстни членъ по извѣстнимъ правилама.

§. 114. РАЗДѢЛЕНІЕ ТРОЙНОГА ПРАВИЛА НА ПРОСТО И СЛОЖНО.

У досадашњима задатцима неизвѣстно число зависило је само отъ три данна числа; два изъ ини су једнога рода, а треће једнородно съ неизвѣстнимъ. Може се догодити, да тражено число зависи отъ већегъ числа извѣстни чисала. На примѣръ: 20 надничара за 5 дана добили су 350 гроша; за ону исту надницу, колико ће 40 надничара добити за 15 дана. Овде неизвѣстно число гроша зависи отъ два числа надничара, отъ два числа дана и отъ једнога числа гроша, слѣдователно отъ 5 чисала.

У даномъ задатку можемо додати юштъ едно условіє, на прим. ако надничари буду радили различито, т. е. први су радили по 12 саати на данъ, а последни само 9. У такомъ случаю неизвѣстно число гроша зависи отъ два числа надничара, отъ два числа дана, 2 числа саатій и једногъ числа гроша. И тако неизвѣстно число може зависити отъ 3, 5, 7 и више чисала, ако се юштъ каква годъ нова условія додаду, и на овомъ различію оснива се раздѣленіе тройнога правила на просто и сложно.

Ако неизвѣстно число зависи отъ 3 члена, у такомъ случаю правило, по коме се задатакъ рѣшава, зове се тройно правило просто; ако ли пакъ неизвѣстно число зависи отъ 5, 7 и више данни чисала, то правило, по коме се опредѣлява тражено число, назива се тройно правило сложно.

ГЛАВА III.

ТРОЙНО ПРАВИЛО СЛОЖНО.

§. 115. Сложно тройно правило, кое зависи отъ 5 данни чисала.

Задатакъ. На 2500 гроша добія се у 10 месецій 350 гроша интереса: пита се, колико ће 4000 гроша дати интереса за 7 месецій?

2500 гроша 10 мес. 350 гроша
4000 гроша 7 мес. х гроша.

Да рекнемо, да су 4000 гроша были та-којеръ 10 месецій подъ интересомъ; очевидно је да克ле, да ће ова сумма дати интереса више одъ 250 гроша, и у толико више, у колико є 4000 гроша веће одъ 2500 гроша; слѣдователно:

$$2500 : 4000 = 350 : 560.$$

И тако да克ле на 4000 гроша получићемо за 10 месецій интереса 560 гроша; но будући да су 4000 гроша были подъ интересомъ само 7 месецій, а не 10, то и проценти морају быти мањи одъ 560 гроша, и у толико мањи, у колико є 7 мањи него 10; слѣдователно состојићемо другу оваку пропорцију:

$$10 : 7 = 560 : x$$

слѣдователно

$$10 : 7 = 560 : 392.$$

Овде треба примѣтити, да отношеніе међу неизвѣстнимъ числомъ и извѣстнимъ тогъ истогъ рода, находити се у правичномъ отношенію съ прочима числами; јербо у колико є пута капиталъ већи, у толико ће пута и интересъ быти већи, и у колико ће пута време быти мање, у толико ће и интересъ быти мањи.

У слѣдуюћемъ задатку лако ћемо примѣтити, да се неизвѣстно число са извѣстнимъ тогъ истогъ рода находити у обратномъ отношењу съ прочима числами.

Задатакъ. 500 радника ископали су неки шанацъ за 4 месеца, радији сваки данъ по 12 сатиј; за колико ће месеціј такавъ исти шанацъ ископати 200 радника, радији сваки данъ по $7 \frac{1}{2}$ сатиј?

Да рекнемо, да ће и последњи радници копати такођеръ по 12 сатиј на данъ, али опетъ зато ньма вала више времена, јер є ньи мање; и толико ће имъ више времена ва-

лати, колико је пута 200 мањ од 500; слѣдователно

$$\begin{array}{cccc} \text{рад.} & \text{рад.} & \text{м.} & \text{м.} \\ 200 : 500 = 4 : 10. \end{array}$$

Но найдено число 10 месеціј неће быти тражено число, јербо смо ми само примѣра ради рекли, да последњи радници копају по 12 сатій на данъ; а они су копали само по $7\frac{1}{2}$ сатій на данъ; слѣдователно нъима треба више времена, и толико пута више, колико је пута 12 веће од $7\frac{1}{2}$. И тако дакле

$$\begin{array}{cccc} \text{ч.} & \text{ч.} & \text{м.} & \text{м.} \\ 7\frac{1}{2} : 12 = 10 : x \end{array}$$

слѣдователно

$$\begin{array}{cccc} \text{ч.} & \text{ч.} & \text{м.} & \text{м.} \\ 7\frac{1}{2} : 12 = 10 : 16. \end{array}$$

У овомъ задатку отношеније међу неизвестнимъ числомъ месеціј и известнимъ зависило је отъ два обратна отношенија, јербо колико је мањ радника и колико су мањ сатіј они копали, толико су веће число месеціј употребити морали за ископати тай исти шанацъ.

§. 116. Сложно тройно правило, кое зависи отъ 7 данни чисала.

Рѣшеніе задатка, у коима неизвѣстно чи-
сло зависи отъ 7, 9 и више чисала производи-
се тимъ истимъ начиномъ, како што є показа-
но было у предидућимъ задатцима, съ томъ
само разликомъ, што се треба више прости
тройни правила саставити.

Задатакъ. 25 писара могу у 12 дана
написати 2700 страница, на свакой
по 28 врстїй; за колико ће дана 35 писара
написати 3600 страница, ако на
свакой страници буде по 20 врстїй?

25 пис. **12** дана **2700** страница **28** врстїй.

35 — **x** — **3600** — **20.** —

За рѣшити овай задатакъ, валя намъ со-
ставити три проста тройна правила; у првомъ
тражићемо: 35 писара за колико ће дана па-
писати 2700 страница, на свакой по 28 стра-
ница. Очевидно є, да ће они за манъ време-
на написати 2700 страница, на свакой по 28
врстїй, и у толико пута манъ, у колико є 35
веће него 25.

пис.	пис.	дан.
35	: 25	= 12 : x
35	: 25	= 12 : $8\frac{4}{7}$ дана.

Нашли смо дакле, да 35 писара морају употребити $8\frac{4}{7}$ дана за написати 2700 страница, на свакой по 28 врстїй; но они морају написати 3600 страница; зато дакле нъима ће више времена на то требати, и у толико више, колико є пута 3600 веће одъ 2700. Садъ валија составити друго просто тройно правило, коимъ ћемо наћи, 35 писара за колико ће времена написати 3600 страница, на свакой по 28 врстїй, кадъ су 2700 стр. свршили за $8\frac{4}{7}$ дана.

стр.	стр.	дан.	дан.
2700	: 3600	= $8\frac{4}{7}$: x	
дакле			
2700	: 3600	= $8\frac{4}{7}$: $11\frac{3}{7}$.	

И тако дакле 35 писара написаће за $11\frac{3}{7}$ дана 3600 страница, и по 28 врстїй на свакой; по нъима слѣдує написати на свакой страници по 20 врстїй, и по той причини они ће манѣ времена на то употребити, и у толико манѣ, у колико є пута 20 манѣ него 28. Кадъ

составимо треће и последње просто тройно правило, нађићемо за колико ће времена 35 писара написати ополико страница и по онолико врстай, колико по условију треба да напишу; дакле

$$\text{вр.} \quad \text{вр.} \quad \text{д.} \quad \text{д.}$$

$$28 : 20 = 11\frac{3}{7} : x$$

и

$$28 : 20 = 11\frac{3}{7} : 8\frac{8}{49} \text{ дана.}$$

И тако дакле 35 писара свршиће данни имъ посао за $8\frac{8}{49}$ дана.

§. 117. Сокраћени способъ решавати сложна тройна правила.

У §. 110 доказано је, да ако сходствене членове двј или више геометрически пропорција међу собомъ умножимо, да ће ново произведенје такође составити пропорцију; и овимъ способомъ можемо највеће задатке лако сократити и решити. На примеръ.

Кирайција подватио се за 7 талира возити 3150 ока у варошь, коя одстои одъ Београда 15 саатай; колико ће тай кирайција возити ока

за 10 талира у варошь, коя одстои 45 саатій одъ Београда?

Поступаюћи по пре речепоме правилу, за рѣшити овай задатакъ валај составити двѣ пропорције; у првој ћемо тражити, за 10 талира колико ће ока возити кирайція на разстояніе одъ 15 саатій; дакле имаћемо пропорцију:

$$\begin{array}{cccccc} \text{т.} & \text{т.} & \text{ок.} & \text{ок.} & \text{ок.} \\ 7 : 10 = 315 : x = 4500. \end{array}$$

И тако за 10 талира возиће 4500 ока; но ми знамо, да онъ мора возити у варошь, коя одстои 45 саатій, а не 15 саатій; слѣдователно морамо садъ составити другу пропорцију, и узети у разсужденије разстояніе; дакле

$$\begin{array}{cccccc} \text{саа.} & \text{саа.} & \text{ок.} & \text{ок.} & \text{ок.} \\ 45 : 15 = 4500 : x = 1500. \end{array}$$

И тако дакле за 10 талира возиће кирайція 1500 ока у варошь, коя одстои 45 саатій.

Овай исти задатакъ можемо сократити, ако сходствене членове напишемо једанъ подъ другимъ; кадъ то учинимо, валај те сходствене членове међу собомъ умножити; у новой пропорцији тражићемо неизвѣстно число по извѣстномъ правилу; дакле

та. та. ока ок.

$$7 : 10 = 3150 : x$$

саа. саа.

$$\frac{45 : 15 = x : x'}{45 \times 7 : 15 \times 10 = 3150 \times x : x x'}$$

или

$$315 : 150 = 3150 : x = 1500.$$

И тако дакле и сокраћенимъ способомъ нашли смо, да ће кирайција за 10 талира возвити 1500 ока уварошь, коло одстои 45 саатій.

Задатакъ. Београдски трговацъ купіо је на кредитъ у Лондону еспана на сумму 2000 фунти штерлинга; пита се, колико ће гроша трговацъ морати послати у Лондонъ, кадъ 1 фунта штерлинга вреди 25 цванцига, а 1 цванцигъ 3 гроша 12 пара?

По свойству овогъ задатка, членове пропорције валија тако расположити:

Ф. с. Ф. с. ц. ц.

$$1 : 2000 = 25 : x$$

ц. гр.

$$1 : 3\frac{12}{40} = x : x'$$

$$\frac{1 \times 1 : 2000 \times 3\frac{12}{40}}{1 \times 1 : 2000 \times 3\frac{12}{40}} = \frac{25 \times x : x'}{x : x'}$$

или

$$1 : 6600 = 25 : 165,000.$$

И тако дакле за 2000 ф. штерлинга вала
165,000 гроша.

ГЛАВА III.

ПРАВИЛА, КОЯ СУ ОСНОВАНА НА СВОЙСТВУ ТРОЙНОГЪ ПРАВИЛА.

§. 118. Правило дисконта или одбиваня.

У общежитію, а особито у трговини често се догађа, да се вексле и облигације продају по погодби. У такомъ случају онай, кој продаје векслу или облигацију, штетује, а онай кой купује векслу или облигацију добија. Штета, коју векслопродајацъ соглашава се трпiti, и добитъ, кој векслокупацъ има одъ купованja вексле, зову се у трговини дисконтъ или одбитакъ. Вала знати, да добити на 100, и губити одъ 100 нiє све једно. На примѣръ: Петаръ ако даје у заемъ Павлу 100 талира, са условијемъ по 10 на 100 на годину; то ће Павле по истечењу године морати вратити Петру 110 талира. Но ако Петаръ купује одъ Павла векслу или облигацију одъ 100 талира,

са условіемъ по 10 одъ стотине; то Петаръ, исплаћиваюћи векслу, нейма право одбити 10 одъ 100, и дати Павлу само 90 талира; јеръ у такомъ случају Павле штетує 10 на 90, а Петаръ добија 10 на 90, а не на 100.

При решенію дисконтии задатака, први членъ пропорције ваља да буде состављенъ изъ капитала са дисконтомъ; други членъ быће главна сумма вексле или облигације, а трећи членъ быће капиталъ 100.

Задатакъ. Трговацъ продає банкиру векслу одъ 12000 фор. среб., са условіемъ по 5 одъ стотине; пита се, колико ће банкиръ дати трговцу фор. среб. Речено је было, да при решенію овакогъ рода задатка први членъ состоји изъ капитала са дисконтомъ, други изъ главногъ капитала, а трећи изъ капитала 100, следователно пропорцију составићемо овако:

$$\text{кап. и дис.} \quad \text{к.} \quad \text{к.} \\ 105 : 12000 = 100 : x$$

или

$$105 : 12000 = 100 : 11428\frac{12}{21}.$$

Следователно банкиръ ваља да исплати трговцу $11428\frac{12}{21}$ фор. сребра.

§. 119. ПРАВИЛО СОДРУЖЕСТВА, ИЛИ ПРОПОРЦИОНАЛНОГЪ ДѢЛЕНИЯ.

У трговини быва, да се двоица, троица и више ныи уортаче, да заедно тргују. Они могу уложити у трговину једнаке и неједнаке капитале; и кадъ време наступи да се прорачунаю, то добитъ или штету дѣле они међу собомъ соразмѣрно капиталу, какавъ є ко уложјо.

Задатакъ I^и. Три трговца трговали су заедно и добили 15,600 гроша. Први є уложјо у трговину 30,000 гр., други 37,500 гр., а трећи 22,500 гроша; пита се колико ће сваки изъ ныи примити изъ общегъ добитка?

Будући да є общи добитъ добивенъ на общи ныовъ капиталъ, тога ради одъ потребе є найпре наћи сумму ныови капитала:

30.000	гроша
37.500	—
22.500	—
90.000	

Добитъ првога трговца мора быти мањи него общи добитъ, и у толико пута мањи, у колико є капиталъ његовъ мањи него общи капиталъ;

ч. д. об. д. ч. к. об. к.
слѣдователно $x : 15.600 = 30.000 : 90.000$

дакле добитъ првога єсте 5.200 гр.

Добитъ второгъ трговца такођеръ мора быти мањи него общи добитъ, и у толико пута мањи, у колико є нѣговъ капиталъ мањи одъ общегъ; дакле

ч. д. об. до. ч. к. об. к.
 $x : 15.600 = 37.500 : 90.000$
добитъ второга дакле быће 6.500 гр.

И добитъ трећега быће мањи него общи добитъ, и у толико мањи, у колико є нѣговъ капиталъ мањи одъ общега.

ч. д. об. д. ч. к. об. к.
 $x : 15.600 = 22.500 : 90.000.$
дакле трећи добија 3,900 гр.

Ако є задатакъ вѣрно рѣшенъ, то кадъ саберемо све частне добитке, изићиће обща добитъ.

Добитакъ првога трговца 5.200 гр.

—	второга	—	6.500	—
—	трећега	—	3.900	—
				15,600

Задатакъ II^и. Три ортака продали су 212 центій воска, сваку центу по 32 фор. сребра; питасе, колико добія први ортакъ, кой је уложіо у трговину 1342 фор., колико други, кой је уложіо 1178 фор., колико трећи, кой је уложіо 630 фор.?

Сва сумма за продани восакъ износи да-
кле $212 \times 32 = 6784$ фор., а сумма свію
уложени капитала єсте 3150 фор.; слѣдовател-
но добитакъ єсте $6784 - 3150 = 3634$; а
изъ свега овога составићемо слѣдуюће три
пропорције:

об. к.	об. д.	ч. к.	ч. д. фор.
		$1342 : x' = 1548, 19$	добія први
		$3150 : 3634 = 1178 : x'' = 1359, 01$	— други
		$630 : x''' = \underline{726, 80}$	— трећи.
			3634, 00

Задатакъ III^и. Три зидара добили су 480 гроша. Први є радио 60 дана, сваки данъ по 6 саатій; други є радио 40 дана, по 8 са-
тій на данъ, а трећи є радио 10 дана, по 12
саатій на данъ; пита се, колико вала свакоме
дати плате, да буде соразмѣрна времену, кое су
они на радъ употребили?

Овде частна плата не може быти пропорционална числу дана, ёрбо зидари ни су равно число саатій радили на данъ. И тако валихай пре дознати, колико є саатій сваки за себе радио, и после поступати по правилу првога задатка.

1 ^а	радіо є	60	дана по	6	саатій	или	360	саатій	
2 ^а	—	40	—	—	8	—	—	320	—
3 ^а	—	10	—	—	12	—	—	120	—
								800	саатій.

дакле

$$360 = 480 : x' = 216 \text{ првоме}$$

$$800 : 320 = 480 : x'' = 192 \text{ другоме}$$

$$120 = 480 : x''' = 72 \text{ трећему.}$$

Кадъ све частне плате сложимо, добићемо общу.

216

192

72

—

480

Правило, коимъ се решаваю овима подобни задатци, зовесе правило содружества или пропорциональногъ дѣленија. И тако дакле правило содружества показує, како валихай число једно дѣлiti на части, пропорционально другимъ данимъ числа.

При рѣшенију задатака по правилу содружества вали наблюдавати слѣдуюће:

I. Сложити частне сумме, т. є. знати общи капиталъ.

II. Наћи общи добитакъ.

III. Составити прву пропорцију и тражити прво пропорционално число, узимајући у разсужденије, да се частни добитакъ или плата относи къ общему добитку, као частни капиталъ къ общему.

IV. Второ и проча пропорционална числа налазити као прво.

Задатакъ IV. На неки посао употребљено је три радника, изъ који 1^о свршио бы тай посао за 12 дана, радићи сваки данъ по 10 саатій; 2^о свршио бы за 15 дана, радићи на данъ по 6 саатій; 3^о свршио бы за 9 дана, радићи на данъ по 8 саатій; питасе: 1^о, за колико ће дана ова три радника, радићи заедно, свршити тай посао? 2^о, какву ће часть тогъ посла сваки направити? и 3^о, колико ће сваки заслужити, кадъ за савъ посао вали платити 108 гроша?

Рѣшеніе I. Први свршиће савъ посао за 12 дана, радећи па данъ по 10 саатій, т. е. за 120 саатій; слѣдователно за 1 саатъ може онъ само $\frac{1}{120}$ часть свега посла свршити; 2^и употребиће па савъ посао 15×6 или 90 саатій, слѣд. за 1 саатъ може онъ само $\frac{1}{90}$ часть свега посла израдити; а 3^и, кои мора употребити (9×8) 72 сата па савъ посао, свршиће за саатъ $\frac{1}{72}$ часть посла.

И тако дакле сва троица заедно свршиће за јданъ саатъ $\frac{1}{120} + \frac{1}{90} + \frac{1}{72}$ свега посла, но $\frac{1}{120} + \frac{1}{90} + \frac{1}{72} = \frac{3}{360} + \frac{4}{360} + \frac{5}{360} = \frac{12}{360} = \frac{1}{30}$; слѣдователно за саатъ сва три радника могу израдити $\frac{1}{30}$ свегъ посла; а изъ овога явствує, да па савъ овай посао вали имъ 30 пута више времена, т. е. 30 саатій.

Рѣшеніе II. Садъ вали наћи, какву ће часть свегъ посла сваки моћи израдити:

1^и за саатъ свршиће $\frac{1}{120}$ часть свегъ посла; дакле за 30 саатій, $30 \times \frac{1}{120}$ или $\frac{30}{120}$ или $\frac{1}{4}$.

2^и за јданъ саатъ израдиће $\frac{1}{90}$ часть свегъ посла; дакле за 30 саатій, $30 \times \frac{1}{90}$ или $\frac{30}{90}$ или $\frac{1}{3}$.

З^и за сать може израдити $\frac{1}{72}$ часть свегъ посла; дакле за 30 саатій $30 \times \frac{1}{72}$ или $\frac{30}{72}$ или $\frac{5}{12}$.

Сложивши $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{3}$ и $\frac{5}{12}$, добићемо $\frac{3}{12} + \frac{4}{12} + \frac{5}{12}$ или $\frac{12}{12}$ или 1; а изъ овога слѣдує, да є рѣшеніе ово вѣрно.

Рѣшеніе III. Садъ остає само раздѣлiti међу ини 108 гроша, кое мора быти пропорционально ныовомъ раду. Први видили смо, да є $\frac{1}{4}$ часть свега посла израдіо, дакле мора примити $\frac{1}{4}$ часть одъ 108 гроша, т. є. 27 гр.; втори є израдіо $\frac{1}{3}$ часть свегъ посла, мора дакле добити $\frac{1}{3}$ часть одъ 108 гр. или 36 гр.; трећи є израдіо $\frac{5}{12}$ свегъ посла, зато вали да прими $\frac{5}{12}$ одъ 108 гроша или 45 гр. Кадъ сложимо 27 гр. 36 гр. и 45 гр., добићемо сву сумму одъ 108 гр., и тимъ ћемо се увѣрити, да є рѣшеніе вѣрно.

§. 119. ПРАВИЛО СМѢШЕНИЯ.

Задатакъ. Трговацъ неки учиніо є смѣшеніе одъ три сорте кафе. На то смѣшеніе узео є онъ 3 ока по 15 гроша, 5 ока по 9 гр., и 10 ока по 7 гр. свака ока; питасе, шта ће коштати ока мѣшане кафе?

За моћи рѣшити овай задатакъ, валаја най-
пре дознати, шта кошта сво количство кафе.

$$\begin{array}{rcl} 3 \text{ оке по } 15 \text{ гроша кошта } 15 \text{ гр. } & \times & 3 \text{ или } 45 \text{ гр.} \\ 5 - - 9 - - & \times & 5 - 45 - \\ 10 - - 7 - - & \times & 10 - 70 - \\ \hline 18 \text{ ока} & & 160 \text{ гр.} \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 18) 160 (8\frac{16}{18} \\ \hline 144 \\ \hline 16. \end{array}$$

И тако једна ока смѣшане кафе кошта $8\frac{16}{18}$ или 8 гр. и $35\frac{5}{9}$ паре. Правило, коимъ се рѣшаваю овоме подобни задатци, зове се пра-
вило смѣшенија. И тако, као што изъ рѣ-
шенія задатка явствує, правило смѣшенија
есте способъ опредѣлiti цѣну из-
вѣстне мѣре некаквогъ смѣшенија, кадъ
зnamо цѣну вештїй, кое то смѣшеније
составляю.

За опредѣлiti цѣну извѣстногъ количе-
ства некогъ смѣшенија, знаюћи количство и
цѣну свакогъ рода вештїй, кое то смѣшеније со-
ставляю, валаја:

I. Дознати сумму вештїй и цѣну
њиву.

II. Раздѣлiti второ число на прво, и найђено частно число быће тражено число.

Да рѣшимо задатакъ другога рода, кой се такође относи къ правилу смѣшенија.

Трговацъ неки има две сорте пиричка, прву сортu продає по 120 пара оку, а другу сортu по 90 пара. Онъ жели изъ те две сорте составити смѣшеније одъ 10 ока, тако да може оку треће сорте пиричка продавати по 100 пара; пита се, колико му ваља узети одъ сваке сорте, за моћи составити то смѣшеније одъ 10 ока по 100 пара?

По условію овога задатка видимо, да за смѣшеније морамо узети пиричка одъ обадве сорте; слѣдователно ваља опредѣлiti, колико треба узети одъ једне сорте пиричка, и колико одъ друге. Знајоћи, да ће се смѣшани пириначъ продавати по 100 пара ока, видимо да икле, да ће се на свакой оки прве сорте штетовати по 20 пара, а на свакой оки друге сорте добијаћесе по 10 пара. Изъ овога явствує, да ће пиричка одъ прве сорте морати

манъ ући у смѣшеніе, него одъ друге сорте, зато јеръ є штета одъ првога већа, него добитъ одъ другогъ. Будући да се на свакой оки пиринча прве сорте штетує 20 пара, а на свакой оки друге сорте добијаје само 10 пара, то изъ тога слѣдує, да се одъ прве сорте мора узети мање, него одъ друге, и у толико пута мање, у колико є 10 мање него 20, т. је. ако одъ друге сорте узмемо 20 ока, то одъ прве сорте валија узети само 10 ока.

Изъ овога слѣдує, да у 30 ока смѣшаногъ пиринча налазисе 10 ока пиринча одъ прве сорте и 20 ока одъ друге сорте. А будући да сво смѣшеніе пиринча треће сорте треба да има само 10 ока, то за наћи, колико одъ обадве сорте пиринча валија узети у смѣшеніе, составићемо слѣдуюће пропорције:

$$30 : 10 = 10 : x \text{ или } 30 : 10 = 10 : 3\frac{1}{3}$$

$$30 : 20 = 10 : x' \quad - \quad 30 : 20 = 10 : 6\frac{2}{3}.$$

Дакле x раванъ є $3\frac{1}{3}$ оки, и толико валија узети пиринча прве сорте, а x' раванъ є $6\frac{2}{3}$ оки, и толико валија у смѣшеніе узети одъ друге сорте пиринча.

Проба. $3\frac{1}{3}$ оке 1^е сорте по 120 пар, 10 гроша,

$6\frac{2}{3}$ оке 2^е сорте по 90 пар, 15 гроша

10 ока смѣшаногъ пиринча 25 гр.

слѣдователно 10 ока смѣшаногъ пиринча коштаю 25 гроша; дакле 1 ока кошта равно 100 пар.

Изъ овога задатка слѣдує, да къ пре реченомъ опредѣленію правила смѣшенія вали додати слѣдуюће допуненіе: правиломъ смѣшенія називасе такоће способъ опредѣлявати количества смѣшиваєми стварій, знаюћи цѣну извѣстне мѣре смѣшенія и смѣшиваєми стварій.

Правила, кој при решенію подобни задатака наблюдавати вали, есу:

I. Сравнити цѣне двію смѣшиваєми стварій съ изискуемомъ средњомъ цѣномъ и опредѣлити ныіове разности.

II. Опредѣленія ради прве смѣшиваєме ствари вали составити слѣдуюћу пропорцію: количество прве смѣшиваєме ствари относисе ко второй разности, као сво количество смѣшенія къ сумми разности.

III. Опредѣленія ради вторе смѣшиваєме ствари треба составити слѣдуюћу пропорцію: количество вторе смѣшиваєме ствари относисе къ првої разности, као сво количество смѣшенія къ сумми разности.

Конацъ.

